

วิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตามหลักอริยสัจสี่

ปริญญาานิพนธ์
ของ
กนกกาญจน์ นุญกุล

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
พฤษภาคม 2551

วิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตามหลักอริยสัจสี่

ปริญญาานิพนธ์
ของ
กนกกาญจน์ นุญกุล

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
พฤษภาคม 2551
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

วิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตามหลักอริยสัจสี่

บทคัดย่อ
ของ
กนกกาญจน์ นุญกุล

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
พฤษภาคม 2551

กนกกาญจน์ นกุล. (2551). *วิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตามหลัก
อริยสัจสี่*. ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิมลศิริ
ร่วมสุข, อาจารย์ สุภัค มหาวรรการ.

ปริญญาานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะ
พาธาตามหลักอริยสัจสี่ เพื่อให้เห็นทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และแนวทางการดับทุกข์ของตัว
ละคร 9 ตัว ได้แก่ มัทนา ท้าวชัยเสน สุเทษณ์ นางจันทิ พระกาละทรรดิน ท้าวมคธ ศุภางค์
อราลี และปรียมวะทา แล้วนำเสนอผลการศึกษารูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาทุกตัวได้รับความ
ทุกข์ ความเจ็บปวดจากความรัก ทั้งที่ตนเองเป็นผู้กระทำขึ้น ได้แก่ มัทนา ท้าวชัยเสน สุเทษณ์
และนางจันทิ และได้รับผลกระทบจากการกระทำของผู้อื่น ได้แก่ พระกาละทรรดิน ท้าวมคธ
ศุภางค์ อราลี และปรียมวะทา อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญที่สุดอันเป็นสาเหตุแท้จริงของความทุกข์
ความเจ็บปวดนั้นคือจิตใจของตัวละครทุกตัวที่หมกมุ่นอยู่ในตัณหาคือ ความทะยานอยาก ความ
ดิ้นรน ความปรารถนาในอารมณ์ที่ถูกต้อง จึงส่งผลให้เป็นทุกข์ประเภทต่างๆ การแก้ปัญหาให้พ้น
จากความทุกข์ที่กำลังเผชิญอยู่ก็เพื่อสนองตัณหา ซึ่งเป็นวิธีการแก้ปัญหาแบบปุถุชนสามัญ มิใช่
วิธีการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์อย่างถูกต้องตามหลักอริยสัจสี่ จึงทำให้ว่ายเวียนอยู่ในความทุกข์
อย่างไม่รู้จบสิ้นและไม่สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างแท้จริง

AN ANALYSIS OF CHARACTERS IN MADANABADHA
BASED ON ARIYASACCA (THE FOUR NOBLE TRUTHS)

AN ABSTRACT
BY
KANOKKAN NUKUL

Presented in Partial Fulfillment of the Requirement for the
Master of Art Degree in Thai
at Srinakharinwirot University
May 2008

Kanokkan Nukul. (2008). *An Analysis of Characters in Madanabadha Based on Ariyasacca (The Four Noble Truths)*. Master thesis, M.A. (Thai). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Assist. Prof. Wimolsiri Ruamsuk, Lect. Supak Mahavarakorn.

The thesis aimed to analyze characters in the play *Madanabadha* based on *ariyasacca* (the four noble truths). The main purposes of the analysis were to demonstrate nine characters' suffering, causes and ends of the suffering, and finally the ways the characters used to end the suffering. The characters included were Madana, King Jayasena, Sudeshna, Queen Chandi, Sage Kaladarsin, Makha, Subhanga, Arali, Priyamvada. The research results were presented descriptively. The analysis revealed that all the nine characters suffered from passionate love. Those who suffered from love which was a self inflicting pain included Madana, King Jayasena, Sudeshna, and Queen Chandi. Those who were affected by others' karma were Sage Kaladarsin, Makha, Subhanga, Arali, Priyamvada. However, the real cause of the suffering pain was deep at every character's spirit which was involved with temptations such as ambition, struggling and passion for whatever they desired. As a result, the characters suffered from their own desire. In coping with their own suffering, they solved their problems as common people usually do. The solution was not based on *ariyasacca*; therefore, they could not truly release themselves from the vicious suffering cycle.

ประกาศคุณูปการ

ปริญญาานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาและการช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์วิมลศิริ ร่วมสุข ประธานควบคุมปริญญาานิพนธ์ผู้กรุณาให้ความรู้ ความเมตตา ความปรารถนาดี ความห่วงใย รวมทั้งให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอมา ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์สุภักดิ์ มหาวารการ กรรมการควบคุมปริญญาานิพนธ์ที่กรุณาให้ความรู้ คำแนะนำ ข้อคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ในทุกด้าน และให้ความเมตตา กรุณาปรารถนาดีแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอดระยะเวลาการทำปริญญาานิพนธ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและขอน้อมรำลึกพระคุณของอาจารย์ทั้งสองท่านเป็นอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์อารี วิชาชัย และอาจารย์วิรุฬรัตน์ ไฉนงุ่นที่ได้กรุณาตรวจแก้ไขข้อบกพร่อง และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์เพื่อให้อาจารย์วิรุฬรัตน์ฉบับนี้สมบูรณ์ด้วยความเมตตาเป็นอย่างยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย และคณาจารย์คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพาที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางด้านภาษาไทย และวิชาซีพครูให้แก่วิจัย

ขอขอบคุณ อาจารย์นิธิอร พรอำไพสกุล อาจารย์ทรงภพ ชุมนมธูรส และอาจารย์วีรี เรืองสุขเพื่อนผู้คอยให้กำลังใจ คำแนะนำ และความห่วงใยกันตลอดมา ขอขอบคุณคุณจรรยา ยามาดี และคุณจินตนา เหลือล้น ที่คอยช่วยเหลือและให้กำลังใจที่ดีอยู่เสมอ

สุดท้ายนี้ ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ ผู้ที่ให้ความรัก ความเข้าใจ เป็นกำลังใจสำคัญให้แก่ผู้วิจัย และสนับสนุนทางการศึกษาด้วยดีมาตลอด ขอขอบคุณน้องทั้งสองสำหรับกำลังใจที่ดี คุณค่าและประโยชน์ของปริญญาานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยขอมอบแด่บิดา มารดา และบูรพาจารย์ผู้มีพระคุณทุกท่าน

กนกกาญจน์ นุกูล

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	2
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	2
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	3
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	3
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	4
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา	4
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจสี่	7
3 วิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตามหลัก อริยสัจสี่	17
มัทนา : นางฟ้าผู้ยึดมั่นถือมั่นในความรักและไม่รัก	17
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์.....	19
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความไม่รัก.....	19
อัปปีเยหิสัมปโยค.....	19
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก.....	22
ปิเยหิวิปปโยค.....	22
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค.....	25
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความไม่รัก.....	25
สัมมาทิฐิ.....	25
สัมมาสังกัปปะ.....	26
สัมมาวาจา.....	27
สัมมาวายามะ.....	29

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 (ต่อ)	
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความรัก.....	30
สัมมาทิฏฐิ.....	30
สัมมาสังกัปปะ	32
สัมมาวายามะ.....	34
ทำวัตรเช้า : กษัตริย์ผู้มีจิตใจโลเลและอ่อนแอ	35
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์.....	37
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก.....	37
อุपाยาส	37
โทมนัส	39
ปิเยหิวิปปโยค	41
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความหึงหวง.....	42
อุपाยาส	43
โทมนัส.....	44
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค.....	45
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความรัก.....	45
สัมมาทิฏฐิ.....	45
สัมมาสังกัปปะ.....	47
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความหึงหวง.....	47
สัมมาทิฏฐิ.....	48
.....	
สัมมาสังกัปปะ.....	49
สุเทศน์ : เทพผู้ทรงธรรมแต่มีอาสุมหวังในรัก.....	49
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์.....	52

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากการไม่ได้ในสิ่งที่รัก..... 52

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 (ต่อ)	
ยัมปิฉังนลกตัตัมปิ.....	52
อุปายาส.....	56
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค.....	57
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากการไม่ได้ในสิ่งที่รัก.....	57
สัมมาทิฏฐิ.....	57
สัมมาสังกัปปะ.....	58
สัมมาวาชามะ.....	59
นางจันตี : ผู้มีโทษและไม่ใช้ปัญญา.....	61
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์.....	62
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความริษยา.....	63
อุปายาส.....	63
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค.....	67
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความริษยา.....	67
สัมมาทิฏฐิ.....	67
สัมมาสังกัปปะ.....	68
สัมมาวาจา.....	70
พระกาละทรรคิน : บิดาผู้มีความเมตตาต่ออริดา.....	72
ทุกข์และเหตุแห่ง	73
ทุกข์.....	
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากผู้	
เป็นที่รัก.....	74
ปิเยหิวิปปโยค.....	74

การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค.....	75
--	----

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 (ต่อ)	
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก.....	75
สัมมาทิฐิ.....	76
สัมมาวายามะ	77
ทำวมคธ : บิดาผู้รักลูกยิ่งชีวิต.....	77
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์.....	78
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรักลูก.....	78
อุपाยาส.....	79
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค.....	79
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์อันเกิดจากความรักลูก.....	79
สัมมาทิฐิ.....	79
สัมมาสังกัปปะ.....	80
ศุภางค์ : ทหารเอกผู้มีหัวใจรักดี.....	81
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์.....	82
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากโมหะ.....	82
โทมนัส.....	82
อุपाยาส.....	84
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค.....	85
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากโมหะ.....	86
สัมมาทิฐิ.....	86
.....	
สัมมาสังกัปปะ.....	86

อราลี: ผู้ปล้ำลักษณะทั้งร่างกายและจิตใจ.....	87
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์.....	88

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 (ต่อ)	
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก.....	88
อุปายาส.....	88
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค	90
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความรัก.....	91
สัมมาทิฐิ.....	91
สัมมาสังกัปปะ.....	91
สัมมาวาจา.....	92
ปริยัมวะทา : นางข้าหลวงผู้มีใจรักดี.....	93
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์	95
ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความจงรักภักดี	95
โสกะปริเทวะ.....	95
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค.....	97
การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความจงรักภักดี.....	97
สัมมาทิฐิ.....	97
4 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	98
สรุปผลการวิจัย	98
อภิปรายผล.....	101
ข้อเสนอแนะ.....	102
บรรณานุกรม.....	103
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	106

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีไทยหลายเรื่องมีเนื้อหาเกี่ยวกับความรักของตัวละครเอกชายหญิง ที่ต้องมีอุปสรรคนานัปการทำให้ความรักไม่สมหวัง เรื่องราวทั้งหมดจึงจบลงด้วยความเศร้า และความทุกข์ของตัวละคร บทละครพูดคำฉันท์เรื่อง**มัทนะพาธา**ก็เป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่ตัวละครพบกับความทุกข์เนื่องจากความรัก ดังที่กุหลาบ ไม้เรียง(2489) ได้กล่าวไว้ว่า

ความรักระหว่างสุเทษณ์และมัทนา คือ สุเทษณ์มีความรักหลงใหลในตัวมัทนา แต่นางปฏิเสธไม่ยอมรับรัก สุเทษณ์จึงต้องพบกับความทุกข์เพราะความรักที่ไม่สมหวัง ส่วนมัทนาได้รับความเดือดร้อนเพราะปฏิเสธความรักของสุเทษณ์ คู่รักที่ต้องพบกับความทุกข์อีกคู่หนึ่ง คือ ชัยเสนและมัทนา ในตอนต้นทั้งคู่ได้รับความสุขสดชื่นจากความรักมากเท่าใด สุดท้ายความรักนั้นก็ได้สร้างความทุกข์ให้เป็นทวีคูณ เมื่อมัทนาไม่สามารถมีความรักให้แก่ใครได้อีก เพราะต้องกลายร่างเป็นดอกกุหลาบไปชั่ววันจันทร์ ...

นอกจากนี้ รินฤทัย สัจจพันธุ์ (2544 : 167-171) ได้กล่าวถึงความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากความรักของตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง**มัทนะพาธา**ไว้ในบทความเรื่อง ความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากความรักว่า “ตัวละครต่างได้รับความทุกข์โศกเหมือนกัน เพราะต่างเป็นฝ่ายก่อทุกข์และรับผลแห่งความทุกข์ซึ่งกันและกัน การดำเนินเรื่องจึงเน้นย้ำถึงการแสดงความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากความรักทั้งสิ้น ฉะนั้นตัวละครต่างก็เจ็บปวดด้วยพิษแห่งความรัก มีพฤติกรรมและชะตากรรมที่เปลี่ยนไปก็ด้วยความรักเป็นต้นเหตุ”

จึงอาจกล่าวได้ว่าตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง**มัทนะพาธา**ล้วนต้องพบกับความทุกข์อันเนื่องมาจากความรัก ไม่ว่าจะความรักนั้นจะเป็นความรักระหว่างหนุ่มสาว ระหว่างบิดากับบุตร และระหว่างเจ้านายกับข้าราชการ ล้วนแล้วแต่ต้องประสบกับความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากความรักทั้งสิ้น

สาเหตุที่ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง**มัทนะพาธา**ต้องพบกับความทุกข์ และความเดือดร้อนนั้น เพราะมีได้ก่าจัดทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ ซึ่งเป็นหลักธรรมในพุทธศาสนาที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลสำเร็จในการดับทุกข์จากปัญหาต่างๆ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**(2543:181) ให้ความหมายของอริยสัจสี่ว่าหมายถึง ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ประกอบด้วย ทุกข์ (ความทุกข์) สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) นิโรธ (ความดับทุกข์)และมรรค(แนวทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงทางดับทุกข์) พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต)(2543 : 900 – 901)

ได้อธิบายขยายความถึงแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงทางดับทุกข์ว่า “เป็นหลักความจริงที่มนุษย์สามารถสืบสวน ค้นคว้าและทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติ เพราะได้ระบุลงไปชัดเจนว่าการจะดับทุกข์ได้นั้นสิ่งที่จะทำมีรายละเอียดอะไรบ้าง ต้องทำอย่างไรกระบวนการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จึงจะเกิดขึ้น และมีลำดับขั้นตอนในการปฏิบัติอย่างไร ”

จุดมุ่งหมายของหลักอริยสัจสี่ คือ การสอนเรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และการปฏิบัติให้ถึงการดับทุกข์ เพื่อให้มีสติปัญญาว่าทุกข์นั้นมีสาเหตุเกิดจากอะไร หากดับสาเหตุของทุกข์นั้นได้ตามแนวทางปฏิบัติให้ถึงการดับทุกข์ หรืออริยมรรคมีองค์ 8 ความทุกข์ย่อมดับ ดังข้อความในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 25 พระสูตรตันตปิฎก (2518 : 21) ที่กล่าวไว้ว่า

ผู้ใดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ มองเห็นด้วยปัญญาโดยต้องแท้ซึ่งทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ความกำลั่งทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ 8 อันให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นี้และคือสรณะอันเกษม นี้คือสรณะอันอุดม คนถึงสรณะนี้แล้ว ย่อมปลอดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ข้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าผู้ที่ต้องการปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ พึงรู้แจ้งในหลักอริยสัจสี่ และปฏิบัติตามด้วยสติปัญญาอย่างถูกต้องจึงจะพ้นจากความดับทุกข์ทั้งปวง และมีความสุขที่แท้จริง

ด้วยคุณสมบัติอันประเสริฐของอริยสัจสี่ดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจนำหลักอริยสัจสี่มาวิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา** เพื่อให้มองเห็นทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และวิธีดับทุกข์ของตัวละครในเรื่องซึ่งไม่สามารถทำให้พ้นทุกข์ได้ และเห็นแนวทางการปฏิบัติให้พ้นทุกข์อย่างแท้จริงตามหลักอริยสัจสี่ที่สามารถนำมาเป็นแนวทางแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตได้

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อให้เห็นทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และแนวทางการดับทุกข์ของตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา**

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การนำหลักอริยสัจสี่มาวิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา** จะทำให้เข้าใจทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ได้เห็นแนวทางแก้ปัญหาที่ไม่สามารถทำให้พ้นทุกข์ได้ของตัวละครตามที่ปรากฏในเรื่อง และแนวทางปฏิบัติในการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ ซึ่งสามารถนำมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อการพ้นทุกข์ได้อย่างเหมาะสม

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง**มัทนะพาธา**นี้จะนำหลักอริยสัจสี่มาวิเคราะห์ตัวละคร จำนวน 9 ตัว คือ

1. มัทนา
2. ท้าวชัยเสน
3. สุเทษณะเทพบุตร
4. พระนางจันทิ
5. พระกาละทรรคิน
6. ท้าวมคธ
7. ศุภางค์
8. อราลี
9. ปริยัมวะทา

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง**มัทนะพาธา**พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ศึกษาหลักอริยสัจสี่จากพระไตรปิฎก ฉบับหลวง และเอกสารต่างๆ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์
3. วิเคราะห์ตัวละครในเรื่อง**มัทนะพาธา**ตามหลักอริยสัจสี่
4. สรุปและเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า เพื่อนำมาเป็นข้อมูลและแนวทางในการศึกษา โดยนำเสนอตามลำดับดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา**
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจสี่

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา**

1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา**

ประยูร พิศนาคะ และเกรียงไกร พิศนาคะ (2512) กล่าวถึงบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา**ว่า เป็นบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2466 เป็นฉันท์ตลอดทั้งเรื่อง นับเป็นพระราชนิพนธ์แบบใหม่ของพระองค์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในวรรณคดีไทย วรรณคดีสโมสรจึงน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายประกาศนียบัตร พระทับพระราชลัญจกรพระคเณศ เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2467 **มัทนะพาธา**เป็นเรื่องของความรักระหว่างนางฟ้ากับเทพผู้อยู่บนฟ้าเดียวกัน แต่เป็นรักที่เกิดขึ้นฝ่ายเดียวคือสุเทษณ์ผู้ยิ่งใหญ่กับนางฟ้าชื่อมัทนา เรื่องจบลงด้วยความเศร้า

สนม ครุฑเมือง (2527) ได้กล่าวถึงบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา**ว่า นอกจาก **มัทนะพาธา**จะเป็นบทละครพูดคำฉันท์เล่มแรกแล้ว ยังเป็นบทละครโคกนาฏกรรมที่สะเทือนใจอีกเรื่องหนึ่ง แผงคติธรรมให้ผู้อ่านได้แนวคิดที่ว่า ความรักย่อมนำความทุกข์มาสู่ผู้ประสบดังพุทธสุภาษิตที่ว่า “ความโศกย่อมเกิดจากความรัก ความกลัวย่อมเกิดจากความรัก ผู้ที่พ้นความรักแล้ว ความโศกไม่มี ความกลัวจะมีมาแต่ไหน”

รื่นฤทัย สัจจพันธ์ (2544 : 167 - 171) แสดงทัศนะเกี่ยวกับบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา**ไว้ว่า บทละครเรื่อง **มัทนะพาธา**มีแก่นเรื่องแสดงความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากความรักตรงตามชื่อเรื่อง มีโครงเรื่องแบบรักสามเส้าอันเกิดจากชายหญิง 2 คู่ คือ สุเทษณ์ มัทนา ชัยเสน และ จัณฐิ์ ซึ่งได้รับความทุกข์เสมอกัน เพราะต่างก็เป็นฝ่ายก่อทุกข์และรับผลแห่งความทุกข์ ฉะนั้นตัวละครจึงเจ็บปวดด้วยพิษแห่งความรัก มีพฤติกรรมและชะตากรรมที่เปลี่ยนไปก็ด้วยความรักเป็นเหตุ นอกจากนี้

นี้มันพะพาธายังแสดงถึงอำนาจแห่งความรักว่าก่อให้เกิดโลภะคือความโลภ โทสะคือความโกรธ และโมหะคือความหลง อันล้วนแต่เป็นกิเลสให้เกิดทุกข์

1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมันพะพาธ

กุหลาบ ไม้เรียง (2489) วิจัยเรื่องมันพะพาธหรือตำนานดอกกุหลาบ บทพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าศัพท์ “มันพะพาธ” เป็นชื่อที่เหมาะสมกับลักษณะของเรื่องเป็นอย่างดี ตัวละครทุกตัวมีความรักต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นความรักชั้นหนุ่มสาว หรือความรักชั้นบิดากับบุตร แม้ความรักชั้นเจ้ากับข้าก็จะต้องประสบความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากความรักนั้นๆ ตรงตามพุทธโอวาทว่า “ที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์ ของรักของบุคคลใดไม่มี ทุกข์ของบุคคลนั้นไม่มี”

ธิดา วัฒนกุล (2519) ศึกษาแนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมันพะพาธมีแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักที่ทำให้มนุษย์เดือดร้อน ไม่เว้นแม้แต่เทวดาซึ่งมนุษย์เคารพนับถือ ตัวละครสะท้อนเนื้อหาทางการเมืองในบทบาทของสุเทษณ์ เทพผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ พระชัยเสนกษัตริย์แห่งหัสตินาปุระ และกษัตริย์แคว้นมคธ ตัวละครทั้ง 3 เป็นภาพสะท้อนของกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจ และแสดงถึงค่านิยมของประชาชนที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ นอกจากนี้บทละครได้เสนอแนวการปฏิบัติของชายและหญิงในฐานะของเพื่อนและภรรยา ซึ่งสถานภาพของเพื่อนและภรณยานี้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยทางอ้อม ด้วยการมีอิทธิพลต่อบุคคลในการกระทำกิจกรรมการเมือง เช่น ศุภางค์ และนางมัทนา หรือนางจันตี ซึ่งมีบทบาทต่อพระชัยเสน เหล่านี้ได้สะท้อนความคิดในเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองไว้เป็นข้อคิดเห็นแก่ผู้ชม ผู้อ่านบทละคร

ธงชัย หวานแก้ว (2522) ศึกษาการปลูกฝังความรักชาติตามที่ปรากฏในบทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสอดแทรกเรื่องความรักชาติไว้ในบางตอนเท่าที่โอกาสจะอำนวย แนวความคิดในการปลูกฝังความรักชาติที่ปรากฏในเรื่องมันพะพาธมี 2 ประการคือประการแรกได้ทรงแสดงให้เห็นบทบาทและความสำคัญของพระมหากษัตริย์ ประการที่สองคือความจงรักภักดีของทหารและข้าราชการบริพาร

วราภรณ์ บำรุงกุล(2522) **วิเคราะห์เรื่องพระลอ เงาะป่า และมัทนะพาธาตามทฤษฎี โศกนาฏกรรมของอริสโตเติล** พบว่าแนวคิดของเรื่องมัทนะพาธาคือความรักนำมาซึ่งความทุกข์ ตรงตามพุทธวจนะว่าที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์โดยแท้ ไม่ว่าจะเป็นความรักของหนุ่มสาว บ่าวต่อนาย หรือ พ่อต่อลูก กล่าวได้ว่าความรักที่ปรากฏในเรื่องมัทนะพาธาทำให้ตัวละครในเรื่องต้องพบความทุกข์ ความพินาศในลักษณะต่างๆ กัน

สมถวิล คัมภักดี (2529) **ศึกษาการวิเคราะห์ลักษณะโครงเรื่องของบทละครพูดพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** พบว่าบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธามีโครงเรื่องแบบออร์แกนนิค คือ โครงเรื่องที่ทุกๆ องค์ ทุกๆ ฉากมีความสำคัญและสัมพันธ์กัน ตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่อง แม้ในบางตอนจะมีเหตุการณ์เหนือวิสัยหรือเรื่องเหนือจริงเกิดขึ้น แต่เหตุการณ์เหล่านั้นก็ดำเนินติดต่อกันด้วยเหตุผล มีทิศทางการกระทำที่เป็นไปในแนวเดียวกันทั้งสิ้น เช่น สุเทษณ์เทพบุตรทรงโกรธนางมัทนาที่ไม่ยอมรับรักจึงสถาปนาให้ตนทุกข์อยู่ในเมืองมนุษย์ รอจนกระทั่งเห็นว่านางมัทนาคิดจะกลับใจเอนเอียงมาทางพระองค์บ้างจึงลงมาพบกับนางมัทนา เมื่อทรงผิดหวังอีกครั้งจึงทรงตัดสินพระทัยสถาปนาให้เป็นกุหลาบชั่วนิรันดร์ เหตุการณ์ในละครเรื่องนี้ได้เสนอแนวคิดสำคัญของเรื่องคือ ที่ใดมีรักที่นั่นมีความทุกข์และความเจ็บปวด

สุมาลี ลิ้มประเสริฐ (2538) **ศึกษาตัวละครหญิงในบทละครพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : สื่อในการอบรมหญิงไทย** พบว่า มัทนาเป็นตัวละครหญิงที่แสดงบทบาทได้เหมาะสมกับสถานภาพที่ดำรงอยู่ในสถานภาพของบุตรนางได้แสดงความกตัญญูด้วยการปรนนิบัติรับใช้พระกาละทรงคนผู้เป็นบิดานุญกรรมอย่างดียิ่ง และในสถานภาพของภรรยา นอกจากจะปรนนิบัติดูแลสามีอย่างดีแล้ว นางยังได้มอบความรักความภักดีต่อสามีด้วย แม้ท้ายที่สุดแล้วความรักของนางจะไม่สมหวังแต่นางก็ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า ความรักของนางที่มีต่อท้าวชัยเสนนั้นเป็นความรักที่มั่นคง นางมัทนาไม่เพียงเป็นตัวละครหญิงในอุดมคติเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวละครหญิงที่มีบทบาทในการสร้างความประทับใจแก่ผู้อ่านและผู้ชมอย่างมาก ทำให้เป็นตัวละครที่มีชื่อเสียงและจดจำกันได้เป็นอย่างดี

อรอุษา สุวรรณประเทศ (2542) **นำเสนอบทความเรื่อง “มัทนะพาธา : การผสมผสานที่กลมกลืนระหว่างความเป็นตะวันออกและตะวันตก”** ว่าบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธามีความผสมผสานระหว่างความเป็นตะวันออกและความเป็นตะวันตก เริ่มตั้งแต่ความคิดในการสร้างเรื่อง ความคิดในเรื่องความรัก ตลอดจนรูปแบบการประพันธ์และการใช้ความเปรียบต่างๆ กวีผู้ทรงพระราช-

นิพนธ์สามารถเลือกสรรองค์ประกอบจากทั้งตะวันออกและตะวันตก มาผสมผสานจัดเรียงให้เป็นรูปเรื่อง **มัทนะพาธา** ได้อย่างสมบูรณ์ มัทนะพาธาจึงมีคุณค่าในฐานะที่เป็นจุดเชื่อมของความเป็นตะวันออกและตะวันตกอันกลมกลืนและงดงามเป็นหลักฐานแสดงพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็นทั้งนักวรรณคดีและรัตนกวีของไทย

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจสี่

2.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจสี่

พุทธทาสภิกขุ (2503) กล่าวถึงทางสายกลางในหลักอริยสัจสี่ว่า คือวิธีปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งความว่างเปล่า เป็นทางหลุดพ้นจากกิเลสที่ไม่หย่อนไม่ตั้งเกินไป การปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ ไปสู่ความไม่มีทุกข์ มีองค์ประกอบ 8 ส่วน ได้แก่ ความเข้าใจถูกต้อง ความมุ่งหมายถูกต้อง ซึ่งจัดอยู่ในประเภทการใช้ปัญญา การพูดจาถูกต้อง การกระทำถูกต้อง และการดำรงชีวิตถูกต้องอยู่ในประเภทศีล ความพยายามถูกต้อง การดำรงสติควบคุมตนเองถูกต้องและการดำรงใจมั่นถูกต้องอยู่ในประเภทสมาธิ

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 5 (2518 : 399 – 406) กล่าวถึงพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสมัยพุทธกาลว่า ความโศก ความปริเทวะ ความทุกข์ ความโทมัส ความคับแค้นใจ เกิดจากสิ่งที่เป็นที่รัก คำกล่าวนี้เดิมที่พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงเชื่อ แต่เมื่อพระนางมัลลิกาทรงชี้แจงเหตุผลและยกตัวอย่างให้ฟังว่า หากพระวชิรโกมารี วิชุกทกเสนาบดีผู้เป็นที่รัก และตัวนางมัลลิกาเองแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โศกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมัส และอุปายาส จะเกิดแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลหรือไม่ พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสตอบว่า หากวชิรโกมารี วิชุกทกเสนาบดี และนางมัลลิกาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ทำไม โศกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมัส และอุปายาส จะไม่เกิดแก่ฉันเล่า เมื่อนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสนั้นเป็นความจริง

พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 17 (2518 : 75 – 448) กล่าวถึงตอนที่นางวิสาขาเสียใจเพราะหลานเสียชีวิต พระพุทธเจ้าตรัสสอนนางว่า ผู้ที่ไม่มีความรักจึงจะไม่ทุกข์ และได้เปล่งอุทานว่า “โศก ปริเทวะ และทุกข์มากมายย่อมมีในโลกนี้ เพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รัก เมื่อไม่มีสิ่งอันเป็นที่รัก โศกก็ไม่มี ผู้ไม่มีสิ่งอันเป็นที่รัก ย่อมไม่ทุกข์ ไม่มีโศก เพราะฉะนั้นผู้ไม่ต้องการโศกเศร้า ก็ไม่ควรรักสิ่งใด”

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 (2518 : 114 – 123) อธิบายความหมายของอริยสัจสี่แต่ละประเภทไว้ดังนี้

ทุกขอริยสังข์ ได้แก่ **ชาติ**คือความเกิด ความปรากฏแห่งขันธ **ชรา**คือความคร่ำคร่า ความเสื่อม สิ้นอายุ **มรณะ**คือความทำลาย ความหายไป ความตาย ความแตกแห่งขันธ **โสกะ**คือความโสกเศร้า กิริยาโสกเศร้า สภาพโสกเศร้าของผู้ที่สูญเสียญาติ สูญเสียโภคทรัพย์ **ปริเทวะ**คือการร้องไห้ การคร่ำครวญ ความบ่นถึง ความพรั่นพร้อ ความพิโรธว่า ความร่ำไรร่ำพัน ของผู้ที่สูญเสียญาติ สูญเสียทรัพย์ **ทุกข์**คือความไม่สบายกาย ความทุกข์กาย ความอยู่ในอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดจากการถูกระทบทางกาย **โทมนัส**คือความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความอยู่ในอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดจากการถูกระทบทางใจ **อุปายาส**คือความแค้น ความขุ่นแค้น ของผู้ที่สูญเสียญาติ สูญเสียทรัพย์ **อัปปิเยหิสัมปโยคทุกข์**คือการต้องอยู่ในอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจ **ปิเยหิวิปโยคทุกข์**คือการไม่ได้อยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชอบใจ **ยัมปิจจันนลตติตัมปิทุกข์** คือความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่พึงสำเร็จตามความปรารถนาจึงเป็นทุกข์ โดยย่อ**อุปาทานขันธ** คือความถือมั่นในรูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญูณขันธ

ทุกขสมุททยอริยสังข์หรือสมุททัย คือ สาเหตุแห่งทุกข์ประกอบด้วยความกำหนัดยินดีเพลิดเพลิน อยู่ในอารมณ์ มี 3 ประเภทคือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

ทุกขนิโรธอริยสังข์หรือนิโรธ คือความหลุดพ้น ความปล่อยวาง ความสิ้นคืน ความพ้น ความไม่ติดอยู่แห่งตัณหา

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์ หรือข้อปฏิบัติในการดับตัณหา เรียกว่า มรรคมีองค์ 8 ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ**คือความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุแห่งทุกข์ ความรู้ในความดับทุกข์ และความรู้ในวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ **สัมมาสังกัปปะ**คือความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท และความดำริในการไม่เบียดเบียน **สัมมาวาจา**คือความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดคำหยาบ และความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ **สัมมาภิมันตะ**คือความงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ความงดเว้นจากการลักทรัพย์ และความงดเว้นจากการประพฤตินิโคตติในกาม **สัมมาอาชีวะ**คือการประกอบอาชีพที่สุจริต ละอาชีพที่เป็นการทุจริต **สัมมาวายามะ**คือเพียรพยายามระครองจิตไว้ เพื่อป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดแล้ว เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ **สัมมาสติ**คือการมีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณากำจัดความอยาก ความโลภได้ **สัมมาสมาธิ**คือการตั้งมั่นของจิตเพื่อสงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรม อันเป็นจุดมุ่งหมายในการหลุดพ้น

พระภิกษุปาสาทิโก (2514 : 6 - 63) อธิบายการศึกษาหลักอริยสังข์ไว้ใน**อริยสังข์ 4 ปัญญา-ปาทาน - ชั้นธกถาว**ว่า การจะเข้าถึงอริยสังข์สี่อย่างลึกซึ้งต้องรู้ทั่วถึงด้วยญาณ 3 ดวงคือ สังขญาณ กิจ

ญาณ และ กตญาณ **สัจญาณ** คือการรู้ว่านี่ทุกข์ นี่ตัณหาเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ นี่ธรรมเป็นที่ดับสูญแห่งทุกข์ นี่การปฏิบัติเพื่อบรรลुธรรมอันเป็นที่ดับสูญแห่งทุกข์ **กิจญาณ** คือการรู้ว่าทุกข์นี้ต้องรู้ให้ทั่วถึง ตัณหาอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ต้องละ ธรรมเป็นที่ดับสูญแห่งทุกข์ต้องเข้าใจให้ลึกซึ้ง การปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมอันเป็นที่ดับสูญแห่งทุกข์ต้องทำให้เกิดขึ้น **กตญาณ** คือเมื่อรู้ว่าทุกข์แล้วก็ให้รู้ว่าได้เข้าใจทั่วถึงดีแล้ว เมื่อละตัณหาก็รู้ว่าได้ละแล้ว เมื่อเข้าใจธรรมอันเป็นที่ดับสูญแห่งทุกข์ชัดเจนแล้วก็ให้รู้ว่าเข้าใจธรรมนั้นดีแล้ว เมื่อปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมอันเป็นที่ดับสูญแห่งทุกข์ให้เกิดขึ้นมาแล้ว ก็ให้รู้ว่าได้ทำให้ธรรมนั้นเกิดขึ้นแล้ว เมื่อสัจญาณ กิจญาณ และกตญาณของผู้ใดได้ไปถึงทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาแล้วผู้นั้นถือว่ารู้ทั่วถึงในทุกขอริยสัจ

กองตำราคณะธรรมทาน (2527) สรุปความสำคัญของอริยสัจสี่ไว้ในหนังสือ**อริยสัจจากพระโฆษฐภาค** ปลายว่า หลักอริยสัจสี่เป็นความรู้อันทำให้หมดสิ้นกิเลสได้แก่ ความรู้จักทุกข์ รู้เหตุแห่งทุกข์ รู้ความดับทุกข์ และรู้แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นจากความทุกข์ ซึ่งการศึกษาและปฏิบัติตามหลักอริยสัจสี่นั้นเป็นการกระทำที่ไม่ขัดต่อหลักคำสอนข้อใดของพระพุทธองค์ โดยเฉพาะหลักกาลามสูตร เพราะหลักอริยสัจสี่มีเหตุผลที่ชัดเจนว่า ทุกข์เป็นอย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร มรรคสามารถดับทุกข์ได้แท้จริงอย่างไร โดยไม่ต้องเชื่อคำบอกเล่า ไม่ต้องดูการประพฤติที่ปฏิบัติตามกันมา หรือเชื่อคำเล่าลือ คำอ้างว่ามีอยู่ในตำราการใช้เหตุผลทางตรรก ตามปรัชญา ตามสามัญสำนึก การเข้ากันได้กับเหตุผลของตน ผู้พูดอยู่ในฐานะน่าเชื่อถือ และผู้พูดเป็นครูของตน ซึ่งเป็นการเน้นย้ำว่าความรู้และการปฏิบัติตามหลักอริยสัจสี่ไม่ใช่เรื่องงมงาย ส่วนการจบกิจแห่งอริยสัจสี่ต้องกำหนดด้วยความสมบูรณ์แห่งญาณ 3 ได้แก่ สัจญาณคือการหยั่งรู้อริยสัจสี่แต่ละอย่าง กิจญาณคือการหยั่งรู้กิจในอริยสัจ กตญาณคือการหยั่งรู้กิจอันได้ทำแล้วในอริยสัจสี่ ดังนั้นเมื่อใดญาณทั้ง 3 นี้สมบูรณ์เมื่อนั้นความหลุดพ้นย่อมเกิดขึ้น

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังค์ภาคที่ 1 และอรรถกถา (2528 : 280 – 297) อธิบายว่าพระพุทธองค์ทรงจำแนกอริยสัจสี่ไว้อย่างละเอียดประการ ซึ่งเป็นของแท้ เป็นของไม่ผิดคือ **ทุกข์** มีความหมายว่าบีบคั้น มีปัจจัยปรุงแต่ง ให้เว้าร้อน และปรวนแปร **สมุทัย** มีความหมายว่าประมวลมา เป็นเหตุมอภให้ซึ่งผล ประกอบไว้ และเป็นเครื่องกังวล **นิโรธ** มีความหมายว่าสลัดออก สงัด ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ และเป็นอมตะ **มรรค** มีความหมายว่าการนำออก เป็นเหตุให้พ้นทุกข์ เป็นการเห็นด้วยปัญญา และมีความเห็นว่าเป็นหัวหน้าของการปฏิบัติให้พ้นทุกข์

วคิน อินทสระ (2537) อธิบายอริยสังขสี่ว่าคือแก่นสำคัญของหลักคำสอนในพุทธศาสนา เป็นความจริงสากลอันมีรากฐานอยู่ที่เหตุผล สิ่งสำคัญของอริยสังขสี่คือการละตัณหาโดยปฏิบัติตามแนวทางของมรรค 8 ผลของการปฏิบัตินำมาซึ่งนิพพาน คือความสิ้นไปของทุกข์

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังค์ภาคที่ 1 และอรรถกถา (2528 : 305 – 306) ได้อธิบายความหมายของอริยสังขสี่โดยการอุปมาไว้หลายประการดังนี้

ทุกข์ เปรียบเสมือนของหนัก **สมุทัย** เปรียบเสมือนการถือของหนัก **นิโรธ** เปรียบเสมือนวางของหนัก และ**มรรค** เปรียบเสมือนอุบายเป็นเครื่องวางของหนัก

ทุกข์ เปรียบเสมือนโรคร้าย **สมุทัย** เปรียบเสมือนสมมุติฐานของโรค **นิโรธ** เปรียบเสมือนความสงบของโรค และ**มรรค** เปรียบเสมือนยา

ทุกข์ เปรียบเสมือนอาหารที่หาได้ยาก **สมุทัย** เปรียบเสมือนฝนไม่ดี **นิโรธ** เปรียบเสมือนอาหารที่หาได้ง่าย และ**มรรค** เปรียบเสมือนฝนดี

พระสูตร และอรรถกถาแปล ชุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค เล่มที่ 7 ภาคที่ 1(2529 : 410 - 461) ได้ใช้อธิบายอริยสังขสี่ประการไว้ดังนี้

ทุกข์ ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ โสกะ ปริเทวะ โทมนัสอุปายาสเป็นทุกข์ ความประจวบกับสังขารหรือสัตว์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ การพลัดพรากจากสังขารหรือสัตว์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ ความไม่ได้สมปรารถนาเป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้นที่ 5 เป็นทุกข์

สมุทัยคือ เหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ตัณหานี้เมื่อเกิดย่อมเกิดกับสิ่งอันเป็นที่รักที่ยินดี นำมาซึ่งความเพลิดเพลินในอารมณ์ เมื่อตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่ในสิ่งอันเป็นที่รัก นำมาซึ่งความเพลิดเพลินในอารมณ์

นิโรธคือ การดับตัณหาด้วยความคลายกำหนดโดยไม่เหลือ ความสละ ความหลุดพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

มรรคคือ ทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์มีองค์ประกอบ 8 ประการได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา (2545) อธิบายโลกทัศน์ของพุทธศาสนาว่าพุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์และความพ้นทุกข์ ความสุขที่แท้จริงคือความพ้นทุกข์หรือนิพพาน ความสุขที่คนทั่วไปเข้าใจล้วนแต่เป็นความทุกข์หรือเหตุแห่งทุกข์ทั้งสิ้น คำสอนอันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาคืออริยสังขสี่สอนเรื่องทุกข์ สมุทัยเหตุแห่งทุกข์ นิโรธความดับทุกข์ และมรรควิธีดับทุกข์ พุทธศาสนาเห็นว่า

ชีวิตเป็นทุกข์ จุดมุ่งหมายของชีวิตได้แก่การพ้นจากทุกข์ ทุกข์ในอริยสัจสี่หมายถึงทุกขเวทนาเป็นความยึดถือในร่างกายและจิตใจ ยึดมั่นในความพึงพอใจทางร่างกายและจิตใจจึงต้องการดำรงอยู่ในสภาวะนั้นตลอดไป นอกจากนี้ความทุกข์ทรมาน ความเจ็บปวด ความเกลียดชัง ความไม่พึงพอใจทำให้ไม่ปรารถนาจะดำรงอยู่ในสภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ ดังนั้นการไม่เข้าใจธรรมชาติอย่างแท้จริงทำให้อยากฝืนธรรมชาติ เมื่อฝืนไม่ได้จึงเป็นทุกข์ เมื่อต้องพบกับสิ่งที่ไม่รักไม่พอใจก็เป็นทุกข์ พิลัดพรากจากสิ่งที่รักที่พอใจก็เป็นทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์นั้นเกิดจากตัณหาคือ กามตัณหา ความอยากในทางกามหมายถึง ความสุขทางวัตถุ ทางประสาทสัมผัสและอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ ภวตัณหาคือ ความอยากที่จะรักษาสภาวะแห่งร่างกายและจิตใจให้ถาวรตลอดไป ตัณหาชนิดนี้มักเกิดร่วมกับความคิดในกามสุขและวิภวตัณหาคือความอยากที่ไม่ต้องการให้สภาวะแห่งร่างกายและจิตใจดำรงอยู่ แต่ต้องการให้แตกดับขาดสูญไป ตัณหาชนิดนี้มักเกิดร่วมกับความทุกข์ในกาม เช่น ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก การพ้นทุกข์จะเกิดได้ด้วยการเข้าใจความจริงของร่างกาย จิตใจ และชีวิตว่าเป็นทุกข์ เมื่อเข้าใจแล้วและต้องการพ้นทุกข์ก็จะหาทางดับทุกข์ วิธีปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์นั้นได้แก่มรรค 8 ซึ่งปฏิบัติได้ในระดับแตกต่างกันทำให้พ้นทุกข์ได้มากน้อยตามระดับของการปฏิบัติ ขึ้นอยู่กับพื้นฐานจิตใจ ปัญญา และความมุ่งมั่นศรัทธาของแต่ละคน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2546 : 493 – 897) อธิบายความหมายของอริยสัจสี่แต่ละข้อไว้ในหนังสือ **พุทธธรรม** ว่า

1. ทุกข์ แปลว่า ความทุกข์ หรือสภาพที่ทนได้ยาก ได้แก่ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์ หากกล่าวให้ลึกกลงไป หมายถึง สภาวะของสิ่งทั้งหลายที่ตกอยู่ในกฎธรรมดาแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งประกอบด้วยภาวะบีบคั้น กดดัน ชัดแย้ง ชัดช่อง มีความบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่อาจให้ความพึงพอใจที่เต็มอิมแท้จริง พร้อมทั้งจะก่อปัญหา สร้างความทุกข์ขึ้นมาได้เสมอ

2. ทุกขสมุทัย แปลว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ ได้แก่ ความอยากที่ยึดถือเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการซึ่งอยากจะเสพส่วย อยากจะได้ อยากจะเป็น อยากจะไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ รวมเรียกว่า ตัณหาแยกออกได้เป็น 3 อย่าง คือ

2.1 ความกระหายอยากได้อารมณ์ที่น่าชอบใจ หรือความทะยานอยากในกาม เรียกว่า กามตัณหา

2.2 ความกระหายอยากในความถาวรมั่นคง มีอยู่คงอยู่ตลอดไป หรือความทะยานอยากในภพ เรียกว่า ภวตัณหา

2.3 ความกระหายอยากในความดับสิ้นขาดสูญแห่งตัวตน หรือความทะยานอยากในภพ เรียกว่า วิภวตัณหา

3. ทุกขนิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ ได้แก่ภาวะที่เข้าถึง เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาย้อมใจหรือจูดลากไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัดใดๆ หลุดพ้นเป็นอิสระ ประสบความสุขที่บริสุทธิ์ สงบ ปลอดโปร่ง โล่งเบา ผ่องใส เบิกบาน เรียกสั้นๆ ว่า นิพพาน

4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้นๆ ว่ามรรค แปลว่า ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ ทางประเสริฐมีองค์ประกอบ 8 ประการ คือ

4.1 สัมมาทิฏฐิ คือ ความรู้ในทุกข์ ทุกขสมุทัย นิโรธ และมรรค รู้บาปและต้นเหตุของบาป รู้จักความดีและต้นเหตุของความดี และมองเห็นไตรลักษณ์ หมายถึง การเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง ว่าไม่เที่ยง

4.2 สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ หรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง มี 3 อย่าง ดังนี้

4.2.1 เนกขัมมสังกัปปิ คือ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ปราศจากความเห็นแก่ตัว และมีความคิดที่เป็นคุณกุศล

4.2.2 อพยบาทสังกัปปิ คือ ความดำริที่ไม่มีความเคียดแค้น ชิงชัง ขัดเคืองหรือเพ่งมองในแง่ร้ายต่างๆ

4.2.3 อวิหิงสาสังกัปปิ คือ ความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียน การคิดร้าย หรือทำลาย

4.3 สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ ได้แก่ งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดหยาบคาย และงดเว้นจากการพูดเพื่อแฉ้อ

4.4 สัมมากัมมันตะ คือ การงานชอบ ได้แก่ งดเว้นจากการตัดรอนชีวิต งดเว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ และงดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม

4.5 สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ หมายถึง การละจากอาชีพทุจริตมาหาเลี้ยงชีพด้วยอาชีพที่สุจริต

4.6 สัมมาวายามะ คือ ความเพียรชอบ ได้แก่

4.6.1 สังวรปทาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิด

4.6.2 ปหานปทาน เพียรละ หรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

4.6.3 ภวานापทาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิด

4.6.4 อนุรักขนาปทาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

4.7 สัมมาสติ คือ การระลึกชอบ หมายถึง ภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่ทรงจำไว้ ภาวะที่ไม่เลือนหาย ภาวะที่ไม่ลืม ก็คือหลักธรรมที่เรียกว่า สติปัฏฐาน 4 ประกอบด้วย

4.7.1 กายานุปัสสนา การพิจารณากาย การตามดูรู้ทันกาย

4.7.2 เวทนานุปัสสนา การพิจารณาเวทนา การตามดูรู้ทันเวทนา

4.7.3 จิตตานุปัสสนา การพิจารณาจิต การตามดูรู้ทันจิต

4.7.4 ธัมมานุปัสสนา การพิจารณาธรรมต่างๆ การตามดูรู้ทันธรรม

4.8 สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่นของจิต หมายถึง ความตั้งแน่วแห่งจิต เพื่อจุดหมายในทางหลุดพ้น เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มิใช่เพื่อผลในทางสนองความอยากของตน

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจสี่

สุพจน์ จิตสุทธิญาณ (2519) วิจัยเรื่อง **เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนา** พบว่า พุทธศาสนาตัดสินความดีโดยพิจารณาจากเจตนา เพราะเจตนาเป็นมโนกรรมย่อมเกิดขึ้นก่อนผล คือ วจีกรรม หรือกายกรรม พระพุทธศาสนาถือว่าเจตนาคือการกระทำ การกระทำดีย่อมเกิดจากเจตนาดี ไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลงเจือปน ซึ่งเป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียน การกระทำชั่วเกิดจากเจตนาร้ายมีความโลภ ความโกรธ ความหลงเจือปน เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน

วิสิทธิ์ วิลัยวงศ์ (2533) **ศึกษามโนทัศน์เรื่องความเป็นอนัตตาของนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท** พบว่าพุทธปรัชญาเป็นอนัตตวาท คือสอนว่าทุกสิ่งล้วนเป็นอนัตตา ในการอธิบายความหมายของอนัตตานั้น พุทธปรัชญาเริ่มการวิเคราะห์จากส่วนประกอบของชีวิตมนุษย์คือเบญจขันธ์แล้วพบว่า ส่วนประกอบของชีวิตนั้นไม่มีส่วนไหนที่เที่ยงแท้ถาวร ความมีอยู่ของชีวิตประกอบด้วยเหตุปัจจัย เมื่อแยกส่วนประกอบนั้นออกจากกันแล้วก็ไม่มีส่วนใดเป็นตัวยืนพื้น และทุกส่วนของส่วนย่อยนั้นก็ยังมีลักษณะที่ไม่เที่ยงแท้ถาวรที่จะเรียกว่าเป็นตัวตนได้ ความทุกข์ของมนุษย์จะเกิดขึ้นหรือไม่ขึ้นอยู่กับ การเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของสรรพสิ่งและธรรมชาติของตัวมนุษย์ด้วย เพราะหากมนุษย์เข้าใจธรรมชาติของตนผิดจากสภาวะที่แท้จริงตามกฎไตรลักษณ์จะให้ค่าให้ความหมายต่อตนเองและสิ่งต่างๆ ว่าเป็นตัวตน ตัวฉัน ของฉัน ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขสำคัญให้เกิดความทุกข์ การจะดับทุกข์ได้จึงต้องเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามสภาพที่เป็นจริง เลิกให้ค่า ให้ความสำคัญว่าเป็นตัวตน ตัวฉัน ของฉัน ความทุกข์ทั้งหมดจึงจะดับไปและความทุกข์ใหม่ก็จะไม่เกิดขึ้นอีก เป็นจุดสิ้นสุดของกระบวนการแห่งอุปาทานขันธ์ 5 เป็นจุดที่สังสารวัฏสิ้นสุดลง เรียกว่านิพพาน คือภาวะว่างเปล่าที่สามารถยืนยันได้ว่าภาวะเช่นนั้นเป็นอนัตตา เนื่องจากเป็นจุดจบของกระบวนการยึดถือการมีตัวตน ตัวฉัน ของฉัน ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์

อาเศียร หนูสิทธิ์ (2534) **วิเคราะห์เถรีคาถาในคัมภีร์พระไตรปิฎก** พบว่าหัวข้อธรรมในเถรีคาถามีการกล่าวถึงอริยสัจสี่ ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งในพุทธศาสนา ประกอบด้วยหลักความจริง 4 ประการ คือ

1. ทุกข์ ได้แก่ความไม่สบายกายไม่สบายใจ
2. สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา 3 ประการ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา
3. นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ การดับตัณหา หรือการดับตัณหาให้สิ้นไป
4. มรรคมีองค์ 8 ได้แก่ ข้อปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์มี สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะคือความดำริชอบ สัมมาวาจาคือการเจรจาชอบ สัมมากัมมัตตะคือทำกาารงานชอบ สัมมาอาชีวะคือเลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะคือความเพียรชอบ สัมมาสติคือการระลึกรู้ชอบ และ สัมมาสมาธิคือการตั้งใจชอบ

พระเถรีที่กล่าวถึงเรื่องอริยสัจ คือ พระอุปลงกา พระกีสาคโคตมี พระสุนทรีเถรี พระจาปา พระสุเมธา พระมหาปชาบดีโคตมี เป็นต้น

สมภาร พรหมทา (2543) **วิจัยเรื่องทุกข์ในพุทธปรัชญา : มุมมองจากลัทธิदारวิน** พบว่าพุทธศาสนามีคำอธิบายเรื่องทุกข์ 2 แบบได้แก่ การอธิบายในเชิงคัมภีร์ และการใช้ข้อมูลที่ปรากฏในธรรมชาตินมาเป็นตัวอย่างในการอธิบาย การอธิบายทุกข์ในเชิงคัมภีร์มีข้อดีคือทำให้เห็นภาพรวมในเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนา ข้อด้อยคือ ขาดพลังในการชักนำให้รู้สึกว่าการทุกข์เป็นเรื่องสำคัญในชีวิตที่ต้องหาทางเอาชนะ การอธิบายด้วยการใช้ตัวอย่างในธรรมชาตินมีข้อดีคือ ทำให้รู้สึกว่าการทุกข์เป็นเรื่องของชีวิตและโลกรอบตัว ข้อด้อยคือไม่ให้ภาพรวมในเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนา สิ่งที่ขาดคือการอธิบายโดยการใช้ตัวอย่างในธรรมชาติน ลัทธิदारวินจึงเป็นเครื่องมือสำหรับใช้ส่องให้เห็นรายละเอียดที่ซับซ้อนและลึกซึ้งของทุกข์ในบางแง่มุมที่ไม่ปรากฏตรงๆในคำอธิบายเชิงคัมภีร์ของพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาจากมุมมองของลัทธิदारวินชีวิตเป็นทุกข์ใน 2 ความหมายหลัก ความหมายแรกคือชีวิตมีฐานะเป็นอินทรีย์ภาพที่ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ความหมายที่สองคือ ชีวิตเป็นเครื่องมือที่ยืนใช้สำหรับสืบทอดการดำรงอยู่ของกระแสแห่งยีน ดังนั้นชีวิตต้องแบกรับภาระในทางชีววิทยาจำนวนมาก การต้องแบกรับภาระนี้คือทุกข์ นักคิดในลัทธิदारวินบางคนเชื่อว่ามนุษย์สามารถพัฒนาตนเองจนถึงระดับที่สามารถสลัดตัวเองให้พ้นจากการครอบงำของธรรมชาติในทางชีววิทยาได้ แปลว่าเมื่อมนุษย์พัฒนาถึงจุดนั้นจะสามารถเอาชนะทุกข์ที่ถูกมอบมาให้พร้อมกับการเกิดได้ แนวคิดนี้สอดคล้องกับความเชื่อของพุทธศาสนาที่ว่า เมื่อถึงที่สุดแล้วทุกข์ของมนุษย์เป็นสิ่งที่สามารถเอาชนะได้

ณัฐฐี บุญกิตติเจริญ (2545) ศึกษาความสำคัญของการเวียนว่ายตายเกิดในพุทธจริย-
ศาสตร์เถรวาท พบว่าปัจจุบันมีการตีความเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด 2 แบบ คือ
 จริยศาสตร์เชิงจิตวิทยา ตีความหมายของการเวียนว่ายตายเกิดว่าเป็นการเวียนว่ายตายเกิดที่เกิด
 ภายในจิตใจมนุษย์ และจริยศาสตร์เชิงอภิปรัชญา ตีความหมายของการเวียนว่ายตายเกิดตาม
 ตัวอักษร คือการเวียนว่ายตายเกิดนั้นเกิดขึ้นจริงๆ ตามที่คัมภีร์บรรยายไว้ จากการศึกษาพบว่าพุทธ-
 จริยศาสตร์เชิงจิตวิทยาไม่เพียงพอต่อการอธิบายพุทธจริยศาสตร์ เนื่องจากทำให้ระบบจริยศาสตร์ขาด
 ความยุติธรรม และขาดแรงจูงใจในการอธิบายระบบ พุทธจริยศาสตร์จำเป็นต้องอาศัยคำอธิบาย
 เชิงอภิปรัชญาเพื่อความสมบูรณ์ ดังนั้นมโนทัศน์เรื่องการเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ จึงมี
 ความสำคัญและจำเป็นต่อการอ้างเหตุผลในระบบพุทธจริยศาสตร์ทั้งเชิงอภิปรัชญา และเชิงจิตวิทยา

พระศรีธรรมมงคลบัณฑิต (2545) ศึกษาการประยุกต์ใช้วิธีการตามหลักอริยสัจสี่แก้ปัญหา
สังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์ โดยเลือกปัญหา 7 ปัญหาที่เห็นว่ามีแนวโน้มความรุนแรงอยู่ในขั้นต้อง
 เร่งหาทางแก้ไข ได้แก่ ปัญหาประชากร ปัญหาวัยรุ่น ปัญหาแรงงาน ปัญหายาเสพติดให้โทษ ปัญหา
 อาชญากรรม ปัญหาโสเภณี และปัญหาครอบครัว พบว่าปัญหาต่างๆ เหล่านี้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทย
 หลายด้าน เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม ความมั่นคง และภาพลักษณ์ของประเทศในทศวรรษของ
 ชาวต่างชาติ ในขณะที่หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนได้พยายามช่วยกันหาแนวทางแก้ไข แต่ปัญหา
 ก็ยังไม่หมดสิ้นไปจากสังคม บางปัญหาก็กลับมีแนวโน้มว่าจะรุนแรงมากขึ้นด้วย แต่เมื่อใช้หลักอริยสัจสี่
 คือรู้สภาพปัญหา ค้นหาสาเหตุของปัญหาให้ชัดเจน กำหนดเป้าหมายในการแก้ปัญหา และดำเนินการ
 แก้ปัญหาอย่างถูกวิธี พบว่าสามารถนำไปแก้ไขและป้องกันปัญหาได้เป็นอย่างดี เพราะวิธีนี้มีขั้นตอน
 ดำเนินการสำหรับนำไปใช้แก้ปัญหาได้อย่างเป็นระบบ ตั้งแต่ขั้นเตรียมการ ขั้นปฏิบัติการ และขั้น
 ตรวจสอบหรือประเมินผล

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยจะนำมาเป็นแนวทางใน
 การศึกษาวิเคราะห์ตัวละครจากเรื่อง**มัทนะพาธา**ตามหลักอริยสัจสี่ต่อไป เพื่อให้งานวิจัยมีความ
 ชัดเจนลึกซึ้งยิ่งขึ้น

บทที่ 3

วิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ตามหลักอริยสัจสี่

บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา เป็นบทละครโศกนาฏกรรมที่แฝงคติธรรมให้ผู้อ่านได้แนวคิดที่ว่าความรักนำมาซึ่งความทุกข์ ตรงตามความหมายของชื่อเรื่องว่า “ความเจ็บปวดหรือความเดือดร้อนแห่งความรัก” เพราะตัวละครในเรื่องต่างเป็นผู้ก่อทุกข์และรับผลจากความทุกข์เหมือนกัน การที่ตัวละครเหล่านี้ต้องพบกับความเจ็บปวดหรือความทุกข์ เป็นเพราะความรักที่เกิดขึ้นนั้นเป็นความรักของปุถุชนสามัญ มุ่งหวังที่ความชื่นชมติดใจหรือความปรารถนาในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ความลุ่มหลง” ดังที่ รัตนฤทัย สัจจพันธุ์ (2544 : 167 – 171) ได้กล่าวว่า

ตัวละครเจ็บปวดด้วยพิษแห่งความรัก มีพฤติกรรมและชะตากรรมที่เปลี่ยนก็ด้วยความรักเป็นเหตุ นอกจากนี้มัทนะพาธายังแสดงถึงอำนาจแห่งความรักว่าก่อให้เกิดโลภะคือความโลภ โทสะคือความโกรธ และโมหะคือความหลง อันล้วนแต่เป็นกิเลสให้เกิดทุกข์

นั่นเพราะมีสาเหตุสำคัญมาจากตัวละครในเรื่องมิได้ปฏิบัติตนตามวิถีทางของหลักอริยสัจสี่ ซึ่งเป็นหนทางที่นำไปพบกับความสุขแท้จริงของชีวิต ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตัวละครที่เป็นทุกข์เพราะความรัก ทั้งที่ตนเป็นผู้ก่อทุกข์ขึ้นเองและผู้อื่นเป็นผู้ทำให้เกิดทุกข์ จำนวน 9 ตัว ได้แก่

- 3.1 มัทนา:นางฟ้าผู้ยึดมั่นถือมั่นในความรักและไม่รัก
- 3.2 ท้าวชัยเสน:กษัตริย์ผู้มีจิตใจโลเลและอ่อนแอ
- 3.3 สุเทษณ์:เทพผู้ทรงธรรมแต่มีอาจสมหวังในรัก
- 3.4 นางจันทิ:ผู้มีโทสะและไม่ใช้ปัญญา
- 3.5 พระกาละทรรคิน:บิดาผู้มีความเมตตาต่ออดีต
- 3.6 ท้าวมคธ:บิดาผู้รักลูกยิ่งชีวิต
- 3.7 ศุภางค์:ทหารเอกผู้มีหัวใจภักดี
- 3.8 อราลี: ผู้ปล้ำกษัตริย์ทั้งร่างกายและจิตใจ
- 3.9 ปริยัมวะทา:นางข้าหลวงผู้มีใจภักดี

3.1 มัทนา : นางฟ้าผู้ยึดมั่นถือมั่นในความรักและไม่รัก

มัทนาเป็นตัวละครสำคัญที่สุดในเรื่อง เนื่องจากบทบาทของนางได้เชื่อมโยงตัวละครอื่นๆ ให้เข้ามามีบทบาทในเหตุการณ์ความขัดแย้งที่มีสาเหตุมาจากความรัก ซึ่งทำให้มัทนาและตัวละครอื่นๆ ได้รับความเจ็บปวดและเดือดร้อนจากความรัก

ชื่อของมัทนามาจากคำว่า “มทน” Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia 1999 : 778) อธิบายไว้ว่า “Mādana, m.(ife.f.ā) passion, love or the god of love ”

ดังนั้น “มทน” จึงหมายถึง ความลุ่มหลง ความรัก หรือ เทพเจ้าแห่งความรัก ซึ่งมีความหมายตรงกับลักษณะนิสัยของนางมัทนา คือ ยึดมั่นถือมั่นในความรัก ทำให้มัทนาเป็นตัวละครที่ได้รับความเจ็บปวดและเดือดร้อนจากความรักมากที่สุด เพราะเป็นทั้ง “ผู้รัก” และ “ผู้ถูกรัก” แต่ไม่สมหวังในความรัก

การที่มัทนาต้องเกี่ยวพันกับความรักจนได้รับความเดือดร้อนและความเจ็บปวดมากมายนั้นมาจากอุปนิสัยที่ดงามเกินกว่าสตรีใด ทำให้ผู้ที่ได้พบเห็นติดตามตรึงใจ ดังที่สุเทษณ์กล่าวกับจิตรถผู้นำภาพหญิงงามมากมายมาให้พระองค์ดูว่าไม่มีหญิงใดงามเทียบเท่ามัทนา

สุเทษณ์ ปวงรูปเจ้าวาทมานี้ เป็นรูปนารี
 ที่ล้วนประเสริฐเลิศงาม :
 แต่ดูทุกนางงาม ก็ยังเห็นทราม กว่านารีรัตนมัทนา.

(มัทนะพาธา : 218 -219)

ท้าวชัยเสนกล่าวชมความงามของมัทนาแม้จะเห็นเพียงชั่วครู่ที่ พระองค์ไม่เคยเห็นหญิงใด
ในแผ่นดินงามเท่านางมาก่อน ดังความว่า

ชัยเสน พฐประดามี ณ นรีฤไพสฐานท์
 จะหาวิไลปาน ฤก็ภูบเคยเห็น

(มัทนะพาธา : 269)

แม้แต่ศุภางค์ทหารเอกของท้าวชัยเสนก็ยังกล่าวแสดงความชื่นชมในความงามของมัทนา ดังนี้

ศุภางค์ ด้วยนางมีสุน - ทพระลักษณายิ่ง
ยอดกว่าบรรดาหญิง ณ มนะุสสะโลกแท้

(มัทนะพาธา : 265)

ความงามอย่างไม่มีที่ติของมัทนานี้มีส่วนสำคัญทำให้นางต้องประสบกับความทุกข์ และความเจ็บปวดตั้งแต่ครั้งอดีตชาติที่เกิดเป็นมนุษย์ เมื่อสุเทษณ์กษัตริย์แคว้นปัญจาลพอลใจในความงามจนมีจิตปฏิพัทธ์ในมัทนาธิดาของกษัตริย์แคว้นสุราชญ์ จึงส่งราชทูตไปทูลขอแต่ท้าวสุราชญ์ปฏิเสธ สุเทษณ์จึงกรีธาทัพไปรบและมีชัยชนะจับท้าวสุราชญ์เป็นตัวประกัน มัทนาจึงยอมถวายตัวเพื่อช่วยชีวิตพระบิดา ครั้นพระบิดาปลอดภัยมัทนาก็ฆ่าตัวตายเพราะไม่ต้องการเป็นบาทบริจาริกาของผู้ที่นางไม่ได้อีก เมื่อสิ้นชีวิตในชาตินั้นแล้วทั้งมัทนาและสุเทษณ์ต่างก็ได้มาเกิดเป็นเทพบุตรเทพธิดาบนสรวงสวรรค์

เมื่อมาจุติบนสรวงสวรรค์เป็นนางฟ้าบริวารของสุเทษณ์ ความงามของมัทนาก็ยังคงเป็นที่ติดตามตรึงใจทำให้สุเทษณ์หลงใหลอยู่เช่นเดิม และปรารถนาจะได้นางมาครอบครองเช่นเดียวกับเมื่อครั้งอดีตชาติ ส่วนมัทนาก็ยังไม่ยินยอมมอบใจให้ปฏิพัทธ์สุเทษณ์เพราะได้ตั้งปณิธานไว้ว่าจะไม่ยอมครองคู่กับชายที่ตนไม่ได้อีก ทำให้สุเทษณ์โกรธมากจึงสาปนางให้จุติไปเกิดเป็นดอกกุหลาบบนโลกมนุษย์

เมื่อมัทนาจุติลงมาเกิดเป็นดอกกุหลาบยังโลกมนุษย์ นางได้กลายร่างเป็นหญิงสาวรูปร่างในวันเพ็ญจึงมีโอกาสได้พบรักกับท้าวชัยเสน และได้แต่งงานกันโดยไม่ต้องกลายร่างเป็นดอกกุหลาบอีก ชีวิตรักของมัทนาและท้าวชัยเสนดำเนินไปด้วยความสุขสดชื่น จนเมื่อท้าวชัยเสนพามัทนากลับนครหัสตินาปุระ พระองค์ประทับอยู่ที่ตำหนักในสวนหลวงกับมัทนาตลอดเวลา ทำให้พระนางจันทีมเหสีเอกหึงหวงจึงวางแผนใส่ร้ายมัทนาว่าทำเสน่ห์ให้ศุภางค์หลงรัก ท้าวชัยเสนหลงเชื่อแผนการดังกล่าวจึงสั่งประหารมัทนาและศุภางค์ทันที แต่นันทิวรรณจะปล่อยตัวทั้งสองไป

มัทนากลับไปอยู่ป่าหิมะวันและกระทำพิธีพลีกรรมเพื่ออ้อนวอนสุเทษณ์ให้ช่วยพานางกลับสวรรค์ เพราะต้องการพ้นไปจากความทุกข์ระทมที่ได้รับ แต่เมื่อเห็นว่าสุเทษณ์ยังรักและเมตตาตนอยู่มาก มัทนาจึงกล้าอ้อนวอนขอสุเทษณ์ช่วยให้ได้กลับไปครองรักกับท้าวชัยเสนอีกครั้ง คำขอของมัทนาทำให้สุเทษณ์บันดาลโทสะสาปให้นางกลายร่างเป็นดอกกุหลาบตลอดกาล

บทบาทของมัทนาตั้งแต่เป็น “ผู้ถูกรัก” นางก็ได้รู้จักความเดือดร้อนจากความรักที่สุเทษณ์มอบให้ เพราะความยึดมั่นถือมั่นว่านางไม่รักและไม่อาจรับรักสุเทษณ์ได้ เมื่อเป็น “ผู้รัก” ความยึดมั่นถือมั่นในความรักที่มีต่อท้าวชัยเสนก็ทำให้นางต้องพบกับความเจ็บปวดเมื่อต้องพลัดพรากจากคนรัก

3.1.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์

ความทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของมัทนา ล้วนเกิดจากการกระทำที่ยึดมั่นถือมั่นในความไม่รักที่มีต่อสุเทพณ์ และในความรักที่มีต่อท้าวชัยเสน โดยขาดความคิดเห็นที่ถูกต้องในทุกข์และเหตุแห่งทุกข์นั้น ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของมัทนามี 2 ประการคือ ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความไม่รัก และทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก

3.1.1.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความไม่รัก

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความไม่รัก มาจากการที่มัทนาเป็น “ผู้ถูกรัก” เพียงฝ่ายเดียวจากบุคคลที่ไม่ปรารถนาคือสุเทพณ์ได้แก่ **อัปปีเยหิสัมปโยค** มีเหตุแห่งทุกข์คือ **วิภวตัณหา**

3.1.1.1.1 อัปปีเยหิสัมปโยค

อัปปีเยหิสัมปโยค หรือการประสบกับผู้ที่ไม่รักไม่ปรารถนา เป็นทุกข์ประเภทหนึ่งของหลักอริยสัจสี่ พระอภิธรรมปิฎกเล่ม 2 วิภังคปกรณ์อธิบาย **อัปปีเยหิสัมปโยค** ว่า หมายถึง ความไปร่วม ความมาร่วม ความประชุมร่วม ความอยู่ร่วม กับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขาในโลก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือกับบุคคลผู้มุ่งก่อความพินาศมุ่งทำลายประโยชน์ มุ่งทำลายความผาสุก มุ่งทำอันตรายความเกษมจากโยคะของเขา (2518 : 116) ในที่นี้คือทุกข์ที่เกิดจากการประสบกับผู้ที่ไม่รักไม่ปรารถนา ดังที่มัทนาถูกสถานการณ์บีบบังคับให้ประสบกับสุเทพณ์ผู้ที่ไม่ปรารถนาด้วยความไม่เต็มใจจึงทำให้นางเป็นทุกข์ยิ่งนัก ดังความตอนที่มีมัทนาเป็นอิสระจากมนต์สะกดของมายาวิน แล้วพบว่าอยู่ต่อหน้าสุเทพณ์

มัทนา ฉันใดมาได้แห่งนี้? หรือว่าได้มี ผู้ใดไปอุ้มข้ามา?
ขอพระองค์จงเมตตา และงดโทษข้า ผู้บุกรุกถึงลานใน

(มัทนะพาธา : 232)

การได้พบกับสุเทพณ์อย่างกระทันหันในเขตพระราชฐาน โดยที่นางไม่มีหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้ ทำให้นางเป็นทุกข์ยิ่งนักเพราะความตระหนกและความหวาดกลัวต่อสิ่งที่กำลังเผชิญ เนื่องจากมัทนาไม่รู้ตัวว่ามาอยู่ต่อหน้าสุเทพณ์ได้อย่างไร จึงปริวิตกถึงความเดือดร้อนที่อาจเกิดขึ้นแก่ตนเองโดยไม่ทันระวัง

สุเทษณ์กล่าวแสดงความปฏิพัทธ์ต่อมัทนาด้วยวาจาที่สุภาพอ่อนหวาน แต่ นางไม่มีจิตยินดีและไม่ยอมรับรักสุเทษณ์ ยิ่งสุเทษณ์รำพันถึงความรักที่มีต่อนางและอ่อนน้อนขอให้ รักมากเท่าไร นางก็ยิ่งเป็นทุกข์มากขึ้นเท่านั้น ดังความว่า

มัทนา ใ้อ้อละเหี่ยอุระสดับ วรรศัพทะท่านทรง
อ้อยอิ่งแสดงวรประสง- คะณตัวระหม่อมฉัน ;

(มัทนะพาธา : 236)

คำกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่ามัทนาเป็นทุกข์เพราะความระอา เบื่อหน่าย และไม่พอใจ ต่อคำพร่ำรำพันขอความรักจากผู้ที่นางไม่รักไม่ปรารถนาอย่างยิ่ง หากแต่ไม่สามารถ กล่าวต่อว่าหรือปฏิเสธด้วยถ้อยคำรุนแรงได้ เพราะสุเทษณ์มีอำนาจและบารมีเหนือกว่านาง ความยึด มั่นถือมั่นว่าไม่รักสุเทษณ์ทำให้มัทนาเป็นทุกข์ ความทุกข์ของมัทนามีสาเหตุจาก**วิภวตัณหา**คือ ต้องการพรากพ้นไปจากผู้ที่นางไม่ปรารถนา ด้วยความเข้าใจผิดว่าจะทำให้ได้พบความสุขใจ แต่เมื่อ ไม่เป็นไปอย่างที่ต้องการและไม่อาจทนอยู่ในสภาวะที่ไม่พอใจนี้ได้ จึงทำให้เป็นทุกข์

การที่มัทนาเกิดความรู้สึกยึดมั่นว่าไม่รักไม่ปรารถนาในตัวสุเทษณ์ตั้งแต่แรก พบ แม้ว่าสุเทษณ์จะแสดงความรักความจริงใจอย่างไรนางก็ไม่ไยดี สาเหตุหนึ่งอาจเป็นเพราะ บุปผกรรมในอดีตชาติที่สุเทษณ์ได้กระทำการเบียดเบียนมัทนา ด้วยการกริษาทัพไปรบชนะเมืองของ มัทนาและจับพระบิดาของนางมาเพื่อประหารชีวิตโดยมีเงื่อนไขว่า หากมัทนายอมถวายตัวเป็น บาทบริจาริกา พระองค์ก็จะปล่อยพระบิดาของนาง มัทนายอมทำตามเงื่อนไขนั้นเพื่อไถ่ชีวิตพระบิดา ครั้นพระบิดาเป็นอิสระมัทนาก็ฆ่าตัวตายเพราะไม่ต้องการเป็นมเหสีของชายที่นางไม่รัก ดังที่มายาวิน เล่าให้สุเทษณ์ฟังว่า

มายาวิน จึงยอมถวายตัว และก็ไถ่พระโทษา
ขององค์ชนกนา- ณะบต้องมลายชนม์.
เสร็จกิจจะการดี กรณียะเป็นผล,
กราบบาทยุคลตน มะทะนาจะลาตาย.
ว่าพลางยุพราชัก วรรชัคคะแพรวพราย
แทงตรงพระทรวงตาย เฉพาะพักตร์พระภูมิ.

(มัทนะพาธา : 224-225)

คำกล่าวของมายาวินข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การถูกสุเทษณ์เบียดเบียนในอดีตชาติทำให้มัทนาต้องเป็นทุกข์และมีจิตที่เป็นโทษเกิดความเคียดแค้นชิงชัง นางจึงเจตนาทำร้ายจิตใจสุเทษณ์ด้วยการฆ่าตัวตายต่อหน้าสุเทษณ์เพราะต้องการให้สุเทษณ์ทุกข์ทรมานเมื่อไม่ได้สมหวังในดวงนางและเป็นสาเหตุทำให้นางต้องฆ่าตัวตาย จิตใจที่เต็มเปี่ยมด้วยโทษและความยึดมั่นถือมั่นว่าไม่รักสุเทษณ์ ทำให้มัทนาต้องการพ้นไปจากสภาวะที่เป็นทุกข์จากการประสบกับผู้ที่นางไม่รักไม่ปรารถนา เมื่อต้องมาพบกันอีกในชาติปัจจุบันจึงทำให้นางไม่ยอมเปิดรับไมตรีของสุเทษณ์

มัทนาเป็นทุกข์เมื่อต้องประสบกับสุเทษณ์และคำอ้อนวอนขอความรักจากพระองค์ นางจึงปฏิเสธด้วยคำพูดที่เด็ดขาดไม่ถนอมน้ำใจ เพื่อต้องการให้สุเทษณ์เลิกสนใจในดวงนาง ความว่า

มัทนา หม่อมฉันนี่เป็นผู้ถือ สัจจาหนึ่งคือ ว่าแม้มีรักจริงใจ,
ถึงแม้จะเป็นชายใด ขอสมพาสไซ้รั ก็จะมียอมพร้อมจิต.

(มัทนะพาธา : 237-238)

การมีวิภวตัณหาคือความอยากหลุดพ้นไปจากการประสบกับผู้ที่ไม่รัก ทำให้มัทนากล่าวคำปฏิเสธเด็ดขาด โดยไม่เกรงว่าจะเป็นการหมิ่นเกียรติสุเทษณ์อย่างร้ายแรง เกิดจากความยึดมั่นถือมั่นว่าไม่รักไม่ปรารถนาในตัวสุเทษณ์ แม้ว่าพระองค์จะมอบความรักและความจริงใจให้เพียงใดก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงจิตใจของนาง ทำให้มัทนามีอาจเปิดใจยอมรับไมตรีของสุเทษณ์ได้ จึงทำให้นางถูกบีบคั้น กัดคั้น อยู่ในสภาวะที่เป็นทุกข์

การปฏิเสธไมตรีของสุเทษณ์ด้วยวาจาและกิริยาที่หยาบหยามพระเกียรติ ทำให้มัทนาถูกสุเทษณ์ลงโทษด้วยการสาปให้จุติลงมาเกิดเป็นดอกกุหลาบยังโลกมนุษย์ ซึ่งนางยินยอมรับโทษนั้นแต่โดยดี ดังที่มัทนากล่าวว่า

มัทนา อ้าเทพศักดิ์สิทธิ์ซึ่ง พระจะลงพระอาญา,
ข้าเป็นแต่เพียงข้า บมิมุ่งจะรอดดี.
หม่อมฉันนี่อาภัพ และก็โชคบ่พึงมี,
จึงไม่ได้รองศรี วรบาทพระจอมแมน.
อันทรงเมตตาควร จะประจบและตอบแทน
คุณท่านที่มากแสน คณนาประมวลมี.

อันโปรดให้เลือกตาม ฤดีข้า ณ บัดนี้,
ขอเป็นซึ่งมาลี ฤจิเรขวิไลวรรณ,

(มัทนะพาธา : 239)

ความยึดมั่นถือมั่นว่าไม่รักไม่ปรารถนาสุเทษณ์ มีอิทธิพลเหนือความกลัวทั้งมวล ทำให้มัทนายอมถูกสาปให้จุติลงมาเกิดเป็นดอกกุหลาบบนโลกมนุษย์ แทนการยอมฝืนความรู้สึกของตนเอง แสดงให้เห็นว่ามัทนาเลือกเผชิญชีวิตที่ทุกข์ยากลำบากกาย มากกว่ายอมทนทุกข์ใจรับรักสุเทษณ์

3.1.1.2 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก เกิดจากการที่มัทนาแสดงบทบาทเป็น “ผู้รัก” แล้วผิดหวังในความรักจึงทำให้เป็นทุกข์ คือ **ปิเยหิวิปโยค** มีเหตุแห่งทุกข์คือ **กามตัณหา**

3.1.1.2.1 ปิเยหิวิปโยค

พระอภิธรรมปิฎกเล่ม 2 วิกัณคปกรณ์อธิบาย **ปิเยหิวิปโยค** ว่าหมายถึง ความไม่ไปร่วม ความไม่มาร่วม ความไม่ประชุมร่วม ความไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนาเป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชบใจของเขาในโลก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือกับบุคคลผู้ที่ใคร่แต่ความเจริญ ใคร่แต่ประโยชน์ ใคร่แต่ความสำราญ ใคร่แต่ความเกษมจากโยคะของเขา ได้แก่ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต (2518 : 116) หรือคือทุกข์ที่เกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก ดังที่มัทนาได้พบท้าวชัยเสนได้เห็นรูปลักษณะที่งามสง่าก็เกิดอกุศลเจตนา จิตประกอบด้วยราคะทำให้นางหลงรักท้าวชัยเสนตั้งแต่แรกพบจนไม่สามารถเก็บซ่อนความรู้สึกไว้ได้ ความรู้สึกของมัทนาเป็นดังนี้

มัทนา ครานี้ลึบชาย วรรณวิเศษวิศาล,
ใจวามและหวามปาน ฤตินั้นจะโลดจะลอย!

(มัทนะพาธา : 275)

เมื่อจิตเกิดอกุศลประกอบด้วยราคะจึงทำให้มัทนาเกิดกามวิตกคือ มีความตริ่กนึกคิดและทะยานอยากในกาม จิตจึงครุ่นคิด นี้ก็ถึงแต่ทำวชัยเสนด้วยความรักความชื่นชม ดังความว่า

มัทนา	เธอนั้นฤเจียมตัว	กิริยาก็เรียบก็ร้อย
	ไม่มีละสั๊กน้อย	จะแสดง ณ ท่วง ณ ที่
	ว่าเธอประสงค์จะ	อภิรมย์ฤดีระดี,
	เป็นแต่ข้าเลื่องที่	คณบ้าง ณ ครั้ง ณ คราว;
	คราใดประสบเนตร	ฤก็เราลระร้อนและหนาว ,
	เธอไกลก็ดูราว	นกะไร้ตะวันและเดือน .
	ไ้อว่า ณ ครานี้	แหละฤดีจะพันจะเพื่อน ,
	ด้วยรักกระทำเชื่อน	ละฉะนี้จะทำไฉน ?

(มัทนะพาธา : 275)

ความรักที่มีต่อทำวชัยเสนทำให้มัทนาารู้สึกว่าวุ่นใจ ประหม่าไม่เป็นตัวของตัวเองเมื่อพบกัน กระวนกระวายและรู้สึกร้อนรนเมื่อคิดถึงชายที่ตนรัก ไม่สามารถควบคุมจิตใจและระงับสติอารมณ์ให้สงบนิ่งได้ เนื่องจากกามตัณหาที่นอนเนื่องอยู่ในใจได้ถูกกระตุ้นจากการได้เห็นรูปที่งามสง่าของทำวชัยเสนจึงเกิดความรัก ความพอใจ ความตริ่กนึกคิด และทะยานอยากในกาม ความรักที่มีต่อทำวชัยเสนทำให้มัทนาพรั่ำรำพันด้วยความทุกข์ทรมานใจมากยิ่งขึ้น เมื่อมัทนาปรารถนาให้ทำวชัยเสนรู้ความในใจของนาง ดังที่มัทนากล่าวว่า

มัทนา	หากว่าไม่ได้เป็น	ยุวะพรหมะจารี,
	คกงล้ำแลพาที่	พจะทูลพระภุธร,
	ให้คองแรมอยู่อีก	ณ ประเทศะนี้ก่อน;
	แลหากว่าทูลวอน	พระก็อาจจะเดารู้
	ว่าเรานี้กักดี	และก็คองจะเอ็นดู;
	ตัวเรจักได้ออยู่	ปฏิบัติพระบาทา.
	ไ้ออยากให้ท่านรู้	ณ ฤดีคณนา

(มัทนะพาธา : 276-277)

คำกล่าวของมัทนาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มัทนาปรารถนาให้ท้าวชัยเสนรับรู้ ว่านางมีจิตปฏิพัทธ์เพราะหวังว่าพระองค์จะมีใจรักตอบ เพียงเพื่อต้องการสนองจิตที่เป็นอกุศลฝ่าย ราคะ ทั้งนี้เนื่องมาจากจิตของมัทนามุ่งหลงอยู่ใน**กามตัณหา** จึงร้อนรนอยากได้ในสิ่งที่ปรารถนา และพึงพอใจคือท้าวชัยเสนมาครอบครอง

เมื่อมัทนาสมหวังในความรัก และครองรักอยู่กับท้าวชัยเสนได้เพียงไม่นานก็ ถูกนางจันทิกัลลิน์แก้ง ทำให้ต้องพลัดพรากจากกันสร้างความทุกข์ระทมให้แก่นางยิ่งนัก เพราะการ พลัดพรากจากท้าวชัยเสนในครั้งนี้เกิดจากความเข้าใจผิดของท้าวชัยเสนว่ามัทนาคิดทรยศต่อพระองค์ จึงทำให้มัทนาโศกเศร้า ระทมใจ น้อยใจในโชคชะตาของตนที่ต้องพบกับความเจ็บปวดและสิ้นหวังที่ ถูกท้าวชัยเสนทอดทิ้งอย่างไม่ไยดี หมดสิ้นกำลังใจในการดำเนินชีวิตจนไม่สามารถทนอยู่ในสภาวะ เช่นนี้ได้อีกต่อไป นั่นเป็นเพราะมัทนาไม่เข้าใจและไม่เปิดใจยอมรับการเปลี่ยนแปลงของชีวิต และ สรรพสิ่งตามกฎไตรลักษณ์คือ การไม่ยอมรับ และเข้าใจลักษณะของสังขารทั้งปวงได้แก่ ความเป็นของ ไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ หรือความเป็นของทนอยู่ไม่ได้ และความเป็นของไม่ใช่ตัวตน(พจนานุกรมพุทธ- ศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ 2543 : 334) แต่กลับยึดติดอยู่กับความสุขใน**กามตัณหา** ความทุกข์ ของมัทนานั้นมากมายเสียจนผู้ที่อยู่รอบข้างอย่างปริยัมวะทาสัมผัสได้ ดังที่ปริยัมวะทากล่าวว่า

ปริยัมวะทา	ตั้งแต่พระเทวี	มะทะนาเสด็จจร
	มาสู่พระนาคร	พระฤดีปมีสุข,
	เฝ้าแต่จะทรงศีล-	ยะกำสรวลและครวญชุก
	เข็ญมีทวิทุก	ทิวระราตรีโสกา

(มัทนะพาธา : 371)

ความทุกข์จากการพลัดพรากจากท้าวชัยเสน ทำให้มัทนาอยู่ในสภาวะของผู้ สูญเสียทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิต ทั้งความรักและความหวัง หมกมุ่นอยู่กับความทุกข์ความเสียใจ ความ ตรอหใจ เปรียบประหนึ่งชีวิตและจิตใจจะแตกสลายไปพร้อมกับความรักที่พังทลาย และยิ่งนางจมอยู่ กับความทุกข์มากเท่าไรความทุกข์ก็กลับเพิ่มพูนมากขึ้นเท่านั้น สาเหตุที่มัทนาเป็นทุกข์มากมายเช่นนี้ เพราะ**กามตัณหา**ที่ครอบคลุมนจิตใจปรารถนาการกลับไปพบกับความสุข ความพอใจในกามที่เคย ได้รับ จึงทำให้นางโศกเศร้า เสียใจที่พระสวามีผู้เป็นที่รักเข้าใจผิดว่าเป็นหญิงไม่ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเข้าใจผิดว่าคบชู้ จนพระสวามีเกลียดชังสั่งประหารชีวิต อันเป็นการแสดงว่าท้าวชัยเสนหมดสิ้น ความรัก ความเมตตาต่อนางอย่างไม่เหลือเยื่อใย

3.1.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค

การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค คือ แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์อย่างแท้จริง ซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาให้มัทนาพ้นทุกข์ได้มี 2 ประการ คือ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความไม่รัก และการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความรัก

3.1.2.1 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความไม่รัก

มัทนาต้องประสบกับสุเทพณ์ผู้ที่น่าไม่รักไม่ปรารถนา เนื่องจากสุเทพณ์ให้มายาวิณีใช้เวทมนตร์นำตัวมาด้วยความไม่เต็มใจ ทำให้นางทุกข์ใจอย่างยิ่ง มัทนายพยายามแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากผู้ที่น่าไม่รักไม่ปรารถนาด้วยการเลี้ยงหนี้และปฏิเสธ โดยหาวิธีไม่ว่าการกระทำของนางนำพาความทุกข์ที่เพิ่มทวีมาสู่ตน เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่าแนวทางปฏิบัติที่ทำให้มัทนาพ้นทุกข์มี 4 ข้อ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** **สัมมาสังกัปปะ** **สัมมาวาจา** และ **สัมมาวายามะ**

3.1.2.1.1 สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวงเล่มที่ 35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 2518:122) มัทนาเป็นทุกข์จากการต้องพบกับผู้ที่ไม่รักไม่ปรารถนาคือ สุเทพณ์ และปรารถนาจะพรากพ้นจากสภาวะที่ต้องเผชิญหน้ากับสุเทพณ์แต่ไม่สมดังปรารถนา ความทุกข์ของมัทนาเริ่มขึ้นเมื่อมัทนาถูกมนตร์สะกดของมายาวิณีดลใจให้มาพบสุเทพณ์ด้วยความไม่เต็มใจ เนื่องจากสุเทพณ์ไม่ใช่ผู้ที่นางรักและปรารถนาจึงทำให้มัทนาเกิดตัณหาประเภท**วิภวตัณหา** คือจิตพยายามดิ้นรนเพื่อให้พ้นจากความไม่ต้องการพบสุเทพณ์ เมื่อไม่ได้สมความปรารถนาจึงเป็นทุกข์ ไม่พอใจ เพราะจิตเป็นอกุศลประกอบด้วยโทสะจึงทำให้มัทนายึดติดในความไม่รักไม่ปรารถนาสุเทพณ์ และพยายามแก้ปัญหาให้พ้นจากสุเทพณ์ด้วยการหนีปัญหา ดังความว่า

มัทนา	ดังนี้คะนึ่งฤกระบม	อูระแห่งกระหม่อมฉัน ,
	ที่ตนบออาจจะอภิวัน-	ทะนะตอพระวาจา
	ให้ถูกประดุจสุระประสงค์,	ผิวะทรงพระโกรธา ,
	หม่อมฉันก็โอนศิระณบ-	ทะยุคลและกราบกราน.

(มัทนะพาธา : 235)

คำพูดและการกระทำของมัทนา แสดงให้เห็นถึงความไม่ไยดีต่อจิตใจและความรู้สึกของสุเทษณ์ทั้งที่ตามความเป็นจริงมัทนาควรแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตน เพราะนางเป็นนางฟ้าบริวารของสุเทษณ์ ดังนั้นวิธีการแก้ปัญหาด้วยการหลีกหนีโดยไม่คำนึงถึงจิตใจของสุเทษณ์จึงเป็นการหมิ่นเกียรติพระองค์อย่างร้ายแรง ทำให้การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์กลายเป็นการเพิ่มทุกข์เมื่อสุเทษณ์ไม่พอใจการกระทำของมัทนา มากจึงสาปให้นางจุติลงไปเกิดเป็นดอกกุหลาบบนโลกมนุษย์

ดังนั้นหากมัทนายุติว่าทุกข์คือความยึดติดในความไม่รักไม่ปรารถนาสุเทษณ์ อันมีเหตุแห่งทุกข์คือ **วิภวตัณหา** ความอยากพรากพ้นไปจากสภาวะที่ต้องเผชิญหน้ากับสุเทษณ์ผู้ที่ไม่รัก แล้วรู้ว่าควรละความยึดติดว่าไม่รักไม่ปรารถนาในตัวสุเทษณ์ทิ้งเสีย ทุกข์ของมัทนาที่เกิดจากความไม่รักสุเทษณ์ก็จะหมดไป

3.1.2.1.2 สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ คือหลักปฏิบัติข้อที่สองในการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ ซึ่งพระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่าหมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน (2518:122) มัทนามีทุกข์เพราะยึดมั่นถือมั่นในความไม่รักไม่ปรารถนาสุเทษณ์ ทำให้ไม่มี **สัมมาสังกัปปะ** แต่กลับมี **มิฉฉาสังกัปปะ** คือดำริในความพยาบาท ดังเช่นในอดีตชาติสุเทษณ์รักและปรารถนาในตัวมัทนาจึงส่งราชทูตไปขอร้อง แต่พระบิดาของนางไม่ยกให้ สุเทษณ์โกรธมากจึงกระทำการเบียดเบียนมัทนา ด้วยการกรี้ทาทัพไปตีบ้านเมืองของมัทนาและจับพระบิดาของนางเป็นตัวประกันเพื่อบังคับให้นางยอมเป็นบาทบริจาริกาของพระองค์ ดังที่มายาวินกล่าวว่

มายาวิน	ตรัสเกณฑ์พหลกอง	จตุรงค์เสนา
	ยกไปประชิดรา-	ชะนุรีวโรดม.
	โถมตีบุรีปณ	บมิตนทลายล้ม,
	จับได้นโรดม	นรนาถสุราชภูร์มา ;
	จึงมีพระโองการ	จะประหารพระชีวา,
	แต่หากธิดามา	และประนอมมโนฉันท์.
	ยอมเป็นวระฐบาท	บริจาริกานันท์,
	ไถ้โทษะชีวัน	ก็จะงดพระอาญา.
	ฝ่ายนางก็ยอมตาม	วระชะบัญญัติ

การที่สุเทพณ์จะประหารชีวิตท้าวสุราษฎร์ เปรียบเสมือนการบีบบังคับมัทนาให้ยอมเป็นบาทบริจาริกาของพระองค์ ทำให้จิตของมัทนาถูกรอบงำด้วยโทสะจึงเจตนาแก้แค้นสุเทพณ์ ด้วยการทำร้ายจิตใจของพระองค์ด้วยการฆ่าตัวตายต่อหน้า ดังที่มายาวินกล่าวว่า

มายาวิน	เสร็จกิจจะการดี	กรณียะเป็นผล
	กราบบาทบุคคลตน	มะทะนาจะลาตาย .
	ว่าพลางยุพาทัก	วรชัคคะแพรวพราย
	แทงตรงพระทรวงตาย	เฉพาะพัคตร์พระภูมี

(มัทนะพาธา : 225)

การถูกบีบบังคับให้ยอมเป็นบาทบริจาริกาทำให้มัทนามีจิตผูกโกรธสุเทพณ์ เมื่อจิตไม่บริสุทธิ์เพราะผูกโกรธและไม่พอใจ ความนึกคิดต่างๆก็ดำเนินไปตามแนวทางหรือแรงผลักดันของความโกรธและความไม่พอใจนั้น จึงทำให้มัทนาคิดฆ่าตัวตายหนีปัญหาซึ่งเป็นการกระทำที่ผิดพลาดอย่างยิ่ง เพราะการฆ่าตัวตายไม่อาจช่วยให้นางพ้นทุกข์จากสุเทพณ์ได้อย่างแท้จริง หากแต่ทำให้มัทนาต้องพบกับความทุกข์ที่เพิ่มขึ้นเมื่อต้องมาพบสุเทพณ์และถูกขอความรักอีกครั้งบนสวรรค์

ดังนั้นหากมัทนามองเห็นทุกข์ซึ่งเกิดจากโทสะและความพยาบาท และความยึดมั่นถือมั่นในความโกรธความไม่พอใจที่มีต่อสุเทพณ์ แล้วเปิดใจยอมรับความจริงว่าสุเทพณ์รักนางอย่างจริงใจและมองเห็นคุณค่าความรักของสุเทพณ์ ทุกข์ของมัทนาที่เกิดจากการต้องพบกับผู้ที่ไม่รักไม่ปรารถนาก็จะหมดไปและมัทนาจะพบความสุข

3.1.2.1.3 สัมมาวาจา

สัมมาวาจา คือหลักปฏิบัติขั้นศีลเพื่อพ้นทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบาย **สัมมาวาจา**ว่าหมายถึง ความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดหยาบ ความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (2518:122) สิ่งหนึ่งที่ทำให้มัทนาต้องเป็นทุกข์มากขึ้นจากการพบกับสุเทพณ์ผู้ที่ไม่รักไม่ปรารถนาคือ การไม่มี **สัมมาวาจา** งดเว้นจากการพูดส่อเสียดให้ผู้อื่นเกิดความขัดเคือง ดังที่มัทนากล่าวประชดประชันว่าที่ไม่อาจรักสุเทพณ์ได้นั้นเป็นเพราะนางไม่ดีเอง

มัทนา อ้าองค์พระผู้สุระวิศิษฏ์ พระจะผิดสะถานใด ?
หม่อมฉันสิทราหมเพราะปมิได้ อนุวัฒน์พระบัณฑูร

(มัทนะพาธา : 236)

มัทนาไม่รักไม่ปรารถนาสุเทษณ์มากจึงกล่าววาจาประชดประชันโดยไม่คำนึงถึงกาลเทศะ และจิตใจของสุเทษณ์ว่าพระองค์จะรู้สึกทุกข์ทรมานเพียงไร นอกจากนี้มัทนายังกล่าววาจาแสดงความเบื้อหน่าย รำคาญสุเทษณ์อย่างจงใจโดยไม่สนใจว่าสุเทษณ์จะเสียใจเพียงใด ดังความว่า

มัทนา ไ้โอ้ละเหี้ยอุระสดับ วรรคัพพะท่านทรง
อ้อยอิงแสดงวรประสง- คณตวักระหม่อมฉัน;
อยากใคร่สนองพระวรสุน- ทรคุณอนเณกนั้น,
จนใจเพราะผิดคติสุธรรม์ สุจริตประติชญา.
ขอให้พระองค์อะมะระเท- ะเสวยประโมทา,
หม่อมฉันจะขอประณตะลา สุระราชลิลาศไป.

(มัทนะพาธา : 236)

การกล่าววาจาแสดงความเบื้อหน่ายสุเทษณ์นี้ เป็นผลมาจากการที่มัทนายึดถือ และให้ความสำคัญกับความคิด ความรู้สึกของตนเองเป็นที่ตั้ง โดยมีได้สนใจความรู้สึกของสุเทษณ์ การใช้คำพูดประชดประชันและแสดงความเบื้อหน่ายสุเทษณ์อย่างผู้ที่ไม่ม่หลักสัมมาวาจาของมัทนาถือเป็นการไม่สมควรยิ่งซึ่งส่งผลร้ายต่อตัวนาง เพราะทำให้สุเทษณ์ไม่พอใจอย่างยิ่ง อันเป็นส่วนหนึ่งของความโกรธและการลงโทษด้วยการสาปให้มัทนาจติไปเกิดเป็นดอกกุหลาบบนโลกมนุษย์ และต้องพบกับความทุกข์ที่ทวิคูณ

ดังนั้นหากมัทนามีความเห็นและความเข้าใจที่ถูกต้องว่าการพูดประชดประชันสุเทษณ์ด้วยอารมณ์ โดยขาดความยั้งคิดจะทำให้สุเทษณ์โกรธและนำความทุกข์ความเสียใจมาสู่ตนเอง แล้วเปลี่ยนจากการพูดประชดประชันมาใช้คำพูดที่ไพเราะนุ่มนวล ความทุกข์ความเดือดร้อนที่เกิดจากการพบกับสุเทษณ์ก็จะเบาบางลงหรืออาจจะไม่เกิดขึ้น

3.1.2.1.4 สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะคือหลักปฏิบัติขั้นสมาธิเพื่อพ้นทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 วิภังคปกรณ์อธิบาย **สัมมาวายามะ** ไว้ดังนี้ (2518:122)

ภิกษุในศาสนาทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรวากความเพียรประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อป้องกัน อกุศลบาปธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด ฯลฯ เพื่อละอกุศลบาปธรรมที่เกิดแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิด ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรวากความเพียรประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อความดำรงอยู่ความไม่สาบสูญ ความภยโยยง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดแล้ว

ความทุกข์ที่เกิดจากการประสบกับผู้ที่ไม่ได้รักไม่ปรารถนาส่วนหนึ่งมาจากการไม่มีหลัก**สัมมาวายามะ** ดังตอนที่มัทนาพูดตัดรอนสุเทษณ์ว่า

มัทนา	ฟังถ้อยคำดำรัสมะธูระวอน	คนุนี้มิเอออวย.
	จักเป็นมุสาวะจะนะด้วย	บมิตรงกะความจริง
	อันชายประกาศวะระปะทาน	ประดีพิทวะแด่หญิง,
	หญิงควรจะเปรมกะมะละยั้ง	ผิวะจิตตะตอบรัก;
	แต่หากฤดีบอะภิรมย์	จะเฉลยจะนั้นจัก
	เป็นปดและลงนุชระรัก	ก็จะหลงละเลิงไป
	ดูข้าพระบาทสิสุจริต	บมิจิตจะปดใคร,
	จึงหวังและมุ่งมะนะสะไฟ	วรเมตตะธรรมมา.

(มัทนะพาธา : 234-235)

มัทนาใช้คำพูดตัดรอนไมตรีของสุเทษณ์ด้วยถ้อยคำที่ตรงไปตรงมา โดยคำนึงถึงแต่ความพอใจและอารมณ์ของตนเองเป็นสำคัญ แสดงให้เห็นว่ามัทนาไม่มี**สัมมาวายามะ**คือไม่เพียรป้องกันอกุศลธรรม ได้แก่ โทสะ ความขัดเคือง ความไม่พอใจ ไม่ปรารถนาสุเทษณ์มิให้ครอบคลุมจิตใจ ทำให้มัทนาไม่สนใจ ไม่เห็นคุณค่าในไมตรีที่สุเทษณ์มอบให้ จึงตอบอย่างไม่รักษาหน้าใจเช่นนี้ เพื่อต้องการตัดความรำคาญและแสดงให้เห็นว่านางไม่มีใจ ไม่ปรารถนาสุเทษณ์ มัทนาจึงกล่าวปฏิเสธสุเทษณ์อย่างไม่มีเยื่อใยอีกครั้งดังความว่า

มัทนา หม่อมฉันมีบุรุษผู้ ประดิพัทธ์ใดใด ,
เป็นโสดบมีมะนะสะใฝ่ อภิรมย์ฤสมรส .

(มัทนะพาธา : 235)

คำพูดตรวนไม่รักษาน้ำใจนี้เปรียบเสมือนการดูหมิ่นเกียรติ และศักดิ์ศรีของ
สุเทษณ์อย่างร้ายแรง ทำให้สุเทษณ์โกรธมากจึงสาปมัทนาให้จืดเป็นดอกกุหลาบบนโลกมนุษย์ได้รับความ
ความทุกข์ทรมาน การที่มัทนาต้องเป็นทุกข์เพราะได้พบกับผู้ที่ไม่รักไม่ปรารถนาคือสุเทษณ์ ส่วน
หนึ่งมาจากการไม่มี**สัมมาวายามะ**คือไม่เพียรพยายามป้องกันอกุศลธรรมได้แก่โทษ ความขัดเคือง
และความไม่พอใจที่มีต่อสุเทษณ์มิให้เข้ามาครอบคลุมนจิตใจ เมื่อจิตถูกอกุศลครอบคลุมนแล้วก็ยังยึดมั่น
ถือมั่นในอกุศลนั้น มิได้เพียรละหรือกำจัดให้หมดไปจึงทำให้มัทนาต้องเป็นทุกข์ ดังนั้นหากมัทนา
เพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิด และเพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วคือ ละความยึดมั่นถือมั่นในความไม่รัก
และละความพยาบาท มัทนาก็จะไม่ทุกข์

3.1.2.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความรัก

มัทนาพยายามหาทางแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์จากความรัก ด้วยการอ่อนน้อม
ขอให้สุเทษณ์ ผู้ที่นางไม่รักไม่ปรารถนาช่วยเหลือ ซึ่งทำให้มัทนาต้องพบกับความทุกข์ทรมานเพิ่มขึ้น
เป็นทวีคูณ เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่าแนวทางปฏิบัติ
ที่ทำให้มัทนาพ้นทุกข์มี 3 ข้อได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** **สัมมาสังกัปปะ** และ**สัมมาวายามะ**

3.1.2.2.1 สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิคือหลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ข้อสำคัญ หมายถึง ความรู้ในทุกข์
ความรู้ในทุกข์สมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (พระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับหลวง เล่มที่ 35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 2518:122) มัทนาต้องเป็นทุกข์จากการพลัดพรากจาก
ท้าวชัยเสนผู้เป็นที่รัก เพราะปรารถนาจะครองรักกับท้าวชัยเสนตลอดไป ความทุกข์ของมัทนาเริ่มขึ้นเมื่อ
ได้เห็นรูปร่างอันสง่างามของท้าวชัยเสนจึงเกิดความพึงพอใจ และก่อให้เกิด**กามตัณหา**ทำให้จิตทะยาน
ไปในอาการต่างๆ ดิ้นรนเพื่อให้สมปรารถนา เมื่อไม่ได้สมความปรารถนาจึงเกิดทุกข์อันเป็นผลมาจาก
การขาดความเห็นที่ถูกต้องคือความยึดมั่นถือมั่นในความรัก ดังที่มัทนากล่าวแสดงความยึดมั่นถือมั่นใน
ตัวท้าวชัยเสนว่าเป็นผู้เดียวที่จะทำให้นางพบกับความสุข และจะอยู่เคียงคู่กันไปไม่มีเห็นห่าง ความว่า

มัทนา สุริยะส่อง ณ กลางนระภา
 ก็พลอยสว่าง ณ ภูมิหล้า ແລະຈັນได,
 อันพระโปรดก็จิตตะซำก็ได้
 สว่างกระจ่างและสดและใส ณ บัดนี้!
 ข้าพระบาทจะสุขสราญฤดี
 ก็ย่อมจะโดยพระบารมี ธ ปกเกล้า :
 พึงพระคุณกะรุนยะคำและเข้า
 จะปราศะโคกบมีไคร้า ฤทุกขี ;
 ใจจะอิมจะเอมเพราะเปรมบุรีย์ ,
 และรีน ณ รสระตีจิริ ระรวายใจ
 ทูลกระหม่อมเสด็จ ณ เทศะใด
 ก็ข้าพระบาทจะตามธไป พระเจ้าข้า !

(มัทนะพาธา : 284-285)

คำกล่าวของมัทนาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มัทนาปล่อยจิตให้ยึดมั่นถือมั่นในความรักที่มีต่อท้าวชัยเสนว่าเป็นสิ่งที่จะทำให้นางมีความสุขตลอดไปอย่างไม่เข้าใจกฎไตรลักษณ์ว่าสรรพสิ่งทั้งหลายมีเกิดย่อมมีดับไม่มีสิ่งใดในโลกที่คงทนถาวรตลอดไป โดยเฉพาะความรู้สึกของมนุษย์ที่อ่อนไหว ไม่แน่นอน สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา มัทนายึดเอาความรักของท้าวชัยเสนมาเป็นสิ่งกำหนดชีวิตของนาง ดังนั้นเมื่อต้องพลัดพรากจากท้าวชัยเสน ทำให้ความสุขจากความรักที่มัทนายึดติดไม่คงอยู่เช่นเดิมนางจึงทุกข์ทรมานใจมาก การขาด**สัมมาทิฐิ**ทำให้มัทนาแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์อย่างไม่ถูกต้องด้วยการทำพิธีพิธีกรรมอันวอนขอให้สุเทพณ์ช่วยเหลือ

มัทนา ข้าประณมกระระกะพุ่ม ประชุมณะชา
 ไหว้สุเทพณ์วระมหา มหิทธิบุรณ์ ,
 เชิญสดับสุระพะจน์ ประณตทำนูล
 วอนพระองค์อะนุกูล แลเมตตะด้วย .
 ยามดณฺฐิฑุชะจัด ธตรัสจะช่วย
 โดยจะมุงกรุณะอวย พระพรประธาน

(มัทนะพาธา : 362)

สุเทพณ์แสดงความเมตตาที่จะช่วยเหลือมัทนาด้วยการถามนางว่าต้องการให้
 สุเทพณ์ช่วยสิ่งใดจึงจะทำให้มีความสุข มัทนากล่าวตอบสุเทพณ์ว่าความสุขของนางคือการกลับไป
 รักกับท้าวชัยเสนดั้งเดิม ความว่า

มัทนา	ใดจะพึงกะมลละกว่า	พระสามิที
	เป็นวราภะระณะศรี	ณ เกศถกถ.
	ข้าก็ขออะมระฤทธิ	ประสิทธิผล,
	ช่วยประสาทะสุขะดล	หทัยถนัด
	แห่งพระวีระชยะเสน	นเรนทะรัตน,
	ให้พระจากนะคะระหัท-	ตินาและมา
	รับตะนุจระณขันท์,	ฉะนันแหละข้า
	โคกจะสร้างและมะทะนา	จะเปรมหทัย!

(มัทนะพาธา : 366-367)

การอ้อนวอนขอให้สุเทพณ์ช่วยคลายใจท้าวชัยเสนให้มารับนางกลับไปครองรัก
 กันดั้งเดิม เป็นการมองข้ามและดูถูกความรัก ความจริงใจของสุเทพณ์อย่างที่สุด แสดงให้เห็นว่ามัทนา
 มีความเห็นผิดว่าความสุขจาก**กามตัณหา**เป็นความสุขแท้จริงของชีวิต นางจึงพยายามทำทุกวิถีทาง
 เพื่อให้ได้กลับไปครองรักกับท้าวชัยเสนอีกครั้ง โดยมีได้ตระหนักว่าการหลงใหลอยู่ใน**กามตัณหา**นี้คือ
 สาเหตุสำคัญของความทุกข์ ยิ่งพยายามดิ้นรนเข้าหามากเท่าไรก็ยิ่งพบกับความทุกข์มากขึ้นเท่านั้น
 ดังนั้นหากมัทนา**รู้**ว่าทุกข์คือความยึดติดในความรู้สึก และปรารถนาในตัว
 ท้าวชัยเสน อันมีเหตุแห่งทุกข์คือ**กามตัณหา** แล้ว**รู้**ว่าควรละความยึดติดว่ารักและปรารถนาในตัวท้าว-
 ชัยเสนทิ้งเสีย ทุกข์ของมัทนาอันเกิดจากรักก็จะหมดไป

3.1.2.2.2 สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ คือหลักปฏิบัติข้อที่สองในการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามหลัก
 อริยสัจสี่ หมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาบาท ความดำริในการไม่
 เบียดเบียน (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย เล่มที่ 35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 2518:122) มัทนาเป็นทุกข์
 เพราะมี**มิจฉาสังกัปปะ**คือดำริในกาม เนื่องจากทะยานอยากได้ความสุข ความพอใจจากการเป็นคนรัก
 ของท้าวชัยเสน ดังนั้นเมื่อมีความรักความพอใจในท้าวชัยเสนก็แสดงออกด้วยการพลอดพริ้งคำรักต่อกัน
 ดังความว่า

มัทนา	กระหม่อมฉันก็เคยทราบ บุรุษยามสีเนหา ประจบนางและพลาถกอด และหลอกเยาวยะนาริน.	สุภาษิตบุราณว่า ก็พุดได้ละหลายล้น, พนอพลอดและปลอดปลิ้น,
ชัยเสน	ก็ทุกล้นจะรุมกล่าว และทุกล้นจะเปรยปราย พะจิว่จะรักยี้ด สบถให้ละต่อหน้า	ผิลินพีจะมีหลาย, แสดงรัก ฌ โฉมฉาย, ประกาศถ้อยประฏิญญา บจางจิตสีเนหา; พระจันทร์แจ่ม ฌ เวหน.

(มัทนะพาธา : 281)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า จิตของมัทนาและท้าวชัยเสนมีความทะยานอยากใน**กามฉันทะ** คือการแสดงความรักและอยากได้รับความรักจากกันและกันอย่างไม่มีเสื่อมคลาย ซึ่งนอกจากมัทนาจะไม่ดำริในการออกจากกามแล้วยังแสดงความหลงใหลพอใจใน**กามตัณหา** อย่างไม่รู้เบื่อ เมื่อท้าวชัยเสนประกาศหมั้นกับมัทนาและสัญญาว่าจะรักไม่เสื่อมคลายยิ่งทำให้มัทนามีความพอใจใน**กามตัณหา**มากขึ้น ดังความว่า

ชัยเสน	และปลั่งพะจิว่ ฌ สัจจะการ ต่อพระพักตร์สุราภริภักษะอัน เสด็จสถิต ฌ เขตอะรัณ- ว่าตะนุและน้องจะเคียงกระไล และครองตลอด ฌ อายุชัย	ประกาศหมั้น, ยะนี้ไซ้รั, บ่คลาดคลา!
มัทนา	สุรยะส่องสว่าง ฌ กลางนระภา ก็พลอยสว่าง ฌ ภูมิหล้า อันพระโปรดก็จิตตะซำก็ได้ สว่างกระจ่างและสดและใส ซำพระบาทจะสุขสราญฤดี ก็ย้อมจะโดยพระบาระมี	ฌ แหละฉันใด, ฌ บัดนี้! ธ ปกเกล้า:

(มัทนะพาธา : 284-285)

มัทนาหลงอยู่ในความสุขสดชื่นจาก**กามตัณหา**ที่พึงพอใจ แต่ความพอใจนี้เป็น**สุขเวทนา**เนื่องจากไม่สามารถคงอยู่ถาวรต้องแปรเปลี่ยนไปตลอดเวลา เมื่อไม่คงทนถาวรมัทนาจึงเป็นทุกข์เนื่องจากจิตทะยานอยากได้ความรัก และการพลอดพรั้มความรักจากท้าวชัยเสนมากขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้นเมื่อต้องพลัดพรากจากท้าวชัยเสน มัทนาจึงรู้สึกทุกข์ทรมานใจอย่างยิ่ง

ดังนั้นหากมัทนามองเห็นทุกข์จากการดำรงหมกมุ่นในกาม อันเป็นความสุขที่ไม่จีรังยั่งยืน และนำมาซึ่งความทุกข์แสนสาหัสในภายหลัง แล้วละความพอใจในกาม ละความพอใจในท้าวชัยเสน ทุกข์ของมัทนาที่เกิดจากท้าวชัยเสนก็จะหมดไป

3.1.2.2.3 สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะคือหลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ขั้นสมาธิ

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่า **สัมมาวายามะ**คือ (2518:122)

ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราบภควมเพียรระครองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อป้องกันอกุศลบาปธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด ฯลฯ เพื่อละอกุศลบาปธรรมที่เกิดแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิด ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราบภควมเพียรระครองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อความดำรงอยู่ความไม่สาบสูญ ความภยโยยยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดแล้ว

มัทนาเป็นทุกข์เพราะพลัดพรากจากท้าวชัยเสนผู้เป็นที่รัก ส่วนหนึ่งมาจากการไม่มี**สัมมาวายามะ**คือการไม่เพียรระมัดระวังอกุศลที่ยังไม่เกิดได้แก่การไม่เพียรระมัดระวัง **กามตัณหา** มัทนาเห็นท้าวชัยเสนเพียงครั้งแรกก็ปล่อยใจให้**กามตัณหา**เข้าครอบงำจิตใจทันที ด้วยการหลงรักและปรารถนาให้ท้าวชัยเสนรับรู้ความรู้สึกของนางและมีใจรักตอบ อีกทั้งยังต้องการให้ท้าวชัยเสนพักอยู่ที่อาศรมของพระกาละทรรคินต่อ เพื่อที่นางจะได้มีโอกาสแสดงให้ท้าวชัยเสนรู้ว่านางมีใจให้พระองค์ ดังความว่า

มัทนา (ยังไม่เห็นท้าวชัยเสน, พุดคนเดียว)	
ไอ้นี้ขึ้นมาแล้ว	ละก็แทบจะร้องไห้
พอดมดคืบนี้ไชร้	ก็จะชวดละโอกาส,
เออทำฉันทดี	นะจะให้พระทรงราชย์,
อยู่ต่อไม่ลีลาศ	จระจาก ณ ที่นี้?

(มัทนะพาธา : 276)

มัทนาแสดงความปรารถนาชัดเจนว่าไม่ต้องการให้ท้าวชัยเสนจากไปโดยที่นางยังไม่ได้บอกให้ ท้าวชัยเสนรู้ว่าพึงพอใจพระองค์ บ่งบอกได้ว่ามัทนาหมกมุ่นอยู่ในกามตัณหา และยินดีให้ครอบครัวมีความสุขใจนางง่ายตาย นอกจากนี้มัทนายังไม่เพียรละอภุศลที่เกิดขึ้นแล้วได้แก่ กามตัณหา เนื่องจากจิตที่ประกอบด้วยกามฉันทะทำให้มัทนาดันรนเข้าหากามตัณหา ด้วยการอ่อนวอนขอให้สุเทพชนช่วยคลายท้าวชัยเสนให้กลับมารักนางเช่นเดิม เมื่อมีโอกาสดังปรารถนาจึงเป็นทุกข์เพราะความทะยานไปของจิตเพื่อให้สัมปรารถนาในความพอใจของตน ดังนั้นหากมัทนาเพียรระวังอภุศลที่ยังไม่เกิด และเพียรละอภุศลที่เกิดขึ้นแล้วคือ ละความดำริในกามและความพึงพอใจในกาม มัทนาก็จะไม่เป็นทุกข์

3.2 ท้าวชัยเสน : กษัตริย์ผู้มีจิตใจโลเลและอ่อนแอ

ท้าวชัยเสนเป็นตัวละครเอกที่มีบทบาทสำคัญตัวหนึ่งในการดำเนินเรื่อง ลักษณะโดดเด่นคือ มีรูปร่าง แต่มีลักษณะจิตใจที่โลเลและอ่อนแอจึงทำให้ได้รับความเจ็บปวดและเดือดร้อนจากจิตใจที่ไม่หนักแน่นนี้

ชื่อของท้าวชัยเสน มาจากคำว่า “ชย” Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia 1999 : 413) อธิบายไว้ว่า “jaya, mfn. (√ji) ifc. conquering, wingning see ritam-, kritam-, dhanam-jaya, puram-, salrum-; m. (Pān.iii, 3,56 , Kās.) conquest, victory, triumph, winning, being victorious (in battle or in playing with dice or in a lawsuit), AV. Vii,50,8; SBr. Vi; Mn. Vii (indriyānām j, victory or ver or restraint of the senses) ”

ดังนั้น ชย จึงหมายถึง ชนะ ส่วนคำว่า “เสน” Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia : 1246) อธิบายไว้ว่า “sēnā คือ a missile, dart, spear, RV.; AV.; of Indra ‘s wife (or his thunderbolt so personified) TS; AitBr.; Vait.; an army, armament battle-array, armed force (also personified as wife of Kārttikeya ; ifc. also sena , n)”

ดังนั้น เสน หมายถึง (ผู้) ที่มีหัวหน้า หรือ (ผู้) ที่ตามผู้อื่น และในบางครั้งเมื่อคำว่า เสน ประกอบอยู่ในคำสมาสจะมีความหมายเดียวกับคำว่า เสนา ซึ่งหมายถึง กองทัพได้ ดังนั้นเมื่อนำคำว่า ชย และ เสน มาสมาสกันจึงหมายความว่า (ผู้มี) กองทัพที่มีชัย

ท้าวชัยเสนเป็นกษัตริย์จันทรวงศ์ผู้ครองนครหัสตินาปุระ มีลักษณะอันเป็นอุดมคติของตัวละครเอกในวรรณคดีไทยคือ เพียบพร้อมทั้งรูปสมบัติ คุณสมบัติ ทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ และบารมี ดังความว่า

ทรงนามชัยเสนนริน-	พระราชเรื่องศิลป์-
ปะศาสุตระเขียวชำนานู	
แจ้จเงนไตรเพทพิศาล	อีกทั้งปุราณ
คัมภีร์ก็รู้ตามควร	
อีกว่องไวในกระบวน	อาวรุณีถ้วน
ทุกอย่างในทางยุทธภด	
สันทัดอัศวะโกศล	พระรูปวิมล
สิริโสภาคย์สรรพวงค์	
พระคุณสมบัติล้ำาง	รูปสมบัติสล้ำาง
และโกคะสมบัติบุรณ	

(มัทนะพารา : 307)

ด้วยคุณลักษณะที่เพียบพร้อมคือ เชี่ยวชาญทางด้านศิลปศาสตร์ มีความรู้ลึกซึ้งในคัมภีร์ไตรเพท และคัมภีร์โบราณ ชำนาญการใช้อาวุธในกระบวนยุทธต่างๆ รูปโฉมและจริยวัตรอันงดงาม ทำให้มัทนาหลงรักท้าวชัยเสนตั้งแต่แรกพบจนพำเ็นเพื่อแสดงความพอใจในตัวท้าวชัยเสนออกมา ดังนี้

มัทนา ครานี้สัพบชาย	วรรูปวิเศษวิศาล.
ใจวามและหวมปาน	ฤตินั้นจะโลดจะลอย!
เธอนั้นฤเจียมตัว	กิริยาก็เรียบก็ร้อย,
ไม่มีละสั๊กน้อย	จะแสดง ณ ท่วง ณ ที่
ว่าเธอประสงค์จะ	อภิรมย์ฤดีระดี,
เป็นแต่ข้าเลี้ยงที่	ดนุบ้าง ณ ครั้ง ณ คราว;

(มัทนะพารา : 275)

ความสง่างามของท้าวชัยเสนทำให้มัทนาพอใจ และหลงใหลในตัวพระองค์อย่างยิ่ง ซึ่งมีส่วนสำคัญทำให้เกิดเรื่องราวความรักที่ยั่งยืน เนื่องจากท้าวชัยเสนมิมีเหยื่ออยู่แล้วคือนางจันตี ซึ่งแต่งงานกันเพราะ “มิเลือกคู่เพราะเพ่งทาง ประโยชน์เพียง ณ การเมือง ” ดังนั้นเมื่อท้าวชัยเสนได้พบหญิงที่ถูกใจเช่นมัทนาจึงหลงรักและแต่งงานด้วยทันที โดยไม่สนใจไยดีนางจันตี ทำให้นางไม่พอใจมากจึงวางแผนใส่ร้ายมัทนาว่าทำเสน่ห์ให้ศุภางค์ทหารเอกของท้าวชัยเสนหลงรัก ท้าวชัยเสนหลงเชื่อแผนการของนางจันตีอย่างหมดใจ ลืมความรักและคำมั่นสัญญาว่าจะรักมัทนาตลอดไปจนหมดสิ้น อีกทั้งไม่ยอมรับฟังคำอธิบายใดๆ จากศุภางค์เลย ความใจเบาของท้าวชัยเสนทำให้มัทนาและท้าว

ชัชเสนต้องพลัดพรากจากกัน ต่อมาท้าวชัชเสนรู้ความจริงว่าเหตุการณ์ทั้งหมดเป็นแผนการของนางจันทิที่โกศเศวตเสียวใจในการกระทำที่ขาดสติยั้งคิดของตนเอง จึงแสดงความอ่อนแอด้วยการคิดฆ่าตัวตายแต่นั้นทิวรรณะเสนาบดีห้ามไว้ และเมื่อรู้ว่ามัทนากลับไปอยู่กับพระกาละทรรคินก็แสดงความโลเลด้วยการเดินทางไปรับกลับ ทั้งที่ในตอนแรกพระองค์สั่งประหารชีวิตมัทนา ซึ่งเปรียบเสมือนการทอดทิ้ง ไม่ใยดีมัทนาแล้ว

ท้าวชัชเสนเป็นกษัตริย์ที่มีจิตใจโลเลและอ่อนแอ เพราะความไม่หนักแน่น ไม่เชื่อใจในบุคคลที่พระองค์รักอย่างมัทนาและศุภางค์ จึงทำให้ท้าวชัชเสนหลงกลอุบายของนางจันทิที่คิดทำลายมัทนา และความรักของพระองค์อย่างง่ายดาย ดังนั้นท้าวชัชเสนจึงต้องทนทุกข์อยู่กับความเจ็บปวดแสนสาหัสจนคิดฆ่าตัวตาย จากความใจเบาของพระองค์

3.2.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์

ท้าวชัชเสนต้องพบกับความทุกข์ ความเจ็บปวดจากความรัก ซึ่งเกิดจากจิตใจที่โลเลและอ่อนแอ ซึ่งส่งผลให้พระองค์กระทำสิ่งต่างๆ ด้วยความผิดพลาด ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของท้าวชัชเสน มี 2 ประการ คือ ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก และทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความหึงหวง

3.2.1.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก มาจากการที่ท้าวชัชเสนมึนใจที่ไม่หนักแน่นต่อคนรักและความรักของพระองค์ จึงทำให้ทุกข์ มี 3 ประเภท คือ **อุปายาส โทมนัส** และ **ปิเยหิวิปปโยค** มีเหตุแห่งทุกข์คือ **กามตัณหา**

3.2.1.1.1 อุปายาส

อุปายาสคือทุกข์ประเภทหนึ่งตามหลักอริยสัจสี่ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่าหมายถึงความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกียรติยศ ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวาณู ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง (2518:116) ท้าวชัชเสนต้องชดเคืองใจ เมื่อพระองค์พบพราหมณวิฑูรในอุทยาน และพราหมณกราบทูลว่ามาทำพิธีฝังเส่นห์และทำลายชีวิตพระองค์ตามคำสั่งของมัทนา ดังความว่า

วิฑูร	ว่ามีวธูงาม	จะประสงค์ตะนูนี่
	ให้ช่วยและกระทำ	พิธิกอบอะถรรพณดี;
	หนึ่งเพื่อมะละซี-	วิตะแห่งสุภรรดา,
	สองเพื่อจะประพันธ์	ฤทธิขู้สิเนหา;

(มีทนะพาธา : 335)

คำกราบทูลของพราหมณวิฑูรทำให้ท้าวชัยเสนขัดเคืองใจอย่างยิ่ง เพราะการทำเสนหีถือเป็นการทำผิดกฎมณเฑียรบาลและดูหมิ่นพระเกียรติของพระองค์อย่างร้ายแรง ดังที่ท้าวชัยเสน กล่าวว่

ชัยเสน เอ๊ะ! หากว่าจริง ละก็เป็นสิ่ง ที่โทษจกรรจ!

(มีทนะพาธา : 334)

คำกล่าวของท้าวชัยเสนแสดงให้เห็นถึงความโกรธ ไม่พอใจ และขัดเคืองใจ จึงทำให้ท้าวชัยเสนหลงเชื่อแผนการของนางจันทีอย่างง่ายดายเป็นที่มัทนาคิดทำลายชีวิตของพระองค์ และทำเสนหีให้ศุภางค์หลงรัก จากความโกรธ ความขัดเคืองที่มีต่อนางมัทนา ผู้ที่พระองค์เชื่อว่าล้า ทำผิดกฎมณเฑียรบาล และดูหมิ่นพระเกียรติ ทวีความรุนแรงขึ้นจนกลายเป็นความแค้นใจ เมื่อได้เห็นหลักฐานเป็นรูปปั้นขี้ผึ้ง 3 รูป รูปหนึ่งมีหนามแหลมแทงที่หัวใจ ส่วนอีกสองรูป กอดรัดกันอยู่ ความคับแค้นใจที่คิดว่าถูกทรยศจากมัทนาหญิงที่พระองค์รักทำให้ท้าวชัยเสนสั่งประหารชีวิตมัทนาทันที ดังนี้

ชัยเสน	ส่วนมะทะนา	ก็อหังการ	ริเริ่มเหิมหาญ,
	ขึ้นจะเอาไว้	ต่อไปไม่นาน	ก็คงคิดการ
	ประหารภูตาย.	จงเอาโฉมตรุ	ไปพร้อมกับขู้
	ของนางโฉมฉาย,	ฆ่าเสียด้วยไซริ	จะได้สมหมาย
	พร้อมพร้อมกันตาย	ไปคู่เคียงกัน.	

(มีทนะพาธา : 342)

แสดงให้เห็นว่าการสั่งประหารชีวิตมัทนาหญิงที่ท้าวชัยเสนรักนี้ เกิดจาก **กามตัณหา**ที่ครอบคลุมจิตใจ ทำให้อยากได้อีกครอบครองสิ่งที่พระองค์รัก ฟังพอใจไว้เพียงผู้เดียว และต้องการให้มัทนารักมั่นคงต่อพระองค์ผู้เดียวเช่นกัน ดังนั้นเมื่อเข้าใจว่ามัทนาต้องการละทิ้ง พระองค์ไปหาศุภางค์ ท้าวชัยเสนจึง “สุดแสนคั่งแค้นฤดี” อันเป็นเหตุให้เกิดอุกฤษฏกรรมที่ร้ายแรงขึ้นใน จิตใจคือ จิตอันประกอบด้วยโทสะบดบังวิจารณ์ญาณของท้าวชัยเสน ทำให้เกิดความคิดอยาก ทำลายมัทนาเพื่อให้สมกับความคับแค้นใจที่พระองค์ได้รับ

3.2.1.1.2 โทมนัส

โทมนัส หรือความเสียใจ หมายถึงความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความ เสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจตโสมผัสส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่ เจตโสมผัสอันใด พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่35 (พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 2518 : 115) ท้าวชัยเสนต้องพบกับความทุกข์ทรมานจากความเสียใจ หลังจากที่พราหมณวิทูรสำนักในความผิด ของตน จึงเข้ามาสารภาพความจริง ทำให้ท้าวชัยเสนรู้สึกเสียใจต่อการกระทำที่ขาดสติยั้งคิดของ พระองค์ยิ่งนัก ดังความว่า

ชัยเสน	บเคยจะมีผิด	นิติธรรม ณ เมื่อเพรง,
	บเคยจะข่มเหง	นระผู้บมีโทษ;
	ก็หลงอุบายเขา	ตนุเห็นว่ะตนใด,
	เพราะเชื่อ ณ ชนโหด	ก็ประหาระคนดี.
	อนงค์สุปรียา	มะทะนาสิเปรียบชี-
	วะแห่งตนนี้	ฤกัสิ้นชีวาลัย;

(มัทนะพาธา : 351)

จากคำกล่าวของท้าวชัยเสนแสดงให้เห็นว่า พระองค์เจ็บปวดทรมานต่อความ เข้าใจผิดและการกระทำที่ผิดพลาด อันเนื่องมาจากความหึงหวงจนไม่มีสติยั้งคิดของพระองค์เอง ซึ่ง ความหึงหวงนี้เกิดจากท้าวชัยเสนหลงมัวเมาอยู่ใน**กามตัณหา** คือยึดมั่นถือมั่นว่ามัทนาเป็นทรัพย์ สมบัติที่พระองค์หวงแหน เมื่อเข้าใจผิดคิดว่านางมีใจให้แก่ชายอื่น จึงเกิดความไม่พอใจ หึงหวง จน กระทำสิ่งที่ผิดพลาด นำความทุกข์ ความเสียใจมาสู่พระองค์เองอย่างยิ่ง และด้วยความรัก ความ เสียหายอย่างสุดซึ้งที่มีต่อมัทนาจึงทำให้ท้าวชัยเสนคิดฆ่าตัวตาย ดังนี้

3.2.1.1.3 ปิเยหิวิปปิโยค

ปิเยหิวิปปิโยค หรือการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก พระอภิธรรมปิฎกเล่ม 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่าหมายถึงความไม่ไปร่วม ความไม่มาร่วม ความไม่ประชุมร่วม ความไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์ อันเป็นที่ปรารถนา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชอบใจของเขาในโลก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือกับบุคคลผู้ใดที่ใคร่แต่ความเจริญ ใคร่แต่ประโยชน์ ใคร่แต่ความสำราญ ใคร่แต่ความเกษมจากโยคะของเขา ได้แก่ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต (2518 : 116) เมื่อท้าวชัยเสนทราบจากนั้นทิวรรณะว่ามัทนายังมีชีวิตอยู่ ทำให้ท้าวชัยเสนดีใจมากและเตรียมตัวเดินทางไปรับมัทนา กลับ แต่ช้าเกินไปเพราะมัทนาไม่อาจรับรู้ได้ว่าพระสวามีผู้ที่นั่งเฝ้าคอยด้วยความรักและความหวังด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์มันคงมาตลอดระยะเวลาสาม สัปดาหฺ์ รักและปรารถนาให้นางกลับไปครองคู่ด้วยมากเพียงใด เพราะมัทนาได้กลายร่างเป็น ดอกกุหลาบช้วนิจนิรันดร์ ความเจ็บปวดและเดือดร้อนอันเกิดจากการพลัดพรากจากคนรักและความรักยังตราตรึงอยู่ในจิตใจของท้าวชัยเสน ดังที่ท้าวชัยเสนกล่าวกับดอกกุหลาบมัทนาว่า

ชัยเสน	แม้รอประเดี๋ยวเดียว	ฤก็ผัวก็คงจะมา
	ทันพบและแก้วตา	นะก็คงบร้อนกะมล.
	เป็นกรรมกระทำไว้	ณ อดีตประสิทธิผล,
	ผัวจึงมีทันยล	วะระพัคตร์สุลัษณะณา.

(มัทนะพาธา : 375)

จากคำกล่าวของท้าวชัยเสนข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความเจ็บปวดจากการพลัดพรากจากมัทนาอย่างที่สุด เพราะพระองค์ตั้งใจมารับมัทนา กลับไปครองรักกันดังเดิม แต่พระองค์ก็มาสายเกินกว่าจะแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงสิ่งใดได้ ทำได้เพียงการกล่าวอย่างขมขื่นว่าเป็นเพราะเคราะห์กรรมที่พระองค์เคยกระทำไว้ในอดีตชาติ และยังคงแสดงความเสียใจต่อการจากไปของมัทนาว่า

ชัยเสน	เพราะแสนจะโศกวิโยคสุปริ-	ยะอย่าแหง,
	พิลิตเพราะจิตวิโรธะแรง	
	อุบายะช้วนรู้แจ้ง	สีจิ่งหลง
	ยามตระหนักสิชักจะบ้าจะปลง	
	ประหารชีวิบมีประสงค์	จะคงอยู่
	แต่เผอญสุเสวีเดือนคະนุ	

ฉะนั้นสิ่งสำคัญกะตู่	บวางวาย;
เสรีจประยทุทธะสมนียมกั้หมาย	
และมุ่งฤดีจะรับพระสหาย	สมรพลัน
จากพะนาและคีน ณ เขตตะขัณฑท์	
และมุ่งจะเสกสุนารินัน-	ทะนาภา
เป็นพระอัคคะราชินีมหา	
สุมาตุแห่งนิกรประชา	ณ หัสุดิน;
ไฉ้เผอิญก็มามีพยุพิน,	
กระนั้นนะข้าก็ยงถวิล	จะรับไป.
จึงจะเชิญสุกฤษะกาวิไล	
แหละแทนอนงคะจวงคระไล	เถอะพฤษะ,
ข้าจะรับประทับ ณ สีวิกา,	
และพร้อมกระบวนจะแห่ ณ ธา-	นิรังสรรค์;
ถึงบุรีจะได้เฉลิมพระขวัญ,	
จะเปรอให้อณาถ ณ วัน	ฤราตรี.
เชิญเถอะแม่คนูเชิญนะมาระศรี	
เสด็จเถอะอย่าระคายฤดี	คณูวอน!

(มัทนะพาธา : 377-379)

ทำวชัยเสนแสดงให้เห็็นว่าพระองค์เสียใจต่อการพลัดพรากจากมัทนาผู้เป็นที่รักอย่างที่สุด โดยยอมรับว่าเหตุการณ์ทั้งหมดเกิดขึ้นเพียงเพราะความโกรธ ความระแวงแคลงใจ ความไม่เชื่อมั่นในความรักของมัทนา ความโศกเศร้าเสียใจในครั้งนี้อย่างมากมายเสียจนทำให้ทำวชัยเสนคิดฆ่าตัวตาย เพื่อขอใช้ความเป็นผู้โกลเลและใจเบาของพระองค์แต่นั้นทิวรรณะได้ห้ามไว้ตั้งนั้นสิ่งสุดท้ายที่ทำวชัยเสนจะสามารถทำเพื่อใช้หนี้ความโกลเลไม่หนักแน่นของพระองค์ได้คือ การนำดอกกุหลาบมัทนาไปดูแล

3.2.1.2 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความหึงหวง

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความหึงหวง มาจากทำวชัยเสนที่ไม่เชื่อใจ ไม่หนักแน่นต่อความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดีของทหารเอกคือศุภางค์ มี 2 ประเภท คือ **อุบายาส** และ **โทมนัส**

3.2.1.2.1 อุปายาส

อุปายาส หรือความคับแค้นใจ หมายถึงความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวกับโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวาญจ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 2518:116) ท้าวชัยเสนรู้สึกขุ่นเคืองใจเมื่อพระองค์เริ่มระแวงแคลงใจว่า ศุภางค์ทหารเอกคู่ใจทรยศหักหลังด้วยการเป็นขี้กับมัทนามเหสีผู้เป็นที่รัก ดังนั้นท้าวชัยเสนจึงสั่งให้ศุภางค์เป็นผู้ไปสังหารมัทนาเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจ ดังความว่า

ชัยเสน ศุภางค์, เจ้าได้กล่าวว่ มีได้เสนา
กับมะทะนาอย่างใด. ภูเหินว่านางนั้นไซริ
มีโทษผิดใหญ่ สมควรประหารชีวิ;
จงชักดาบออกบัดนี้ แล้วรีบเร็วรี ไปตัด
เอาหัวนางมา !

(มัทนะพาธา : 339-340)

การกระทำของท้าวชัยเสนแสดงให้เห็นว่า พระองค์หมดความไว้วางใจเชื่อใจศุภางค์ และเป็นภาระเน้นย้ำว่าพระองค์รู้สึกขัดเคืองใจศุภางค์มาก เนื่องจากหลงเชื่อแผนการร้ายของนางจันท์ที่จึงทำให้ความรัก ความไว้วางใจกลายเป็นความคับแค้นใจ ท้าวชัยเสนจึงสั่งประหารชีวิตศุภางค์ทันที

ชัยเสน เหยยนั้นทิวรรณ จับศุภางค์มัด เอาไปทันที,
แล้วมามันให้ บรรลัยคีนนี้ คนคดอ์ปรีย
มิควรออยู่นาน.

(ท้าวชัยเสนนั่งตะลึงอยู่บนเตียงครู่ ๑ แล้วชบหน้าลงกับหมอนร้องไห้...)

(มัทนะพาธา : 342)

ความหึงหวงและความแค้นใจที่มีต่อศุภางค์ ทำให้แผนการของนางจัดที่จุดโทษะในใจของท้าวชัยเสนให้ลูกโซนแผดเผาจิตใจจนบดบังวิจารณ์ญาณของพระองค์จนหมดสิ้น ต้องการเพียงได้กระทำสิ่งที่สนองอารมณ์แค้นเพื่อความสาแก่ใจของพระองค์เท่านั้น แต่ในความคับแค้นใจนั้นแฝงไว้ด้วยความทุกข์ ความเจ็บปวดจากความผิดหวัง และเสียใจอย่างสุดซึ้งที่เข้าใจว่าถูกบุคคลอันเป็นที่รักทั้ง 2 คน คือ มัทนามเหสีคู่ใจ และศุภางค์ผู้เป็นยิ่งกว่ามิตร ทยศ หักหลัง ซึ่งเห็นได้จากกิริยาอาการที่ท้าวชัยเสนแสดงออกหลังจากสิ่งประหารศุภางค์และมัทนา คือนั่งตะลึงอยู่บนเตียงครู่หนึ่ง แล้วชบหน้าลงกับหมอนร้องไห้

3.2.1.2.2 โทมณัส

โทมณัส คือทุกข์ประเภทหนึ่งตามหลักอริยสัจสี่ หมายถึงความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิเลสเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 2518 : 115) หลังจากที่พราหมณ์วิฑูรสำนึกในความผิดและสารภาพความจริง ทำให้ท้าวชัยเสนรู้สึกเจ็บปวดและเสียใจต่อการกระทำที่ขาดสติยังคิดสิ่งประหารชีวิตศุภางค์ทวารคนสนิทอย่างยิ่ง ดังความว่า

ชัยเสน	เพราะโกรธระครองใจ	ذنุให้ประหารชี-
	วะเพื่อนกับัดนี้	นะสิรู้ว่าไร้ผิด.
	ศุภางคะเหมือนพา-	หะวิเศษะแรงฤทธิ์,
	ذنุสิปลดปลิด	วรพาหะแห่งตน.

(มัทนะพาธา : 352)

ท้าวชัยเสนรู้สึกเจ็บปวดและเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก เพราะการกระทำอันเกิดจากความระแวง ความไม่เชื่อใจเป็นการทำลายมิตรที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดี ผู้เปรียบเสมือนพาหนะวิเศษคู่กาย เพียงเพราะหลงอยู่ในกามตัณหาจนเกิดความหึงหวงซึ่งส่งผลให้เกิดโทษะครอบงำจิตใจ

3.2.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค

การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค คือ แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาก็ให้ท้าวชัยเสนพ้นทุกข์ได้ มี 2 ประการ คือ การแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์จากความรัก และการแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์จากความหึงหวง

3.2.2.1 การแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์จากความรัก

ท้าวชัยเสนเข้าใจว่าถูกมัทนาทรยศด้วยการทำเสน่ห์ให้ศุภางค์รัก และทำพิธีทำลายพระองค์ ทำให้รู้สึกเจ็บปวดใจมากจึงแก้ปัญหาด้วยการสังฆะพระหทัยมัทนา ซึ่งทำให้พระองค์ต้องพบกับความทุกข์ทรมานที่เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่าแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ท้าวชัยเสนพ้นทุกข์ได้มี 2 ข้อ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ**สัมมาสังกัปปะ**

3.2.2.1.1 สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิคือหลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ข้อสำคัญ หมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคมีนียปฏิปทา(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 2518:122) ท้าวชัยเสนเป็นทุกข์จากการพลัดพรากจากมัทนาผู้เป็นที่รักเพราะปรารถนาจะได้ครอบครองและครองรักกับมัทนาตลอดไป แต่ไม่สมปรารถนา ความทุกข์ของท้าวชัยเสนเริ่มขึ้นเมื่อได้เห็นรูปอันงดงามของมัทนาจึงเกิดความพึงพอใจ เมื่อไม่ได้สมปรารถนาจึงเป็นทุกข์อันเป็นผลมาจากการขาดความเห็นที่ถูกต้อง ดังตอนที่ท้าวชัยเสนกล่าวชมความงามของมัทนาว่า

ชัยเสน	พิศโฉนบมีทวาม, จนสุดจะหาพจน์ องควิศวะกรรมัน	วะฐงามสง่าหมด, สรเสริญเสมอใจ นะสีป็นวะฐุไซริ
	พอเสร์จก็เทพไท ยีนเฟ่งและนังพิศ งามไต่บงามเกิน	พิศะรูปสุรางค์เพลิน; วรพักตร์บหมางเมิน, มะทะนา ณ โลกสาม:

(มัทนะพาธา : 272-273)

คำพรรณนาชมความงามของท้าวชัยเสนว่ามัทนานั้นงดงาม จนมิอาจหาคำใดมาบรรยายความงามของนางได้ แสดงให้เห็นว่าท้าวชัยเสนหลงใหลในรูปร่างที่สวยงามของมัทนา

มาก ความพอใจในรูปงามนำมาซึ่งความปรารถนาใน**กามตัณหา**คืออยากได้มีทันมาครอบครองเป็นสมบัติของตน เพื่อให้สมปรารถนาในกาม เมื่อยังไม่ได้มาครอบครองจึงทุกข์ทรมานใจมาก ดังที่ท้าวชัยเสนกล่าวว่

ชัยเสน	ไอ้ไอ้กระไรเลย	บมิเคย ณ ก่อนกาล!
	พอเห็นก็ซาบซ่าน	ฤดีรักบหักหาย.
	ยั้งลวระนิดา	ละก็ยั้งจะร้อนคล้าย
	เพลิงรุมประทุมกาย	ณ อูราบลาลด.

(มัทนะพาธา : 272)

คำกล่าวของท้าวชัยเสนแสดงให้เห็นว่า แรงปรารถนา**กามตัณหา**ของพระองค์นั้น รุนแรงเสียจนทำให้จิตใจร้อนรุ่ม กระสับกระส่ายเพราะไฟราคะเผาจนจิตใจให้ทุกข์ทรมาน และเมื่อได้มีทันมาครอบครองสมปรารถนาแล้ว ท้าวชัยเสนก็ยึดมั่นถือมั่นในความรักระหว่างพระองค์กับมีทันว่าจะต้องมั่นคงถาวรตลอดไป โดยไม่รู้ว่าเป็นการเพิ่มทุกข์ให้มากขึ้น ดังที่ท้าวชัยเสนกล่าวกับมีทันว่า ความว่า

ชัยเสน	มะทะนาคนุรัก	วรยอดยุพะดี,
	และจะรักบมีมี	ฤดีหน่ายฤระอา;
	ผิวะอายุจะยั้ง	ศะตะพรพระฤกว่า
	ก็จะรักมะทะนา	บมิหย่อนฤดีทรรษ;

(มัทนะพาธา : 282-283)

ท้าวชัยเสนปล่อยจิตให้ยึดมั่นถือมั่นในความรัคว่ายังยืนตลอดไปอย่างไม่เข้าใจ กฎไตรลักษณ์ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายมีเกิดย่อมมีดับไม่มีสิ่งใดในโลกที่คงทนถาวรตลอดไป โดยเฉพาะอารมณ์ของมนุษย์ที่อ่อนไหว ไม่แน่นอนสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ดังเช่นคำกล่าวของท้าวชัยเสนที่กล่าวกับมีทันว่าจะรักมั่นคงตลอดไป ไม่มีวันเบื่อหน่าย แม้ว่าจะแก่เฒ่าเพียงใดก็จะรักมีทันไม่เสื่อมคลาย แต่เมื่อนางจันตีวางแผนใส่ร้ายมีทันว่าทำเสน่ห์ ท้าวชัยเสนก็ลืมคำสั่งสัญญาที่เคยให้ไว้ อย่างง่ายดาย ความสดชื่นจากความรักกลายเป็นความขมขื่น ทุกข์ระทม ดังนั้นเมื่อต้องผิดหวังในความรักและพลัดพรากจากมีทัน ความสุขจาก**กามตัณหา**ไม่คงอยู่เช่นเดิม พระองค์จึงทุกข์ทรมานใจมาก

ดังนั้นหากท้าวชัยเสนรู้ว่าทุกข์คือ ความลุ่มหลงในรูปร่างอันงดงามของมัทนา เหตุแห่งทุกข์คือกามตัณหา ความปรารถนา ความอยากครอบครองมัทนาแต่เพียงผู้เดียว แล้วละ ความหลงใหลในกามตัณหาและรูปร่างของมัทนาเสีย ทุกข์ของท้าวชัยเสนที่เกิดจากมัทนาก็จะหมดไป

3.2.2.1.2 สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะคือหลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ข้อที่สอง ซึ่งพระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่าหมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน (2518:122) ท้าวชัยเสนมิทุกข์เพราะเข้าใจผิดคิดว่ามัทนา คบขู้ **มิมิจจาสังกัปปะ**คือดำริในความเคียดแค้น ชัดเคือง ไม่พอใจ เมื่อหลงเชื่อแผนการของนางจันทิ ว่ามัทนาคบขู้กับศุภางค์ ท้าวชัยเสนแค้นใจมัทนาอย่างยิ่งจึงสั่งให้ศุภางค์ไปตัดศีรษะมัทนา ความว่า

ชัยเสน	กูเห็นว่านางนั้นไซ้	มีโทษผิดใหญ่	สมควรประหารชีวิต;
	จงชักดาบออกบัดนี้	แล้วรีบเร็วรี	ไปตัดเอาหัวนางมา!

(มัทนะพาธา : 340)

จิตของท้าวชัยเสนนี้คิดอยู่ในฝ่ายโทสะเนื่องจากเข้าใจผิดว่ามัทนาคบขู้กับ ศุภางค์จึงเคียดแค้น ต้องการทำลายมัทนาให้สาสมกับความแค้นใจ การกระทำของท้าวชัยเสนนำ ความทุกข์ ความเสียใจมาสู่พระองค์อย่างแสนสาหัส เมื่อสุดท้ายแล้วรู้ความจริงว่าเหตุการณ์ทั้งหมด คือแผนการร้ายของนางจันทิ

ดังนั้นหากท้าวชัยเสนมองเห็นทุกข์ในการดำริในความเคียดแค้นพยาบาท ละความพอใจในมัทนาและความยึดมั่นถือมั่นว่ามัทนาคือสมบัติของพระองค์ ทุกข์ของท้าวชัยเสนอัน เกิดจากความรักที่มีต่อมัทนาก็จะหมดไป

3.2.2.2 การแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์จากความหึงหวง

ท้าวชัยเสนพยายามทำให้พระองค์พ้นทุกข์จากความหึงหวงที่มีต่อศุภางค์ ด้วยการสั่งประหารชีวิตศุภางค์ เพราะคิดว่าศุภางค์หลงรักมัทนาและทรยศหักหลังพระองค์ ซึ่งทำให้ ท้าวชัยเสนต้องพบกับความทุกข์ทรมานที่เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการแก้ปัญหา เพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่าแนวทางปฏิบัติที่ทำให้ท้าวชัยเสนพ้นทุกข์ได้มี 2 ข้อ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ**สัมมาสังกัปปะ**

3.2.2.2.1 สัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิ คือหลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ขั้นปัญญา หมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 2518:122) ท้าวชัยเสนเป็นทุกข์จากความคับแค้นใจที่มีต่อศุภางค์เพราะหึงหวงมัทนา ความทุกข์ของท้าวชัยเสนเริ่มขึ้นเมื่อพระองค์หลงเชื่อแผนการใส่ร้ายมัทนาของนางจันทิ อำนาจกามตัณหาที่ครอบงำจิตใจทำให้จิตของท้าวชัยเสนร้อนรนด้วยเพลิงแห่งโทสะ จึงตัดสินใจแก้ปัญหาคือช่วยอารมณโภกโดยไม่ฟังคำอุทธรณ์ใดๆ จากศุภางค์ ดังที่ท้าวชัยเสนกล่าวว่า

ชัยเสน อุเหมศุภางค์ ตัวมิ่งนี้ช่าง เจรจาสาไถย,
 ยิ่งพุดยิ่งนัว เข้าตัวรำไป มิ่งจะอยู่ไย
 หนักบัฐพี.

(มีทนะพาทา : 342)

คำกล่าวข้างต้นของท้าวชัยเสนแสดงให้เห็นว่า ท้าวชัยเสนขาดความเห็นที่ถูกต้องต่อความทุกข์ที่เกิดจากความหึงหวงคือ ปล่อยจิตใจให้เป็นอกุศลอยู่กับความโกรธแค้น ว่าความไม่พิจารณาเรื่องราวและพฤติกรรมของศุภางค์ตามความเป็นจริงโดยเที่ยงธรรมว่าศุภางค์เป็นทหารคู่พระทัยมีความจงรักภักดีเป็นที่ประจักษ์เสมอมา ดังที่ศุภางค์กล่าวว่า

ศุภางค์ ข้าเคยสนองบาท ธุลีองค์พระทรงชัย,
 แต่เล็กประจบใหญ่ บมิเคยจะขัดคำ ;
 เมื่อมีพระบัญชา ละก็รับและรีบทำ,
 ถึงหากจะชอกช้ำ ฤจะเจ็บวินทริย์
 แทบตายบวายเพียร และฝิยังบเสริ์จดี
 เพียรจนประจบที่ นรนาถะบัญชา.

(มีทนะพาทา : 340)

ศุภางค์มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อท้าวชัยเสนอย่างยิ่ง จนยอมเสียสละชีวิตเพื่อท้าวชัยเสนได้อย่างไม่มีเงื่อนไขใดๆ ดังนั้นเมื่อท้าวชัยเสนรู้ว่าทำผิดต่อศุภางค์อย่างร้ายแรง ด้วยการตัดสินใจโทษศุภางค์โดยไม่ได้สอบสวนให้แน่ชัดเสียก่อน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าท้าวชัยเสนขาด

วิจารณ์ญาณในการแก้ปัญหาอย่างถูกต้องจึงทำให้เป็นทุกข์จากการกระทำของพระองค์เอง ทั้งนี้เนื่องมาจากท้าวชัยเสนยึดถือเอาโทษมาเป็นที่ตั้งในการแก้ปัญหา จึงทำให้การแก้ปัญหาผิดพลาดนำมาซึ่งความเสียใจและความเจ็บปวดใจ ดังนั้นหากท้าวชัยเสนรู้ว่าทุกข์คือความเคียดแค้นขัดเคืองใจ เหตุแห่งทุกข์คือความหึงหวงอันเกิดจากความหลงผิดใน**กามตัณหา** แล้วละความแค้นและความหลงใหลใน**กามตัณหา**ได้ ทุกข์ของท้าวชัยเสนที่เกิดจากศุภางค์ก็จะหมดไป

3.2.2.2 สัมผัสกับปะ

สัมผัสกับปะ คือหลักปฏิบัติข้อสำคัญเพื่อพ้นทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ซึ่งพระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่าหมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาบท ความดำริในการไม่เบียดเบียน (2518:122) ท้าวชัยเสนเป็นทุกข์เพราะเข้าใจว่าศุภางค์ทหารเอกผู้เปรียบเสมือนมิตรที่ดีทรยศหักหลังด้วยการเป็นชู้กับมัทนาเมียของพระองค์ มี**มิจฉาสัมผัสกับปะ**คือ ดำริในความเคียดแค้น ขัดเคือง ไม่พอใจ เนื่องจากหึงหวงมัทนาและไม่ต้องการให้นางตกเป็นของชายอื่น ดังนั้นเมื่อเข้าใจว่าศุภางค์เป็นชู้กับมัทนา ท้าวชัยเสนจึงไม่อาจยอมรับได้และแค้นเคืองศุภางค์อย่างยิ่ง ทำให้พระองค์สั่งประหารชีวิตศุภางค์ทันทีโดยไม่ไต่สวนข้อเท็จจริงด้วยความละเอียดรอบคอบเสียก่อน อันเป็นเหตุให้ท้าวชัยเสนต้องเจ็บปวดทุกข์ทรมานกับการกระทำของพระองค์เองเมื่อได้พบความจริงว่า มัทนาและศุภางค์มิได้ร่วมกันทรยศพระองค์แต่ทั้งหมดคือแผนการร้ายของนางจันทิที่เพียงผู้เดียว

ดังนั้นหากท้าวชัยเสนมองเห็นทุกข์ในการดำริในความเคียดแค้นว่านำมาซึ่งความร้อนรุ่ม ทำให้จิตไม่สงบเป็นทุกข์ แล้วละโทษ ความหึงหวง ความเคียดแค้นที่มีต่อศุภางค์ ทุกข์ของท้าวชัยเสนที่เกิดจากศุภางค์ก็จะหมดไป

3.3 สุเทษณ์ : เทพผู้ทรงธรรมแต่มีอาจสมหวังในรัก

สุเทษณ์คือตัวละครเอกที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง ซึ่งได้รับความเจ็บปวดและเดือดร้อนจากความรักเพราะไม่สมหวังในความรัก

ชื่อของ สุเทษณ์ มาจากคำว่า “สุ” Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia 1999 : 1219) อธิบายไว้ว่า

sū, ind.(opp. To dus and corresponding in sense to Gk.Ev; perhaps connected with l. vāsu, and,accord. to some,with pron. base sa,as ku with ka ; in Veda also sū and liable to become shu or shū and to lengthen a preceding vowel,while a following na may become na; it

may be used as an adj, or adv.) good, excellent, right, greatly, virtuous, beautiful, easy, well, much, very, any, easily, willingly, quickly

ดังนั้น “สุ” จึงหมายถึง ดี ยอดเยี่ยม ถูกต้อง เทียบธรรม สวยงาม ง่าย เรียบร้อย อย่างถูกต้องมาก อย่างยิ่ง อย่างสบาย ยินดี อย่างรวดเร็ว ส่วนคำว่า “เทษุณ” Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia 1999 : 496) อธิบายไว้ว่า “Deshná , n. giving, a gift ” ดังนั้น “เทษุณ” จึงหมายถึง การให้ หรือของขวัญ เมื่อนำคำว่า สุ และเทษุณ มารวมกันจึงหมายความว่า การให้ที่ยิ่งใหญ่ หรือการให้ที่น่ายินดี

สุเทษุณเป็นมหาเทพที่ยิ่งใหญ่ดำรงอยู่ใน**พรหมวิหาร 4** คือมีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ต่อเหล่าเทพบุตรและเทพธิดา ดังที่เหล่าคณาธิปสรรขั้บร้องเพลงสรรเสริญพระเกียรติคุณของสุเทษุณ

เหล่าข้าคณาธิปสรร	กัมเกศยอกร
บังคมพระเทพรังสรรค์	
พำนักเนาสุขทุกวัน	พระคุณอนันต์
อเนกประดุจโพธิ์ทอง	
อันเมตตาเนืองนอง	ประดุจละออง
วรุณระรินรวยเย็น	
พระกรุณาแน่เห็น	ดีประดุจเป็น
วายุรำเพยชื่นใจ	
พระมุทิตาแน่วใน	ข้าบาทจึงได้
มานะเป็นนิตยไณงาน	
พระอุเบกขาสมาน	จิตให้เบิกบาน
บ่เสื่อมบ่สูญภักดี	
เจ้านายองค์ใดในตรี	โลกฤาจะมี
เหมือนพระผู้นั่งเกศา	

(มัทนะพาธา : 212)

แสดงให้เห็นว่าสุเทษุณมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่เป็นผู้ดำรงตนอยู่ในธรรมอันประเสริฐคือ **พรหม-วิหาร 4** ซึ่ง**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**อธิบายไว้ว่า เป็นธรรมประจำใจอันประเสริฐของผู้ที่มีคุณความดียิ่งใหญ่ ได้แก่ **เมตตา** หมายถึง ความรัก ความปรารถนาให้เขามีความสุข **กรุณา** หมายถึง ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ **มุทิตา** หมายถึง ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี เห็นผู้อื่น

อยู่ดีมีสุข และอุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง ความวางใจเฉย
ได้ ไม่ยินดียินร้าย (2543 :182)เมื่ออดีตชาติสุเทษณ์เป็นกษัตริย์ที่ทรงคุณธรรมแห่งแคว้นปัญจาล ครั้น
สิ้นพระชนม์ผลแห่งบุญบารมีที่บำเพ็ญมาส่งผลให้พระองค์มาเกิดเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่บนสรวงสวรรค์
ดังที่เหล่าคนธรรพขับร้องเพลงสรรเสริญพระเกียรติคุณของสุเทษณ์ ความว่า

พระองค์ทรงมีคุณ	กะตะบุญบารมี
บำเพ็ญในอดีต-	ตะกาลดลผลไพบุลย์
ชาติก่อนเป็นสุกษัตริย์	เถลิงรัฐราไชสุรย์
ในวงศะประยูร	สุระแมนแคว้นปัญจาล
ทรงธรรมล้ำมนุษย์	ฤทธิธรรมหาศาล
บำเพ็ญพะลังการ	ทุกอย่างงามตามวิสัย
ครั้นถึงเวลาควร	ภูมิศวรรจากไฟท
เสด็จสุราลัย	เสวยสุขในแดนสรวง

(มัทนะพาธา : 210)

จากบทขับร้องของคนธรรพข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สุเทษณ์คือกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรมยิ่งกว่า
ผู้ใด แต่ความเป็นผู้ทรงธรรมดำรงตนอยู่ในคุณความดีทั้งในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ ไม่สามารถทำ
ให้พระองค์สมปรารถนาในความรักได้ เนื่องจากสุเทษณ์หลงรักเทพธิดามัทนาอย่างจริงจังแต่นางกลับ
ไม่ยินดียินร้ายไมตรีนั้นจึงทำให้พระองค์เป็นทุกข์ ซึ่งหากพระองค์ปรารถนาเทพธิดาองค์อื่นก็คงสมดังใจ
หมาย ดังที่สุเทษณ์กล่าวกับจิตระเสนว่า

สุเทษณ์	จริงอยู่นะเจ้าเอ๋ย	ผิจะเซยสมัครสมาน
	นางใด ณ แมนการ	ก็จะสิทธิสมฤดี ,
	เว้นเดียวก็แต่โฉม	มะทะนาวิสุทธิศรี
	ผู้เลิศสุรางค์มี	วรรูปวิเลขวิไล

(มัทนะพาธา : 214)

จากคำกล่าวของสุเทษณ์แสดงให้เห็นว่า การเป็นผู้ทรงธรรมและมีอำนาจบารมีมากมายไม่
สามารถดลบันดาลสิ่งที่ต้องการได้เสมอไปโดยเฉพาะความรัก ดังนั้นสุเทษณ์จึงต้องทนอยู่กับความ
ทุกข์จากการไม่สมปรารถนาในความรัก

3.3.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์

สุเทพณ์ต้องพบกับความผิดหวังจากความรักตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง เพราะความรักและความจริงใจของพระองค์ไม่สามารถทำให้สมหวังในรักได้ ดังนั้นทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของสุเทพณ์จึงเกิดจากการไม่ได้ในสิ่งที่รัก

3.3.1.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากการไม่ได้ในผู้ที่รัก

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากการไม่ได้ในผู้ที่รัก เกิดจากความยึดมั่นถือมั่นในความรักที่มีต่อมัทนาจึงทำให้สุเทพณ์เป็นทุกข์มี 2 ประการ คือ **ยัมปิจัจฉนลภติตัมปิ** และ **อุปายาส**

3.3.1.1.1 ยัมปิจัจฉนลภติตัมปิ

ยัมปิจัจฉนลภติตัมปิ คือทุกข์ประเภทหนึ่งตามหลักอริยสัจสี่ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบาย **ยัมปิจัจฉนลภติตัมปิ** ว่าเป็นทุกข์ที่เกิดจากความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่เพียงสำเร็จตามความปรารถนาเป็นทุกข์ (2518:116) สุเทพณ์มหาเทพผู้ยิ่งใหญ่หาก “ประสงค์นางสะอางชม คงได้สัมฤทธิ์สม หทัยแก่ทุกนงคราญ” แต่มีเพียงนางเดียวที่ไม่อาจได้มาครอบครองสมความปรารถนาคือเทพธิดามัทนาผู้เลอโฉมที่สุดบนสรวงสวรรค์ ดังความว่า

สุเทพณ์ อันตัวเรา จิตจ่ออยู่ที่ โฉมมะทะนา ,
 ผู้เลิศเลอ ในชั้นกามา พระจรฟากฟ้า ปมีใครทัน.
 ตั้งแต่เรา เกิดในฟากฟ้า พิภพภูมิสวรรค์ ,
 เราเห็นต้อง จิตอยาก เชยชวัญ
 แต่ไฉน นางนั้น หลอนไม่ปลงใจ.

(มัทนะพาธา : 222)

จากคำกล่าวของสุเทพณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสุเทพณ์มีจิตใจจดจ่ออยู่ที่มัทนาและปรารถนาในตัวนางอย่างยิ่ง เมื่อไม่ได้ครอบครองสมดังใจหมายจึงกระวนกระวายใจสาเหตุเนื่องมาจาก**กามตัณหา**ที่นอนเนื่องอยู่ในจิตใจได้ถูกกระตุ้นด้วยรูปโฉมที่งดงามของมัทนาทำให้สุเทพณ์รู้สึกพอใจและหลงใหลในรูปร่างนั้น เกิดเป็นอกุศลเจตนาซึ่งมีจิตประกอบด้วยราคะยินดีในกามทำให้ทะยานอยากได้มาครอบครอง แต่เมื่อไม่ได้ดังใจปรารถนาจึงทำให้วุ่นวายใจ

สุเทพณ์พยายามขอความรักความเห็นใจจากมัทนา ด้วยการรำพันถึงความทรมานใจของพระองค์หากมัทนาไม่รับรัก เพื่อให้มัทนายอมใจอ่อน ดังนี้

สุเทษณ์	อ้าช่วยระงับดับ	ทุชะพีระคายระคาง;
	พี่ร่อนงศ์นาง	นิมิสมฤตถวิล,
	เหมือนพี่มิได้คง	วรชิวะชีวิติน-
	ทรีย์ไชรับไฟจิน-	ตะนะห้วงและห่อนนิยม
	ชีพอยู่ก็เหมือนตาย,	เพราะมิวายระทวยระทม
	ทุกข์ยากและกรากกรม	อูระชำระกำหนดวี.

(มัทนะพาธา : 234)

จากคำกล่าวของสุเทษณ์แสดงให้เห็นว่า สุเทษณ์ทรมาณใจมากที่มัทนาไม่มีจิตปฏิบัติพระองค์จึงรำพันรักด้วยถ้อยคำอ่อนหวานเพราะอยากสมปรารถนาในรัก ทั้งนี้เนื่องมาจากจิตที่ถูกครอบคลุมโดย**กามตัณหา**จึงทำให้ทะยานอยากได้ในสิ่งที่ถูกใจ พอใจมาครอบครอง

มัทนากล่าวโทษตัวเองที่ไม่อาจฝืนใจยอมเป็นบาทบริจาริกาของสุเทษณ์ได้ แต่คำพูดของนางกลับยิ่งทำให้สุเทษณ์ทุกข์ใจมากยิ่งขึ้น ดังความว่า

สุเทษณ์	ยิ่งฟังพะจีศรี	ก็ระตีประมวดประมุล,
	ยิ่งขัดก็ยิ่งพูด	ทุชะท่อมระทมหะทัย!
	อ้าเจ้าล้าภาพักตร์	สิริลักษะณาวิโล,
	พี่จวนจะคลั่งไคล้	สติเพื่อพะวงอนงค์

(มัทนะพาธา : 236)

มัทนากล่าวปฏิเสธมากเท่าใดสุเทษณ์ก็ยิ่งเสียใจและเจ็บปวดมากขึ้นเท่านั้น เพราะพระองค์รักและปรารถนามัทนามากจึงคาดหวังว่านางจะเห็นใจ ความทุกข์ใจของสุเทษณ์นี้เนื่องมาจาก**กามตัณหา**ทำให้พระองค์อยากได้ในสิ่งที่พึงพอใจ และพยายามไขว่คว้ามาครอบครอง แต่เมื่อรู้ว่าไม่อาจทำได้อย่างใจปรารถนาจึงเป็นทุกข์และขัดเคืองใจจึงให้นางจุติลงมายังโลกมนุษย์ สุเทษณ์ให้โอกาสมัทนาได้มีประสบการณ์ความรักกับผู้ที่นางรัก ด้วยการให้นางเป็นดอกไม้ที่สามารถกลายร่างเป็นมนุษย์ในวันเพ็ญและมีความมั่งคั่งดังเช่นนางฟ้า แต่หากมัทนามีทุกข์เพราะรักแล้วอ่อนวอนขอให้สุเทษณ์ช่วยก็จะได้รับการอภัย การที่มัทนาเป็นทุกข์เพราะชายอื่นเป็นที่รักอาจทำให้นางมองเห็นคุณค่า และความดีของสุเทษณ์บ้างว่า ถึงแม้พระองค์จะเป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่มีฤทธานุภาพและคุณานุภาพมหาศาล สามารถดลบันดาลสิ่งต่างๆ ได้ดังประสงค์ แต่พระองค์ก็ได้ใช้อำนาจมนตราดลบันดาลให้มัทนารับรักพระองค์เลย

การแก้ปัญหาโดยการสาปครั้งแรกไม่ได้ผลตามที่สุเทษณ์ปรารถนาเมื่อมีมัทนา ได้ลงมาพบท้าวชัยเสน ได้รู้จักความรักและความทุกข์เพราะรักที่ไม่มั่นคงของท้าวชัยเสน นางได้ทำพิธีกรรมอ้อนวอนขอให้สุเทษณ์ช่วย สุเทษณ์รับรู้การอ้อนวอนของนางด้วยความเมตตา กรุณา สงสาร และด้วยจิตใจที่ยังรักมั่นในมัทนาไม่เสื่อมคลาย พร้อมอภัยโดยไม่ถือโทษไม่ว่านางจะไปอยู่ที่ใดกับ ผู้ใด ขอเพียงให้นางได้รับรู้และยอมรับความรักและความปรารถนาดีที่พระองค์มีต่อนาง จึงเสนอทางช่วยเหลือด้วยการพานางกลับคืนสู่สวรรค์ยกย่องเป็นมเหสีของพระองค์ ให้มีความสุขสบาย จะไม่ทำให้นางเศร้าหมองและต้องเป็นทุกข์ดังเช่นท้าวชัยเสนทำต่อนาง ดังความว่า

สุเทษณ์	หากว่าโฉมศุภะอนงค์	จะประสงคฺลี
	ลาถนแดนสุระวะดี	ก็จะพาไป,
	เพื่อถนอมระวะฐ	ดูจะคู่ใจ
	เป็นมเหสีอรไท	ก็จะแสนสุข
	ข้าจะเลี้ยงสะมะระรัตน์	และขจัดทุกข์,
	ชวนภิรมย์ระติสนุก	บมิเว้นวัน.

(มัทนะพาธา : 363-364)

การที่สุเทษณ์เสนอทางแก้ปัญหาในครั้งนี้ หากมัทนายอมรับทั้งสุเทษณ์ และมัทนาก็จะมีความสุข แต่เมื่อมัทนายังคงยืนยันคำตอบเดิมตั้งแต่ครั้งอยู่บนสวรรค์ว่านางไม่มีจิตปฏิบัติสุเทษณ์เลย และยังตอบยั่วว่าสิ่งที่นางปรารถนาที่สุดเหนืออื่นใดคือท้าวชัยเสน

การที่มัทนาขอให้สุเทษณ์ดลพระทัยท้าวชัยเสนให้เสด็จมารับนางกลับนคร ทำให้สุเทษณ์โกรธมาก เพราะมัทนามิได้เห็นใจ ไม่มีจิตรับรู้ถึงความรัก ความปรารถนาดี ความอดทนรอคอยที่จะให้นางเกิดความรักสุเทษณ์ด้วยจิตใจของตัวเอง สุเทษณ์ไม่ใช้มนตราบังคับใจมัทนาเพื่อให้พระองค์สมปรารถนา แต่มัทนากลัขอให้สุเทษณ์ใช้มนตรากับท้าวชัยเสน ดลใจให้ท้าวชัยเสนหวนกลับมารักนางและรับกลับคืนนครหัตตินาปุระ แต่กับสุเทษณ์ผู้มั่นคงในความรักถึงแม้ นางจะไม่รักก็ไม่เคยทำให้นางชอกช้ำใจ นางกลับไม่เห็นคุณค่า ในทางตรงกันข้ามท้าวชัยเสนชายผู้สิ้นรักและสิ่งประหารนางกลับรักไม่เสื่อมคลาย

สุเทษณ์โกรธ เสียใจ และน้อยใจในการกระทำของมัทนามาก จนกล่าวตัดพ้อและประชดประชัน ความว่า

สุเทษณ์	ผัวก็ทิ้งและบมิหวง ที่ตะนุวะฐุไฉน ข้าจะวอนสุปิยะรัตน์ ราวกะทราวมและทุระลักษณ์	วรุห้วงได้ , บมียอมรัก ? ก็สบัดพัคตร์ , บมิมี่ดี.
---------	--	--

(มีทนะพาธา : 367)

ด้วยความเป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่และทรงคุณธรรม ประกอบกับดำรงตนอยู่ในพรหมวิหาร 4 จึงทำให้สุเทษณ์แก้ปัญหาด้วยการสาปมัทนาอีกครั้ง ดังความว่า

สุเทษณ์	ข้าจะกล่าววจะนะจ้ง คือผินางจะบมิมี่ ข้าจะมีฤติประนอม หล่อนนะรักบุรุษะใด เมื่อตะนุวะฐุบมิสม จักมียอมบุรุษะชิต จำจะลละปิยะนาฏ คงมิเห็นสุวะฐุแก้ว แต่ ณ กาละทีวะนี้ เป็นสุกฤษะกะณะกา	ละนะครั้งนี้ ; มะนะรักไชร้ , ฤจะยอมให้ นะฤอย่าคิด อภิมยจิต มะทะนาแล้ว . เพราะจะคลาดแคล้ว มณิกลอยตา . วนิดาภา บมิเปลี่ยนเลย ,
---------	--	---

(มีทนะพาธา : 367)

การแก้ปัญหาด้วยการสาปครั้งนี้อาจมองได้ว่าสุเทษณ์ทำไปด้วยจิตวิริยา หึงหวง และน้อยใจที่มัทนาไม่เคยมองเห็นความรัก ความจริงใจ และความหวังดีของพระองค์ แต่หากพิจารณาถ้อยคำ ภาษา อารมณ์ และความรู้สึกของสุเทษณ์ที่แสดงออกต่อมัทนาแล้วจะเห็นว่า การสาปครั้งนี้สุเทษณ์ทำไปเพราะความเมตตาและความปรารถนาดี ถ้อยคำที่ใช้กล่าวเรียกมัทนาว่า “ปิยะนาฏ” “สุวะฐุแก้ว” และ “มณิกลอยตา” บ่งบอกถึงความรักความทะนุถนอมที่พระองค์มีต่อมัทนา ทั้งสิ้น การสาปมัทนาให้เป็นกุหลาบตลอดกาลจึงเป็นการเสียสละความปรารถนาส่วนตัว ยอมให้นางเป็นดอกกุหลาบจะได้ไม่ทุกข์เพราะบุรุษอื่น เนื่องจากสุเทษณ์เห็นว่าหากมัทนาเป็นมนุษย์และมีความรักกับชายอื่นนางก็จะทุกข์ และแม้ว่าจะทุกข์อย่างไรนางก็ยังคงรัก การที่สุเทษณ์ “มียอมบุรุษะชิต มะทะนาแล้ว” ก็เพราะเห็นว่ามัทนาเป็นผู้งามเลิศ บุรุษใดได้ใกล้ชิดก็จะต้องหลงรัก ซึ่งทำให้นางเป็นทุกข์ ดังความรักของท้าวชัยเสนที่โลเลไม่มั่นคง การสาปให้ “เป็นสุกฤษะกะณะกา บมิเปลี่ยนเลย เพื่อประกัน

บุรุษอื่น บมิขึ้นเซย” จึงเป็นการช่วยให้งานไม่ถูกบุรุษอื่นทอดทิ้งหรือทำลายด้วยความรักและไม่ต้องทุกข์เพราะรักอีก การแก้ปัญหาของสุเทษณ์ด้วยการสาปมัทนาให้เป็นดอกกุหลาบตลอดกาล แม้จะช่วยให้สุเทษณ์และมัทนาไม่ต้องเป็นทุกข์เพราะรักอีก แต่ก็ไม่สามารถทำให้ทั้งสองได้สมปรารถนาในสิ่งที่หวัง

3.3.1.1.2 อุปายาส

อุปายาส หรือความขัดเคืองใจ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 วิภังคปกรณ์ อธิบายว่าหมายถึงความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกียรติยศ ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวฐิติ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง (2518:116) สุเทษณ์ต้องเป็นทุกข์จากความขัดเคืองใจเมื่อมัทนาปฏิเสธความรักของพระองค์อย่างเด็ดขาด พร้อมทั้งขอลาจากไปอย่างไม่ไยดี ดังที่สุเทษณ์กล่าวว่า

สุเทษณ์ (ตวาด) อุเหม!

มะทะนาชะเจ้าเลห์	ซิชิจ่างจ่านรรจา,
ตะละคำอุวาทา	ถูกระบิดกระบวนความ.
ตฤณากก็เจ้าไซร์	บมิตอบ ณ คำถาม
วนิดาพยายาม	กจะเล่นสำนวนนวน
ก็และเจ้ามิเต็มจิต	จะสตัดบตฺนุชวณ

(มัทนะพาธา: 238)

สุเทษณ์รู้สึกทั้งรัก โกรธ และเจ็บปวดที่มัทนาไม่เห็นความรัก ความจริงใจ ความหวังดีที่พระองค์มีต่อนางจึงขัดเคืองใจที่ไม่สมปรารถนา นั้นเป็นเพราะจิตของสุเทษณ์มีความทะยานอยากได้มัทนามาครอบครองเหนือสิ่งอื่นใด แต่เมื่อมัทนาไม่เห็นคุณค่าของความรัก ความจริงใจที่มอบให้ สุเทษณ์จึงสั่งสอนให้มัทนาได้เรียนรู้ความรักและความผิดหวังจากรัก ด้วยการสาปให้ลงไปเกิดเป็นดอกกุหลาบและสามารถคงร่างเป็นมนุษย์ตลอดไปเมื่อมีความรัก ดังความว่า

สุเทษณ์	ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์	อันประมวลมี	ณ ตัวกูผู้แรงหาญ,
	กูสาปมัทนานางคราญ	ให้จืดผ่าน	ไปจากสุราลัยเลิศ,
	สู่แดนมนุษย์และเกิด	เป็นมาลีเลิศ	อันเรียกว่ากุพะชะ,
	ให้เป็นเช่นนั้นกว่าจะ	รู้สึกอุระระอุเพราะรักจริงเชิญ...	

แต่หากนางมี ความรักบุรุษเมื่อใด เมื่อนั้นแหละให้ทราบด้วย
 คงรูปอยู่ไซ้ร์ บคีนกลับเป็นบุปผา

(มัทนะพาธา: 241-242)

จากคำกล่าวของสุเทษณ์แสดงให้เห็นว่าสุเทษณ์ผิดหวังเพราะไม่สมปรารถนา
 ในความรักจึงเกิดอกุศลเจตนาจิตประกอบด้วยโทสะมี **พยาบาทวิตก** คือความนึกคิดในทางขัดเคืองใจ
 จึงสาปให้มัทนาลงมาเรียนรู้ความรัก และความเจ็บปวดจากความรักบนโลกมนุษย์เพื่อจะได้เข้าใจ
 ความรู้สึกของพระองค์

3.3.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค

การแก้ปัญหาให้พ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค คือ แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง
 ซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาให้สุเทษณ์พ้นจากทุกข์จากการไม่ได้ในผู้ที่รัก

3.3.2.1 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากการไม่ได้ในผู้ที่รัก

สุเทษณ์พยายามหาทางแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากการไม่ได้ในผู้ที่รัก ด้วยการร้องขอ
 ความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอก คือ มายาวิน และจากอำนาจของพระองค์เอง แต่กลับเป็นการ
 ตอกย้ำและเพิ่มทุกข์ยิ่งขึ้น เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่า
 แนวทางปฏิบัติที่ทำให้สุเทษณ์พ้นทุกข์ได้มี 3 ประการ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** **สัมมาสังกัปปะ** และ
สัมมาวายามะ

3.3.2.1.1 สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ คือ หลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคข้อแรก ซึ่ง หมายถึง
 ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์ขุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 2518:122) สุเทษณ์เป็นทุกข์
 จากการไม่สมปรารถนาในสิ่งที่ปรารถนาคือ ไม่ได้รับความรักจาก มัทนา ปรารถนาจะให้มัทนารักและ
 เป็นมเหสีแต่ไม่ได้ดังปรารถนา ความทุกข์ของสุเทษณ์เริ่มขึ้นเมื่อเห็นรูปอันงดงามและได้ฟังน้ำเสียง
 ที่ไพเราะเป็นที่พึงพอใจของมัทนา ประกอบกับความรักความผูกพันที่มีมาแต่ครั้งอดีตชาติก่อให้เกิด
กามตัณหา ทำให้จิตทะยานไปในอาการต่างๆ พยายามดิ้นรนเพื่อให้สมปรารถนาในตัวมัทนา เมื่อ
 ไม่ได้จึงเกิดทุกข์ ไม่พอใจ ซึ่งผู้ที่อยู่ในสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิเช่นสุเทษณ์นั้นยังไม่ละระคาละและ
 โทสะให้หมดสิ้นได้ แต่จิตของสุเทษณ์ก็เป็นจิตของเทพที่มีความละเอียดประณีต มีวิริยอุตสาหะ เมื่อ

ไม่สมปรารถนาในความรักสุเทษณ์ก็มีได้ตั้งตมุงจะให้สมประสงค์อย่างเดียว สุเทษณ์ยินยอมให้มัทนา รักษาความตั้งใจมั่นของนาง โดยไม่บีบบังคับหรือทำร้ายให้นางทุกข์ทรมาน ยอมให้นางกลับไปสู่ภพภูมิมนุษย์ให้ได้มีโอกาสรู้จักความรัก ให้รู้รสของความรักทั้งสุขและทุกข์ การที่สุเทษณ์ไม่บีบบังคับไม่ยัดนางไว้ตามใจปรารถนา แต่ปล่อยให้นางไปพบรักนั้นอาจเป็นเพราะสุเทษณ์ได้เห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิต รู้ทุกข์ รู้เหตุแห่งทุกข์ ไม่จมอยู่ในห้วงแห่งทุกข์นั้น เป็นผู้รู้**สัมมาทิฏฐิ**บางส่วน แม้ไม่สามารถล่วงวางได้จนทั้งหมด แต่ก็สามารถละโทษ และระงับได้ในบางส่วน นั่นเป็นเพราะสุเทษณ์มี**พรหมวิหาร**4 คือ ใช้**เมตตา** และ**กรุณา**ดับความคับแค้นใจที่มัทนาทำไม่ดีกับพระองค์ ใช้**มุทิตา**ในการไม่อิจฉาริษยาที่เห็นมัทนามีความสุขกับท้าวชัยเสน และใช้**อุเบกขา** เมื่อมัทนาขอให้พระองค์ช่วยให้นางพ้นทุกข์ สุเทษณ์ก็ช่วยเหลือด้วยใจที่เป็นธรรม และเป็นกลางด้วยการให้มัทนาอยู่ในร่างของดอกไม้งามตลอดไป เพื่อที่นางจะได้ไม่ต้องพบกับความทุกข์อีก ทั้งที่ในความเป็นจริงสุเทษณ์จะไม่ช่วยเหลือหรือสวามิภักดิ์ให้มัทนาคลายร่างเป็นสิ่งที่น่าเกลียด น่าชิงเพียง ใดก็ได้ สุเทษณ์จึงสามารถดำรงตนเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงคุณธรรมอยู่ได้โดยไม่มีจิตดิ้นรนห่วงววยอยู่กับมัทนาตลอดเวลา สามารถปล่อยวางให้มัทนามีชีวิตที่พบสุขและทุกข์ตามสภาวะที่นางเลือก และตามกระแสแห่งกรรมของนาง

3.3.2.1.2 สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ คือข้อปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคขั้นปัญญา ซึ่งพระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่าหมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาบท ความดำริในการไม่เบียดเบียน (2518:122)สุเทษณ์มีทุกข์เพราะหลงรักมัทนา มี**มิจฉาสังกัปปะ**คือ ดำริในกาม เหตุแห่งทุกข์คือ**กามตัณหา** เมื่อมีความรักความพอใจในมัทนาก็แสดงออกเพื่อให้สมปรารถนา ด้วยการให้มายาวิณยานางมาพบแล้วใช้วาทะที่สุภาพอ่อนหวานแสดงความรักความพอใจแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ มัทนาไม่ยินยอมรับความรักจากสุเทษณ์ ยิ่งสุเทษณ์พยายามแสดงความจริงใจต่อนางมากเท่าไร ก็ยิ่งทำให้มัทนาไม่พอใจแสดงออกด้วยกิริยาและวาทะให้เห็นว่านางไม่ประสงค์จะอยู่ต่อหน้า หรือใกล้ชิดสุเทษณ์ แม้นางจะเป็นนางฟ้าที่เป็นบริวารของสุเทษณ์แต่ก็ไม่มีจิตยินดีในสุเทษณ์ ปรารถนาที่จะพ้นไปจากสุเทษณ์ ความไม่สมปรารถนาในสิ่งที่ปรารถนาคือ ไม่ได้ความรักจากมัทนา ทำให้สุเทษณ์เกิดความทุกข์และไม่พอใจในการแสดงออกของมัทนา แต่ด้วยความที่เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่และทรงคุณธรรมสุเทษณ์จึงไม่มี**มิจฉาสังกัปปะ**ในข้อดำริในความพยายาบท และดำริในการเบียดเบียน แม้จะไม่สมหวังในความรัก สุเทษณ์ก็มีได้ใช้อำนาจบังคับนางให้ตามใจพระองค์ มิได้ประสงค์จะเบียดเบียนทำร้ายมัทนาให้ต้องเดือดร้อนทุกข์ทรมาน เมื่อจะให้มัทนาจุติสู่โลกมนุษย์ก็ยังมีเมตตาให้โอกาสนางเลือกว่าปรารถนาจะเกิดเป็นสิงใด ดังความว่า

สุเทษณ์ ก็ตะนุจะยอมให้	วนิดานิवासสวรรค
ผิวนางผอญชอบ	มรุอื่นก็ข้าพลัน
จะทวนทวายศีล-	ยะบ่อยากจะยินยล;
เพราะฉะนั้นจะให้นาง	จตุสูณแดนคน,
มะทะนาประสงค์ตน	จะกำเนิดนรูปใด?
ทวิบทจะตุร์บาท	ฤจะเป็นอะไรไซ้,
วรุเลือกจะตามใจ	และจะสาปประดุจสรร;

(มัทนะพาธา : 238)

เมื่อมัทนาเลือกเป็นดอกไม้งามสุเทษณ์ก็ให้ตั้งประสงค์ ทั้งยังมอบความพิเศษให้นางได้กลายเป็นหญิงงามทุกวันเพ็ญ อีกทั้งยังให้มีหนามไว้ป้องกันภัยจากรอบด้าน ดังความว่า

สุเทษณ์	ที่เจ้าองง้อขอนั้น	เราจะยอมสรร-	พะสิทธิตั้งใจจิต.
	ดูราท่านมายาริน	นางนี้ถวิล	จะถือรูปเป็นมาลี.
	กีนุปลอย่างใดมี	ที่งามทั้งสี่	อีกทั้งมีกลิ่นส่งไกล?
	แต่ต้องให้มีหนามไว้	ป้องกันมิให้	เหล่าเดรัจฉานผลาญยับ.

(มัทนะพาธา : 240)

สุเทษณ์เป็นเทพผู้ทรงคุณธรรมดั่งนั้นจึงดำรงตนเป็นผู้ไม่ผูกโกรธพยาบาทและไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นผู้ถึงซึ่งมรรคในข้อ**สัมมาสังกัปปะ** 2 ประการคือ ดำริในการไม่ผูกโกรธพยาบาทและดำริในการไม่เบียดเบียน ส่วนการดำรินกามนั้นยอมเป็นวิสัยแห่งผู้อยู่ในสวรรคชั้นกามาวจรภูมิ อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ด้วยความทะยานอยากไปแห่งจิต เพื่อให้ได้ตามความปรารถนาแห่งความพอใจของตน ดั่งนั้นหากสุเทษณ์มองเห็นทุกข์ในการดำรินกาม และความพอใจในกาม ละความพอใจในมัทนานางฟ้าผู้ไม่เห็นคุณค่าความรักของพระองค์ ทุกข์ของสุเทษณ์ที่เกิดจากมัทนาก็จะหมดไป

3.3.2.1.3 สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะ หรือความเพียรชอบ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์ ให้ความหมายไว้ดังนี้ (2518:122)

ภิกษุในศาสนาอื่น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราบปรามความเพียรประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อป้องกัน อกุศลบาปธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด ฯลฯ เพื่อละอกุศลบาปธรรมที่เกิดแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิด ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราบปรามความเพียรประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภยโยยง ความไพบุลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดแล้ว

สุเทศน์เป็นทุกข์เพราะไม่ได้มีทนายผู้เป็นที่รักและปรารถนามาครอบครอง ส่วนหนึ่งมาจากการไม่มี**สัมมาวาจา**มะคือ ความไม่เพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิด และความไม่เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว แต่กลับพยายามให้ได้มาซึ่งอกุศลคือ**กามตัณหา**จิตที่ประกอบด้วย**กามฉันทะ**ทำให้สุเทศน์ดิ้นรนเข้าหาก**กามตัณหา** ด้วยการให้มายาวินใช้เวทมนตร์ดลใจมีทนายให้มาพบ และหวังว่ามีทนายจะยอมใจอ่อนรับรักในที่สุด ถึงแม้จะรู้ว่าไม่มีทางเป็นไปได้แต่ก็อยากพยายามทำให้ถึงที่สุด เมื่อมีโอกาสสมดังปรารถนาจึงเป็นทุกข์เพราะความทะยานอยากไปของจิต เพื่อให้สมปรารถนาในความพอใจของตน แต่ในขณะที่เดียวกันสุเทศน์ก็เพียรสร้างกุศลให้เกิดขึ้นในใจ ดังตอนที่สุเทศน์ให้มายาวินถอนมนตร์สะกดมีทนาย ความว่า

สุเทศน์ ฮะ! เราไม่ขอ ได้นางละหนอ โดยวิธีนั้น!
 เสียแรงเรารัก สมัครใจครัน อยากให้นางนั้น
 สมัครรักตอบ.
 ผูกจิตด้วยมนตร์ แล้วตามใจตน ฝ่ายเดียวมิชอบ,
 เราไฝละโบม ประโลมใจปลอบ ให้นางนี้ชอบ
 นี้รักจริงใจ.
 ฉะนั้นท่านครู คลายเวทมนตร์ดู อย่าซ้ำรำไร,
 หากเราโชคดี ครั้งนี้คงได้ สิทธิ์สมดังใจ;
 รีบคลายมนตรา.

(มีทนายพาธา :231)

สุเทศน์เพียรสร้างกุศลขึ้นในจิตใจด้วยการไม่ใช้อำนาจมนตราบังคับมีทนายให้เป็นของพระองค์ด้วยความไม่เต็มใจทั้งที่สามารถทำได้ แต่เป็นเพราะจิตที่เป็นกุศลและมีคุณธรรม สุเทศน์จึงต้องการให้มัทนายอมรับรักพระองค์ด้วยความเต็มใจ นอกจากนี้ตอนที่มัทนายปฏิเสธไมตรีของสุเทศน์แต่กลับขอร้องพระองค์ให้ดลใจทำวชยันตมารับนางไปครองรักกันดังเดิม ในตอนแรกสุเทศน์โกรธมากแต่จิตที่เป็นกุศลประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาจึงทำให้สุเทศน์ให้

อภัย ระวังความโกรธลงได้ อีกทั้งยังช่วยหาทางพ้นทุกข์ให้แก่ภรรยาด้วยการให้นางกลายร่างเป็นดอกกุหลาบตลอดกาล เพื่อจะได้ไม่ต้องเป็นทุกข์เพราะความรักอีกชั่ววันจันทร์

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าสุเทษณ์คือมหาเทพที่สามารถละอสุศล และเพียรสร้างกุศลให้เกิดขึ้นในใจเพื่อให้ตนเองพ้นจากความทุกข์ได้

3.4 นางจันตี : ผู้มีโทสะและไม่ใช้ปัญญา

นางจันตีคือธิดาของกษัตริย์แห่งเมืองมคธและเป็นมเหสีของท้าวชัยเสน ได้รับความเจ็บปวดและผิดหวังในความรักจากท้าวชัยเสน จึงกระทำการที่ก่อให้เกิดความทุกข์อันใหญ่หลวงทั้งต่อตัวนางจันตี และตัวละครอื่นๆ

ชื่อของนางจันตีมาจากคำว่า “จณฺฐ” ซึ่งพจนานุกรม Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia 1999:383) อธิบายไว้ว่า “Canda, mf(ā, VarBrS. lxviii, 92; Ī, R. ii; Vikr.; Ragh. &c.) n. (probably fr. candra, “glowing” with passion) fierce, violent, cruel, impetuous, hot, ardent with passion, passionate, angry ”

ดังนั้น “จณฺฐ” จึงหมายถึง ดุร้าย รุนแรง ปาเถื่อน หุนหันพลันแล่น อารมณ์ร้อนที่เกี่ยวกับกิเลสตัณหา เกรี้ยวกราด ชื่อของนางจันตีจึงสอดคล้องกับลักษณะนิสัยคือเป็นผู้มีโทสะ

การที่นางจันตีเป็นผู้ก่อความทุกข์อันใหญ่หลวงทั้งต่อตัวนางเองและตัวละครอื่นๆ นั้น เพราะนางจันตีมีลักษณะนิสัยเป็นคนอารมณ์ร้อน หุนหันพลันแล่น โกรธง่ายและควบคุมอารมณ์ของตนไม่ได้ ดังที่ศุภางค์กล่าวถึงนิสัยของนางจันตีว่า

ศุภางค์ พระนางเธอกัโทยา คะติมักจะครอบดวง
หะทัยอยู่และใครท้วง ฤทักมักจะยิ่งใหญ่

(มัทนะพาธา : 318)

จากคำกล่าวของศุภางค์แสดงให้เห็นชัดเจนว่า นางจันตีเป็นคนอารมณ์ฉุนเฉียวมักโกรธอยู่เสมอ และหากใครกล่าวเตือนก็ยิ่งทำให้โกรธมากขึ้นโดยไม่ใคร่ครวญถึงเหตุผลใดๆ นอกจากนี้ยังมีจิตใจอิจฉาริษยาที่รุนแรง และสามารถกระทำเรื่องเลวร้ายได้อย่างไม่เกรงกลัว นั่นคือการบอกท้าวมคธพระบิดาให้ยกทัพมาตีนครหัสตินาปุระของท้าวชัยเสน เนื่องจากอิจฉาที่ท้าวชัยเสนรักภรรยา มากกว่านาง ดังที่ท้าวชัยเสนกล่าวว่า

ชัยเสน	จันทิ์สิหมายมุง	มณะพาลประหารภู,
	จึ่งบอกบิดาจู๋	จระพลพะหลมา.
	เออนีกอนาถจริง	ละนะหญิงวิหิงสา,
	แรงฤทธิจฉฉา	บมินีกละหน้าหลัง.

(มีทนะพธา : 327)

แสดงให้เห็่นว่านางจันท์มีจิตใจที่ถูกครอบงำด้วยโทษะคือ ความมักโกรธจนขาดสติยั้งคิดและทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นปมด้อยอยู่ในใจของนางจันท์เสมอมาคือการแต่งงานระหว่างนางและท้าวชัยเสนเกิดขึ้นเพราะผลประโยชน์ทางการเมืองมิใช่ความรัก ดังที่ศุภางค์กล่าวว่

ศุภางค์	มิเลือกคู่เพราะเพ่งทาง	ประโยชน์เพียง ณ การเมือง
	มิช้านานก็จำเคือง	ระคายจิตระคายตา!

(มีทนะพธา : 319)

การแต่งงานเพราะผลประโยชน์ทางการเมือง ประกอบกับเป็นคนอิจฉาริษยาโกรธง่ายโมโหง่าย และมักไม่ใคร่ครวญถึงเหตุผลใดๆ จึงทำให้นางจันท์ที่กระทำสิ่งร้ายแรงจนก่อให้เกิดทุกข์อันใหญ่หลวงขึ้นทั้งต่อตัวนางเองและผู้อื่นคือ การวางแผนใส่ร้ายมัทนาทำให้มัทนาและท้าวชัยเสนทุกข์ทรมานเพราะต้องพลัดพรากจากกัน อีกทั้งยังยุยงทำวมคธพระบิดาให้ยกทัพมาตีนครหัสตินาปุระ ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้ทำวมคธถูกท้าวชัยเสนประหารชีวิต ส่วนนางจันท์เองก็ถูกขับไล่ออกจากวัง และเป็นผู้สูญเสียจากการกระทำที่ไร้สติของนางเองมากที่สุด

3.4.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์

ความทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของนางจันท์ล้วนเกิดจากความอิจฉาริษยา และความหุนหันพลันแล่นที่ปราศจากสติยั้งคิดอย่างสิ้นเชิง ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของนางจันท์ได้แก่ ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความริษยา

3.4.1.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความริษยา

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความริษยา เกิดจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวทำชั่ว เห็นว่าเป็นสมบัติของตนและไม่ต้องการสูญเสียให้ใคร เมื่อต้องเสียให้กับมัทนาจึงทำให้นางจันทิเป็นทุกข์คือ **อุปายาส**

3.4.1.1.1 อุปายาส

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่า **อุปายาส** หมายถึง ความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวกับโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวาญญิต ของผู้ประกอบด้วย ความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง (2518:116) นางจันทิเป็นทุกข์เพราะความคับแค้นใจยิ่ง เมื่อทำชั่วเสด็จกลับจากป่าพร้อมมัทนา ยิ่งทำชั่วเสด็จอยู่กับมัทนา ณ สนวนหลวงไม่ไปหานางจันทิเลย ทำให้นางผู้เป็นมเหสีเอกหึงหวงจึงใช้ให้อาสนีนางค่อมมา สืบความเป็นไปต่างๆ ดังที่ปริยัมวะทาและศุภางค์สนทนากันว่า

ปริยัมวะทา	พระนางคงจะใช้มา	และสืบเรื่องพระภูมี.
ศุภางค์	เสด็จกลับนครหลวง	ก็สัปดาห์แล้วนี้,
	ประทับแรมณสวนศรี	บกลับคืนนิเวศน์ใน.
	จะไม่ให้มะเหสี	ระวางนั้นไหนได้?
	พระได้นางณ ป่าใหญ่	และพากลับ ณ ธานี,
	จะปิดความมิวามวู่	จะอยู่ได้ไหนมี?
ปริยัมวะทา	ดิฉันเห็นมะเหสี	ธคงทราบและหึงหวง

(มัทนะพาธา : 318)

ปริยัมวะทาและศุภางค์ต่างรู้นิสัยของนางจันทิเป็นอย่างดีว่า นางจะต้องโกรธ เจ็บแค้นใจ และหึงหวงทำชั่วเสด็จอย่างยิ่งที่พระองค์หลงเพลิดเพลินอยู่กับมัทนา โดยไม่สนใจไยดีนางเลย

ด้วยแรงแห่งความริษยาหึงหวง และถือว่าเป็นนางกษัตริย์และเป็นมเหสีเอก นางจันทิจึงกล่าวตัดพ้อ ประชดประชันทำชั่วเสด็จ และเหยียดหยามมัทนาว่าต่ำศักดิ์เป็นเพียงหญิงชาวป่า ดังความว่า

จันท์	หม่อมฉันสดับวา- ถึงในนิเวศน์ว่า เสด็จ ณ ถิ่นไพร ก็คอยจะเฝ้าองค์ หลายวันพระยังพัก ครั้นว่าจะรอลอยู่ จะเสียและสามานย์ ฉะนั้นทะนงอาจ ขอมิ่งมกุฎมี ไซ้แสรั่งจะมาขัด เพราะถึงจะไม่โปรด และหวังจะมาพบ ซึ่งองค์พระทรงชัย จากในพนารัณ- และเปล่งกระแสศัพท์	ทระปือสนั้นไป พระนรินทะราชไชรั พระสนุกสนานนัก; วรภูมิทรงศักดิ์, ณ พระมาละกาการ; ก็จะดูมิเข้าการ, ดูจะขาดสุภักดี. ยุระยาตร ณ สนวนศรี. กฤษณาและงดโทษ; พระหทัยฤทำโกรธ, ฤก็คงขาดไป. อรเอกะอำไพ, กฤษณาและพากลับ ยะกะซำก็มารับ ประจุมอุดมดี.
-------	---	--

(มีทนะพาทา : 321)

นางจันท์รู้ว่าทำวชัยเสนพามัทนากลับมาจากป่าด้วย จึงรื้อนรณ กระทบ-
กระวายเป็นที่ทำวชัยเสนยังไม่กลับเข้าวัง เมื่อได้มาพบจึงพูดจาประชดประชันทำวชัยเสนเพราะความหึง
หวง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจิตของนางจันท์ยึดมั่นถือมั่นในตัวทำวชัยเสนว่าเป็นสมบัติของนาง เมื่อเห็น
ทำวชัยเสนเพลิดเพลินด้วยความรักอยู่กับมัทนา จึงเกิดโทสะ เพราะความริษยาหึงหวงไม่ต้องการให้
ทำวชัยเสนเห็นใครอื่นสำคัญกว่านาง

ทำวชัยเสนไม่พอใจจึงกล่าวตอบโต้นางจันท์ด้วยถ้อยคำรุนแรง โดยไม่สนใจ
ความรู้สึกของนางเลย ยิ่งทำให้นางจันท์เจ็บแค้นใจด้วยเพลิงร้ายแห่งโทสะ ความอึดอัดตันใจที่ทำว
ชัยเสนไม่เคยแยแสว่าพระองค์ได้ทำร้ายจิตใจของนางให้เจ็บปวด ทุกข์ทรมานเพียงใด จึงทำให้นาง
จันท์ระบายออกมาด้วยถ้อยคำตัดพ้อประชดประชัน ความว่า

จันท์ พระองค์ทรงฤทธิ์ จะผิดอย่างไร? พระองค์เป็นใหญ่
เหนือผู้เหนือคน ถึงจะรับนาง ไต่ไต่จากกลาง อรัญ
ไพโรสถ์ มายกมาย่อง ก็ต้องจำทน เพราะข้าเป็นคน
อากัปกัปรีช.

(มัทนะพาธา : 324)

คำกล่าวของนางจันท์ที่แสดงให้เห็นถึงความคับแค้นและความเจ็บปวดใจ อันประกอบด้วยโทษะ แผลเผาจิตใจของนางให้ทรมานทรมานด้วยความเจ็บปวด โดยต้องกล้ำกลืนฝืนทน ความทุกข์ใจนี้ไว้ ในขณะที่เห็นทำวชยเสนกำลังมีความสุขสดชื่นอยู่กับหญิงอื่น การประชดประชันว่า ตนเป็นคน “อากัปกัปรีช” เป็นการใช้ถ้อยคำรุนแรงซึ่งแสดงถึงจิตใจที่ร้อนรุ่ม เต็มไปด้วยความโกรธ จนไม่อาจควบคุมวาจาของตนไว้ได้

ความคับแค้นใจของนางจันท์เพิ่มพูนขึ้น เมื่อทำวชยเสนไม่พอใจคำพูด ของนางจันท์มาก จึงกล่าวร้ายความสัมพันธ์ของพระองค์กับนางจันท์ว่าไม่ได้มาจากความรัก แต่เป็น เพราะความกตัญญูต่อพระบิดาจึงยอมแต่งงานกับนางจันท์เพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีและกล่าววกยกย่อง มัทนาว่ามีเกียรติและศักดิ์ศรีไม่แพ้นางจันท์ ดังนี้

ชยเสน เธอก็มีศักดิ์ ไยพูดหยาบนัก นะนางจันท์?
ควรยังถือมั่น ฉันเป็นสามี, และไม่ควรถี กล่าวถ้อย
หยาบช้า ฉันขอบอกให้ เธอจงเข้าใจ ว่ามะทะนา,
ก็เป็นนารี ศรีสุชาดา ไม่หย่อนไปกว่า ลูกท้าวมคธ
หล่อนควรเป็นคู่ เคียงตัวฉันอยู่ สมศักดิ์สมยศ;
เธออย่าพูดมาก ไม่อยากฟังพจน์ ถึงท้าวมคธ จะไม่
พอใจ, ไซ้ว่าตัวฉัน จะนี้กประหวั่น พรันจิตเมื่อไร;
ถึงจะพิโรธ โกรธก็โกรธไป, ตัวฉันมิได้ เป็นข้า
ขอบชัณท์, มคธราชา กับพระบิดา สิท่านชอบกัน,
จึงได้ตกลง สององค์กล่าวหมั้น ตัวเธอกับฉัน ไว้แต่
ยังเยาว์; ไซ้ฉันตะกาย ไปรักโฉมฉาย เองเมื่อไรเล่า,
สองบิดาท่าน จัดการให้เรา, ฝ่ายฉันนี้เล่า กอบ
กตัญญู จึงยอมตามท่าน และไปทำการ แต่งกับ
โฉมตฤ

(มัทนะพาธา : 324)

ท้าวชัยเสนไม่รักชาน้ำใจและตั้งใจคนนางจันทน์ให้ต่ำต้อยด้อยค่าลง ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ได้รักและปรารถนานางจันทน์ที่เสมอความรักและความปรารถนาในมัทนา การแต่งงานกับนางจันทน์เกิดขึ้นเพราะพระบิดาเป็นผู้จัดให้ซึ่งเป็นการตอกย้ำความคับแค้นใจของนางจันทน์ให้เพิ่มขึ้นทวีคูณทำให้นางจันทน์ยิ่งแสดงความรู้สึกริษยา โกรธเกรี้ยวที่มีต่อท้าวชัยเสนและมัทนา ออกมารุนแรงยิ่งขึ้น ดังนี้

จันทน์	ชะงอะระราลี	อิอะปรียิตัวการ,
	กระไรละเหมินหาญ	บมิรู้สำนึกตัว;
	อิโสภณี่ดี	ตะประจบสำออยผัว,
	แน่มึงนะเงาหัว	บมิมี่ละรู้ใหม่?
	พระผัวก็มีวหลง	และพะวงอิชาวไพร,
	บนี้กวะกูไซรั	สิสุตามครราช.
	มิกูจะใช้คน	จระยังชะนกนาถ
	และทูลคดีกาจ	ฤวะให้จะดูตาย?

(มัทนะพาธา : 325)

นางจันทน์ที่เกิดโทสะและรู้สึกอิจฉาริษยามัทนาอย่างยิ่ง ทำให้นางไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้ จึงกล่าวถึงมัทนาด้วยถ้อยคำที่หยาบคาย ถูกเหยียดหยาม ว่ามัทนาเป็นหญิงชาวป่า ต่ำศักดิ์กว่าตน การใช้ถ้อยคำว่ามัทนาว่าเป็น “ โสภณี่ ” และ “ อิชาวไพร ” แสดงถึงโทสะที่ไม่อาจควบคุมได้ และคิดอยู่ตลอดเวลาว่าตนเป็นธิดากษัตริย์ การปล่อยให้โทสะอยู่เหนือสติจึงทำให้นางจันทน์ไม่ได้ใช้ปัญญาเพื่อแก้ปัญหา แต่ปล่อยให้อารมณ์อยู่เหนือเหตุผล อีกทั้งยังโกรธท้าวชัยเสนที่ไม่เห็นความสำคัญของนางมากเช่นกันจึงคิดกระทำการเพื่อสนองความโกรธแค้นด้วยการฟ้องท้าวมคธพระบิดา คำพูดของนางจันทน์แสดงให้เห็นลักษณะนิสัยของนางอย่างชัดเจนว่าเป็นผู้มักโกรธ ขาดสติในการควบคุมตนเองโดยเฉพาะคำพูดที่ตำหนามัทนาว่าเป็นโสเภณี และความคิดคือใช้คนไปบอกท้าวมคธจนทำให้เกิดหายนะครั้งยิ่งใหญ่

เหตุแห่งทุกข์ของนางจันทน์เกิดขึ้นเพราะ**กามตัณหา**และ**วิภวตัณหา**

กามตัณหาคือ รักและหลงใหลในท้าวชัยเสน ไม่ต้องการให้ท้าวชัยเสนไปรักหญิงอื่น **วิภวตัณหา**คือไม่พอใจ ไม่ปรารถนาได้ยินได้ฟังถ้อยคำที่ท้าวชัยเสนแสดงความรัก เมตตาและยกย่องมัทนา

ด้วยเหตุแห่งทุกข์ดังกล่าวจึงทำให้นางต้องตกอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ทรมานอันเกิดจากความคับแค้นใจเพราะผิดหวังจากความรัก ซึ่งส่งผลให้นางจันทน์ตัดสินใจกระทำการที่

ผิดพลาดร้ายแรง คือ การทูลยุยงให้ทำวรมคพระบิดายกทัพมาตีนครหัสตินาปุระ และวางแผนการร้ายเพื่อกำจัดมัทนา อันนำมาซึ่งความทุกข์ที่เพิ่มขึ้นทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

3.4.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค

การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค คือ แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาให้นางจันตีพ้นทุกข์ได้ คือ การแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์จากความริษยา

3.4.2.1 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความริษยา

นางจันตีต้องพบกับความคับแค้นใจ เนื่องจากท้าวชัยเสนพระสวามีให้ความสำคัญกับหญิงอื่นมากกว่านาง อันอาจเป็นเหตุให้สถานะมเหสีของนางไม่มั่นคง นางจันตีจึงพยายามแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความคับแค้นใจด้วยการวางแผนใส่ร้ายมัทนา และให้พระบิดายกทัพมาตีนครหัสตินาปุระของท้าวชัยเสน แต่กลับทำให้นางต้องพบกับความทุกข์ที่เพิ่มทวีคูณ เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่า แนวทางปฏิบัติที่ทำให้นางจันตีพ้นทุกข์มี 3 ประการ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** **สัมมาสังกัปปะ** และ**สัมมาวาจา**

3.4.2.1.1 สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ คือหลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคข้อสำคัญ ซึ่งหมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 2518:122) นางจันตีเป็นทุกข์จากความอิจฉาริษยา คือ ปรรารถนาจะให้ท้าวชัยเสนรักนางเพียงผู้เดียวตลอดไปแต่ไม่สมปรารถนา ความทุกข์ของนางจันตีเริ่มขึ้นเมื่อนางรักและหลงใหลพอใจในท้าวชัยเสน ก่อให้เกิด**กามตัณหา**ทำให้จิตทะยานไปในอาการต่างๆ ตื่นรนเพื่อให้ได้ครอบครองทั้งตัวและหัวใจของท้าวชัยเสน และต้องการรักษาสถานะตำแหน่งมเหสีเอกของท้าวชัยเสนไว้ ก่อให้เกิด**ตัณหาประเภทภวตัณหา**คือต้องการรักษาสถานะให้คงอยู่ในตำแหน่งมเหสีเอก ซึ่งเป็นสถานะที่นางพึงพอใจตลอดไป นอกจากนี้นางยังคาดหวังว่าท้าวชัยเสนต้องให้ความสำคัญกับนางมากกว่าใคร แต่เมื่อไม่สมปรารถนาจึงเป็นทุกข์ ดังความว่า

จันตี มิเรศมิร้างจริง ละสิจึ่งกระหม่อมฉัน
 นั่งแกร่ว ณ วังจันทร์ บมิเห็นเสด็จไป.

จะเห็นได้ว่านางจันทีปล่อยจิตใจให้ยึดมั่นถือมั่นในตัวเองมาก หวังว่าผู้อื่นจะต้องเห็นความสำคัญของตน โดยไม่ยอมปล่อยวางและไม่เข้าใจกฎไตรลักษณ์ว่าสรรพสิ่งทั้งหลายมีเกิดย่อมมีดับ หมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันไปไม่มีสิ่งใดคงสถานะอยู่เช่นเดิมตลอดไป ในกรณีของนางจันทีก็เช่นกันคือ ทำวชิรเสนเพียงแต่งงานกับมัทนาได้ไม่นานก็ยอมหลงใหล อยากอยู่ใกล้ชิดมัทนามากกว่านางจันทีเป็นเรื่องธรรมดา อีกทั้งทำวชิรเสนแต่งงานกับมัทนาเพราะความรัก แต่แต่งงานกับนางจันทีเพราะผลประโยชน์ทางการเมือง เมื่อไม่ทำจิตใจให้ปล่อยวางจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวเองและเข้าใจในความไม่แน่นอนของชีวิต จึงเป็นทุกข์เพราะคับแคบใจและริษยาที่ ทำวชิรเสนให้ความสำคัญแก่นางน้อยกว่ามัทนา

เหตุแห่งทุกข์ของนางจันทีเกิดขึ้นเพราะ **กามตัณหา** และ **วิภวตัณหา** **กามตัณหา** คือ ความลุ่มหลงพอใจในทำวชิรเสน และอิฉาริษยามัทนา **วิภวตัณหา** คือไม่พอใจ ไม่ปรารถนาได้ยินได้ฟังถ้อยคำที่ ทำวชิรเสนแสดงความรัก ความเมตตา และยกย่องมัทนา ดังนั้นหากนางจันทีละความหลงใหล ความสุขความพอใจใน **กามตัณหา** และ **วิภวตัณหา** ได้ ทุกข์ของนางจันทีอันเกิดจากความอิฉาริษยามัทนา ก็จะหมดไป

3.4.2.1.2 สัมผัสกับปะ

สัมผัสกับปะ คือหลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคข้อที่สอง พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่าหมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาล ความดำริในการไม่เบียดเบียน (2518:122) นางจันทีมีทุกข์เพราะอิฉาริษยามัทนาที่ ทำวชิรเสนมอบความรัก ความดูแลเอาใจใส่มากกว่า นางจันทีจึงมี **มิจฉาสัมผัสกับปะ** คือ ดำริในความเคียดแค้นพยาบาล และความดำริในการเบียดเบียนผู้อื่น เหตุแห่งทุกข์คือ **กามตัณหา** **ภวตัณหา** และ **วิภวตัณหา** เมื่อทำวชิรเสนมอบความรักความดูแลเอาใจใส่มัทนามากกว่านางจันที อีกทั้งยังพูดเหยียดหยามศักดิ์ศรีให้นางเจ็บช้ำ นางจันทีจึงเคียดแค้นชิงชัง พยาบาทมัทนาอย่างยิ่ง และคิดแก้แค้นด้วยการบอกทำวชิรเสนพระบิดาให้ทรงทราบเรื่องทั้งหมด ดังความว่า

จันที	มิถุจะใช้คน	จระยังชะนภานาถ
	และทูลคดีกาจ	ฤวะให้จะดูตาย ?

(มัทนะพาธา : 325)

จากคำกล่าวของนางจันทีแสดงให้เห็นว่า ความอิฉาริษยาและความเจ็บช้ำ ทำให้ความเคียดแค้นชิงชัง ความพยาบาทเข้าครอบงำจิตใจของนางจันทีให้กระทำในสิ่งที่ไม่

สมควรอย่างยิ่งคือ การบอกเรื่องราวทั้งหมดแก่ท้าวชมศ ซึ่งจะทำให้เหตุการณ์ลุกลามใหญ่โต อันนำความเดือดร้อนมาสู่ตัวนางจันทิเองและบุคคลรอบข้าง

การกระทำอันเกิดจากความเคียดแค้นชิงชัง ความพยาบาทของนางจันทิเป็นการกระทำที่เบียดเบียนและทำร้ายผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนทั้งกายและใจ เมื่อท้าวชมศกรีธาทัพมาตีนครหัสตินาปุระ ดังที่ท้าวชัยเสนกล่าวว่

ชัยเสน	จันทิสีหามายมุ่ง	มณะพาลประหารกู,
	จึงบอกบิดาจู่	จระพลพะหลมา.
	เออนี้กอนาถจริง	ละนะหญิงวิหิงสา,
	แรงฤทธิอิฉา	บมินี้กละหน้าหลัง.

(มัทนะพาธา : 327)

นางจันทิที่กระทำการเบียดเบียนและทำร้ายท้าวชัยเสนด้วยการบอกท้าวชมศ พระบิดาให้ยกทัพมาตีนครหัสตินาปุระของท้าวชัยเสน เพราะแรงแห่งความอิจฉาริษยาโดยมิได้คิดตรึกตรองด้วยสติปัญญาอย่างรอบคอบเสียก่อน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความอิจฉาริษยาทำให้เกิดโทสะรุนแรง จึงทำให้นางจันทิคิดทำร้ายท้าวชัยเสนด้วยการก่อสงครามโดยไม่สนใจว่าจะสร้างความทุกข์ ความเดือดร้อนให้แก่ทหารหรือประชาชนชาวเมืองหัสตินาปุระอย่างไรบ้าง ทำลงไปเพียงเพื่อให้สาสมกับความแค้นใจ และต้องการให้ท้าวชัยเสนเห็นความสำคัญของนางเท่านั้น นอกจากนี้นางจันทิยังเบียดเบียนมัทนาด้วยการวางแผนร้ายเพื่อทำลายชีวิตรักระหว่างมัทนาและท้าวชัยเสน โดยจ้างพราหมณวิฑูรมาสร้างทำพิธีฝังเสน่ห์ เพื่อให้ท้าวชัยเสนเข้าใจมัทนาผิด ดังที่พราหมณวิฑูรสารภาพกับท้าวชัยเสน ความว่

วิฑูร	แท้จริง ณ พระนาง	วรเทวีจันทิ
	ตรัสใช้ดุนนี้	และกระทำอุบายทรม.

(มัทนะพาธา : 347)

จากคำกล่าวของพราหมณวิฑูรแสดงให้เห็นว่า นางจันทิวางแผนการร้ายเพื่อต้องการกำจัดมัทนาให้พ้นไปจากชีวิตของนาง แต่การคิดแก้ปัญหาก็ให้พ้นจากความทุกข์ทั้ง 2 วิธีนี้ไม่ได้แก้ปัญหาให้แก่นางจันทิได้อย่างแท้จริง แต่กลับนำพาความทุกข์อันใหญ่หลวงมาสู่นาง

ดังนั้นหากนางจันทิมองเห็นทุกซีในการดำริในความเคียดแค้นซึ่งซึ่งพยาบาท เบียดเบียน ว่านำความเดือดร้อน ความเจ็บปวดมาสู่ตัวนางมากเพียงใด แล้วละความยึดมั่นถือมั่นในตนเอง ละความยึดมั่นถือมั่นในทำวชัยเสน โดยรู้จักปล่อยวาง ยอมรับความไม่แน่นอนของชีวิตแล้ว ทุกข์อันเกิดจากความริษยามัทธนา ก็จะหมดไป

3.4.2.1.3 สัมมาวาจา

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 วิภังคปกรณ์ อธิบายว่า**สัมมาวาจา**หมายถึง ความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดหยาบ ความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (2518:122) การที่ความทุกข์ระทมและความคับแค้นใจของนางจันทิเพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่งมาจากการไม่มี**สัมมาวาจา** ข้องดเว้นจากการพูดส่อเสียด และการพูดคำหยาบ นางจันทิพูดส่อเสียดให้ผู้อื่นเกิดความขัดเคืองใจ ดังตอนที่นางจันทิพูดกระทบกระเทียบมัทธนาว่านางเป็นเชื้อพระวงศ์สูงศักดิ์ จริตมารยานั้นสู้มัทธนาผู้เป็นบุตรของโยคีมิได้ ดังความว่า

จันทิ	ตะนุกี่รู้ว่า	พระสิโปรดนะแน่ชัด
	เหตุว่านะวีรัตน์	บมิมี่จะขัดขึ้น!
	หญิงใดตระหนี่ตัว	ละก็ผัวรักเย็น,
	ฉะนั้นขัดขึ้น	และประจบสอผู้รัก;
	ตะนุกี่เป็นลูก	วระราชะทรงศักดิ์,
	ถ้อยศบรู้จัก	จะประจบประแจงดี,
	ที่ไหนจะสู้เยา-	วสุดาพระโยคี!

(มัทนะพาธา : 322-323)

ความอิจฉาริษยาประกอบกับความแค้นใจที่ท้าวชัยเสนรักและปกป้องมัทธนา อย่างไม่เห็นความสำคัญ ไม่นึกถึงจิตใจของนาง ทำให้นางจันทิพูดประชดประชันกระทบมัทธนาด้วยถ้อยคำรุนแรง หยาบคาย และแสดงความดูถูกเหยียดหยามว่ามัทธนาเป็นหญิงที่ประจบสามี มีมารยาหญิงไม่หวังเนื้อตัว ซึ่งเป็นกิริยาของหญิงต่ำศักดิ์ ท้าวชัยเสนจึงปกป้องมัทธนาด้วยการตอบโต้นางกลับด้วยถ้อยคำรุนแรงบ้าง ความว่า

จันทิ	ถึงฉนั้นจะไร้ซึ่ง	พระมหากะรุณา,
	ก็ยังมิชั่วช้า	และบ่หมด ณ ยางอาย.

3.5 พระกาละทรรคิน : บิดาผู้มีความเมตตาต่ออิตา

พระกาละทรรคินเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ในตอนที่มัทนาเกิดเป็นดอกกุหลาบอยู่ที่ป่าหิมะวัน เพราะเป็นผู้ที่นำดอกกุหลาบมาดูแลอย่างดี ทำให้มัทนาได้พบและรักกับท้าวชัยเสนจนได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อนจากความรัก ความเมตตาของพระกาละทรรคินที่มีต่อมัทนานั้นเปรียบเสมือนความรักความเมตตาของบิดาที่มีต่ออิตา และต้องพบกับความทุกข์ ความเจ็บปวดจากความรักที่มีต่อมัทนา

ชื่อของพระกาละทรรคินมาจากคำว่า “กาลทรุศ” Sanskrit – English Dictionary(Williams Monia 1999 : 279) อธิบายไว้ว่า “Kāladarsa , m.the mirror of time ” ดังนั้น “กาลทรุศ” จึงหมายถึงกระจกของเวลา เมื่อเติมปัจจัย อิน จึงหมายถึง ผู้สะท้อน (หยั่งรู้) กาลเวลา

พระกาละทรรคินเป็นผู้หยั่งรู้เหตุการณ์ หรือเรื่องราวต่างๆ ได้ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังที่พระกาละทรรคินเล็งญาณดูและรู้ว่าดอกกุหลาบที่พบคือเทพธิดาจุติลงมาเกิด ความว่า

กาละทรรคิน	ผกาพิเศษไชร้	บมิใช่ผกาจริง,
	และเป็นวะฐผู้	ประเศษฐะยอดหญิง,
	เพราะรักชะสัย	บมียอมจะเสียธรรม.
	ก็ถูกกำราบให้	จตุติจาก ณ แดนสุวรรณค์
	กำเนิดประดุจพัน-	ธุมกาพิเศษนี้.
	ณ วันพระจันทร์เพ็ญ	ก็จะเป็นสุนารี
	และคงจะนั้นมี	เฉพาะหนึ่งทิวากาล
	และเอกะราตรี	ก็จะกลับสกันบ้าน
	ผกาสุคนธ์หวาน	รสระรินระรอยไชร้.

(มัทนะพาธา : 251-252)

หลังจากที่มัทนาและท้าวชัยเสนพบรักกัน พระกาละทรรคินคือผู้ทำพิธีอภิเษกสมรสให้แก่บุคคลทั้งสองและบอกความจริงให้ท้าวชัยเสนรู้ว่า แท้จริงแล้วมัทนามิใช่หญิงสาวธรรมดาทั่วไป แต่เป็นเทพธิดาจุติลงมา และเป็นธิดากษัตริย์เมื่อครั้งอดีตชาติ จึงมีความเหมาะสมคู่ควรกับท้าวชัยเสน

กาละทรรคิน	ราชะ! อันพระวาที	กลมกล่อมถ่อมดี, และรูป
	ถวายพระพร; อันองค์พระปิ่นนิกร	กับองค์บังอร, ที่แท้
	ก็คู่ควรกัน, เพราะนางมิใช่สามัญ,	เป็นธิดาสวรรค์ จตุติมา

จากฟากฟ้า, อันในชาติก่อนนั้นนา ก็เป็นธิดาแห่งจอม
 กษัตริย์ทรงดิน ดังนี้ควรพระภูมินทร์ จะยกนาริน
 ขึ้นเป็นพระอัครชายา; ข้าจะทำการอาวาทังทรง
 ปราบณา สวัสดิ์พิพัฒน์ฝ่องใส.

(มัทนะพาธา : 301)

นอกจากนี้หลังจากมัทนาถูกสุเทษณ์สาปให้กลายเป็นดอกกุหลาบในวันจันทร์เพราะนางยัง
 ยึดมั่นในความรักที่มีต่อท้าวชัยเสน พระกาละทรรคินก็ได้เป็นผู้ขอพรให้ดอกกุหลาบเป็นสัญลักษณ์
 แทนความหมายของความสุข และรักแท้ระหว่างชายหญิงตลอดไปว่า

กาละทรรคิน หนึ่งอวยพรให้กุชชะกะสุระผะกา
 คงดิลกหล้า บสูญพรณ,
 เป็นสิ่งชวนยวนจิตตะนะระสุวะคันท์
 ช่วยระงับสรร- พะทุกข์หนัก:
 หญิงชายยามเริ่มรู้ระสะ ณ ฤติรัก
 ใช้กุหลาบจัก ระเรใจ.
 อันดวงมาลีกุชชะกะสิวิวะให้
 ฟังจะรู้ได้ วะรักแท้,
 แลยามดมดอกกุชชะกะนะก็จะแก้
 เดียด ณ ดวงแด และสุขพลัน.
 ขอมาลีศรีกุชชะกะสิริสุคันท์
 จงประดิษฐ์พรณ นิรันดร!

(มัทนะพาธา : 380)

แสดงให้เห็นว่าความรักที่พระกาละทรรคินมีต่อมัทนานั้น เป็นความรักที่มีแต่ความหวังดี
 บริสุทธิ์และจริงใจไม่ต้องการสิ่งตอบแทน แม้มัทนากลายเป็นดอกกุหลาบไปแล้วพระกาละทรรคิน
 ก็ยังขอพรให้ดอกกุหลาบอยู่คู่โลกตลอดไป

3.5.1 ทุกษ์และเหตุแห่งทุกษ์

พระกาละทรรคินต้องพบกับความทุกษ์อันเกิดจากการพลัดพรากจากมัทนา ดังนั้นทุกษ์และ
 เหตุแห่งทุกษ์ของพระกาละทรรคินจึงเกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก

3.5.1.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก เกิดจากความรักร ความหวังดี และความห่วงใยที่มีต่อมัทนา เมื่อมัทนาต้องจากไปโดยที่พระกาละทรรคินรู้ดีว่านาง จะต้องพบกับวิบากกรรมและความทุกข์แสนสาหัสจึงทำให้พระกาละทรรคินเป็นทุกข์คือ **ปิเยหิวิปโยค**

3.5.1.1.1 ปิเยหิวิปโยค

พระอภิธรรมปิฎกเล่ม 2 วิภังคปกรณ์ได้อธิบายว่า**ปิเยหิวิปโยค**หมายถึง ความไม่ไปร่วม ความไม่มาร่วม ความไม่ประชุมร่วม ความไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์ อันเป็นที่ปรารถนา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชบใจของเขาในโลก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือกับบุคคลผู้ใดใคร่ แต่ความเจริญ ใคร่แต่ประโยชน์ ใคร่แต่ความสำราญ ใคร่แต่ความเกษมจากโยคะของเขา ได้แก่ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต (2518 : 116) ในที่นี้ คือการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก หลังจากที่พระกาละทรรคินนำดอกกุหลาบมาปลูกที่อาศรม ทุกวัน เพ็ญดอกกุหลาบจะกลายร่างเป็นเขาวนาริผู้มีรูปโฉมงดงามคอยเอาใจใส่ปรนนิบัติพระกาละทรรคินให้ ได้รับความผาสุก จนพระกาละทรรคินรักใคร่ ห่วงใยมัทนาฉันบิดากับธิดา และหวังให้ชีวิตของมัทนาได้ พบแต่ความสุข สมหวัง ดังนั้นเมื่อมีอาการเขม่นตาทั้งซ้ายขวาก็ทำให้พระกาละทรรคินกังวลใจและเป็นทุกข์ เนื่องจากเกรงว่าจะมีเรื่องร้ายแรงเกิดขึ้นกับมัทนา ดังความว่า

กาละทรรคิน	อะมีเหตุอะไรหนอ	จะบังเกิดอุปัทวมา.
	เพราะว่าเนตระซ้ายขวา	เขม่นอยู่จะเป็นกลาง.
	อโหนิกก็ร้อนนอก	วิตถถึงธิดาพลง;
	ชะรอยภัยจะพานนาง	ธิดาแน่ละครานี้.

(มัทนะพาธา : 258)

จากคำกล่าวของพระกาละทรรคินแสดงให้เห็นว่า พระกาละทรรคินนั้นรักและห่วงใยมัทนามากเพียงใด เพราะเพียงแค่ออาการเขม่นตาซ้ายและขวาพระกาละทรรคินก็ร้อนใจ กระวนกระวายใจเป็นทุกข์ ด้วยเกรงว่าจะจะเป็นกลางบอกเหตุร้ายที่จะเกิดกับมัทนาธิดาอันเป็นที่รัก แสดงให้เห็นความรักอันประเสริฐของผู้เป็นพ่อที่มีความรักความห่วงใยอันยิ่งใหญ่ให้แก่ลูกเสมอ แม้มัทนา

จะเป็นเพียงลูกบุญธรรม พระกาละทรรคินทุกข์ใจมากขึ้นเมื่อบำเพ็ญฌานทำให้รู้แน่ชัดว่าจะต้องสูญเสียมันนาไป ดังที่พระกาละทรรคินกล่าวว่า

กาละทรรคิน อ้าใจมฉายสายสะมะระมะทะนา, พอลิเพลินตา
 เพราะลูกขวัญ! ลูกอยู่ใกล้พ่อละก็กะมละฉัน เจก-
 อุกกอัน ประพรมใจ. ไม่เคยมีศิษย์จะอรวิไล,
 ช่างประพฤติให้ บิดาสุข, วันเพ็ญพ่อเป็นระมะณียะ
 บทุกข์, ปราศจากเชษฐุก และรำคาญ, ส่วนวันอื่น
 พ่อฤกก็มีสราญ เหมือน ณ วันวาร ธิดาใกล้; ดังนี้
 แม้ว่าสะมะระจะคระไล จากบิดาไป ก็พอนี้ คงต้อง
 ไร้ความสุขเพราะวะฤติ คงบได้มี ละผองแผ้ว.
 อ้าลูกน้อยยกลอยฤติสุตะมะณิกแก้ว, พรากธิดาแล้ว
 จะอาดูร!

(มัทนะพาธา : 260-261)

เมื่อพระกาละทรรคินรู้ว่าจะต้องพลัดพรากจากมันนาก็ร้อนรนกระวนกระวาย และทนทุกข์เวทนาทั้งกายและใจเพราะความเป็นห่วงลูก นั่นเป็นเพราะจิตของพระกาละทรรคินถูกครอบคลุมด้วยตัณหาประเภท**วิภวตัณหา** เมื่อพระกาละทรรคินรู้ว่ามันนาต้องพลัดพรากจากไปพบกับความทุกข์ ทำให้พระกาละทรรคินเป็นทุกข์เพราะเป็นห่วงมันนาอย่างยิ่ง ดังนั้นจึงอยากพ้นไปจากสภาวะทุกข์ใจเพราะเป็นห่วงมันนา ด้วยการอยากให้มีมันนาอยู่กับตนต่อไป เพื่อจะได้ปกป้องดูแลนางจากทุกข์ภัยต่างๆ แต่ในความเป็นจริงพระกาละทรรคินไม่สามารถฝืนชะตากรรมได้จึงทำให้ทุกข์ใจอย่างยิ่ง

3.5.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค

การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคคือ แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริงซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาให้พระกาละทรรคินพ้นทุกข์ได้คือ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก

3.5.2.1 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก

พระกาละทรรคินเป็นทุกข์เพราะกลัวว่าจะต้องพลัดพรากจากมันนาธิดาผู้เป็นที่รัก จึงพยายามแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์ด้วยการอ้อนวอนเทพเจ้าให้ช่วยคุ้มครองมันนา แต่ก็ไม่สามารถทำให้

พระกาละทรรศินพ้นจากการพลัดพรากจากมัทนาได้ เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่า แนวทางปฏิบัติที่ทำให้พระกาละทรรศินพ้นทุกข์มี 2 ข้อได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ**สัมมาวาจา**

3.5.2.1.1 สัมมาทิฏฐิ

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบาย **สัมมาทิฏฐิ**ว่าหมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (2518:122) พระกาละทรรศินเป็นทุกข์จากการพลัดพรากจากมัทนาผู้เป็นที่รัก เนื่องจากไม่ปรารถนาให้มัทนาจากไปพบกับความทุกข์กาย ทุกข์ใจแต่ก็ไม่สามารถฝืนโชคชะตาได้ ความทุกข์ของพระกาละทรรศินเริ่มขึ้นเมื่อบำเพ็ญฌานจนรู้ล่วงหน้าว่าจะต้องพลัดพรากจากมัทนา จึงทำให้พระกาละทรรศินเกิดค้นหาประเภท**วิภวตัณหา** คือจิตพยายามดิ้นรนเพื่อให้พ้นจากความทุกข์อันเกิดจากความรัก ความห่วงใยมัทนาเกรงว่านางจะได้รับความทุกข์ใจหลังจากกันไปแล้ว แต่เมื่อรู้ว่าไม่สามารถรั้งมัทนาให้อยู่กับตนได้จึงเป็นทุกข์ เนื่องจากไม่อาจจะดูแลและปกป้องนางจากความทุกข์ได้อีกต่อไป ดังนั้นพระกาละทรรศินจึงหาทางออกด้วยการขอให้เทพดาช่วย ความว่า

กาละทรรศิน ข้าขอให้สุระเทวะฤทธิอะนุกูล,
 ฟังข้าพเจ้าทูล เถอะให้,
 หากข้าเสียมะทะนาธิดาอะไรวิไล
 ข้าบาทจะได้ใคร ละแทน?
 อ้าเทวินมะทะหิณฑาธิปะติแมน
 ทรงวัชระแกลัวแก้วน อะมร,
 โปรดอย่าให้มะทะนาสุดาตะรุณิอร
 ต้องไปอะนาทร ฤเชัญ!

(มัทนะพาธา : 261)

พระกาละทรรศินมั่นใจว่ามัทนาจะต้องจากไป แต่ไม่มีอำนาจใดที่จะควบคุมหรือหยุดยั้งเหตุกาณ์ให้เป็นไปดังที่ใจปรารถนา จึงต้องหาทางออกด้วยการอ้อนวอนให้เทพดาช่วยเหลือ ด้วยหวังว่าปาฏิหาริย์จะช่วยให้มัทนาอยู่กับพระกาละทรรศินตลอดไปและรอดพ้นจากความทุกข์ความลำบากต่างๆ ดังนั้นหากพระกาละทรรศินรู้ว่าทุกข์คือ ความรัก ความห่วงใยที่มีต่อมัทนา เหตุแห่งทุกข์คือการปรารถนาให้มัทนามีความสุขไม่ต้องพบกับความทุกข์ใดๆ เพื่อที่พระกาละทรรศินจะได้พ้นจากสภาวะทุกข์ใจเพราะเป็นห่วงความปลอดภัยของมัทนา ฝ้ามองด้วยความเข้าใจว่าสรรพสัตว์

ยอมเป็นไปตามกรรม และปล่อยวางทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปตามวิถีทางของมัน ทุกข์ของพระกาละทรรคินที่เกิดจากมัทนาก็จะไม่เกิดขึ้น

3.5.2.1.3 สัมมาวายามะ

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์ได้ให้ความหมาย สัมมาวายามะ ไว้ ดังนี้ (2518:122)

ภิกษุในศาสนา นี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรระครองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อป้องกัน อกุศลบาปธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด ฯลฯ เพื่อละอกุศลบาปธรรมที่เกิดแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิด ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรระครองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภยโยยง ความไพบุลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดแล้ว

ความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากมัทนาธิดาผู้เป็นที่รัก ส่วนหนึ่งมาจากการไม่มีหลักสัมมาวายามะ คือความไม่เพียรระมัดระวังอกุศลที่ยังไม่เกิด เนื่องจากพระกาละทรรคินเป็นผู้ทรงศีลบำเพ็ญภาวนาควรละหรือตัดอกุศลต่างๆ ได้ แต่พระกาละทรรคินกลับปล่อยให้ความรักความห่วงใยที่มีต่อมัทนานำพาวิภวตัณหาเข้าครอบงำจิตใจได้อย่างง่ายดาย และความไม่เพียรระหรือกำจัดการกุศลที่เกิดขึ้นแล้วในจิต แต่กลับพยายามอ่อนวอนเทพยดาให้ช่วยเหลือ ดังนั้นเมื่อพระกาละทรรคินรู้ว่าทุกข์และเหตุแห่งทุกข์เกิดจากอกุศลก็ควรเพียรระมัดระวังมิให้อกุศลเกิดขึ้นที่จิต ละกิเลสที่เกิดขึ้นให้สิ้นไป ภาวนาให้จิตตั้งมั่นในสมาธิที่ไม่ฟุ้งซ่าน หรือปรุงแต่งไปตามอารมณ์ จนจิตผ่องใสปราศจากนิรวณเครื่องเศร้าหมองต่างๆ และรักษาสมาธิอันเป็นกุศลนั้นมิให้เสื่อมคลาย

3.6 ท้าวมคธ : บิดาผู้รักลูกยิ่งชีวิต

ท้าวมคธเป็นตัวละครที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับเรื่องราวความรัก และความทุกข์ ความเจ็บปวด จากความรัก โดยมาจากความรักที่มีต่อธิดาคือนางจันฉี

ชื่อของท้าวมคธมาจากคำว่า “มค” Sanskrit – English Dictionary (William Monia 1999 : 772) อธิบายไว้ว่า “Makha, m. or n. the city of Mecca” ดังนั้น “มค” จึงหมายถึงชื่อเมืองในนครเมกกะ

ผู้แต่งบอกเล่าเรื่องราวและลักษณะนิสัยของท้าวมคธผ่านคำพูดและความคิดของตัวละครตัวอื่นโดยเฉพาะนางจันฉีและท้าวชัยเสน ท้าวมคธคือบิดาผู้รักลูกยิ่งชีวิตมิอาจทนเห็นลูกต้องเจ็บปวด เป็นทุกข์จากการถูกหมิ่นเกียรติและศักดิ์ศรีได้ เห็นได้จากเมื่อนางจันฉีส่งสาส์นไปบอกท้าวมคธว่านางถูกดูถูกเหยียดหยามจากท้าวชัยเสน ท้าวมคธก็กรีธาทัพมาตีนครหัสตินาปุระโดยไม่รีรอหรือเกรงกลัว

ภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับพระองค์ เพียงเพราะต้องการรักษา ปกป้องเกียรติและศักดิ์ศรีของนาง
 จัณฐิธิดาผู้เป็นที่รัก ดังที่ท้าวชัยเสนกล่าวว่

ชัยเสน อันท้าวมครยก พลก่อกะลือรบ,
 เพราะเชื้อธิดารอน ณะปราศะธรรมา,

(มัทนะพาธา : 325)

จากคำกล่าวของท้าวชัยเสนแสดงให้เห็นว่า ท้าวมครรักและห่วงใยนางจัณฐิธิดา เมื่อนางจัณฐิธิดา
 ส่งสาส์นไปฟ้องเรื่องราวต่างๆ ท้าวมครก็เชื่ออย่างง่ายดายและรีบกรีธาทัพมาตีนครหัสตินาปุระเพื่อ
 ปกป้องเกียรติ ศักดิ์ศรีของนางจัณฐิธิดา นอกจากนี้ท้าวมครยังมีลักษณะของพ่อที่ตามใจลูกมาก เห็นได้
 จากคำพูดของนางจัณฐิธิดาที่กล่าวถึงท้าวมครว่า

จัณฐิ ฝักจะใช้คน จรยังชะนกกนถ
 และทูลคดีกาจ ฤจะให้จะดูตาย?

(มัทนะพาธา : 325)

แสดงให้เห็นว่าท้าวมครเอาใจและตามใจนางจัณฐิธิดามาก หากนางต้องการสิ่งใดก็รีบทำตาม
 หรือจัดหามาให้ ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าการเลี้ยงดูลูกด้วยการเอาใจ และตามใจของท้าวมคร อาจมีส่วน
 สำคัญที่ทำให้นางจัณฐิธิดามีลักษณะนิสัยที่มักโกรธ โมโหง่าย และอิจฉาริษยาหากไม่ได้ในสิ่งที่นาง
 ต้องการ

3.6.1 ทุข์และเหตุแห่งทุข์

ทุข์และเหตุแห่งทุข์ของท้าวมครเกิดจากความรัก ความห่วงใยที่พระองค์มีต่อนางจัณฐิธิดา
 อย่างไม่มีเงื่อนไข ดังนั้นทุข์และเหตุแห่งทุข์ของท้าวมครคือ ทุข์และเหตุแห่งทุข์อันเกิดจากความ
 รักลูก

3.6.1.1 ทุข์และเหตุแห่งทุข์อันเกิดจากความรักลูก

ทุข์และเหตุแห่งทุข์อันเกิดจากความรักลูกเกิดจากความยึดมั่นถือมั่นที่มีต่อนาง
 จัณฐิธิดา จึงทำให้ท้าวมครเป็นทุข์คือ **อุปายาส**

3.6.1.1.1 อุปายาส

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบาย **อุปายาส** ว่าหมายถึง ความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกียรติยศ โรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวาญญิตี ของผู้ประกอบด้วย ความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง (2518:116) ทำวมคธต้องเป็นทุกข์เพราะความคับแค้นใจ เมื่อรู้จากนางจันท์ที่ว่าท้าวชัยเสนหักหาญน้ำใจนางจันท์ ด้วยการพามัทนาเข้ามาอยู่ในวัง อีกทั้งท้าวชัยเสนยังพูดทำทนายว่าไม่เกรงกลัวทำวมคธ ด้วยความเจ็บแค้นใจที่นางจันท์และพระองค์ถูกเหยียดหยามจากท้าวชัยเสนจึงทำให้ทำวมคธยกทัพมาตีนครหัสตินาปุระ

สาเหตุที่ทำให้ทำวมคธเจ็บแค้นใจที่เห็นท้าวชัยเสนมีหญิงคนใหม่ และนางจันท์ ถูกหยามเกียรติ เพราะทำวมคธถูกตีตนหาประเภท **วิภัตถนหาคร**รอบงำจิตใจ ไม่พอพระทัยการกระทำของท้าวชัยเสน ทำวมคธจึงอยากปกป้องนางจันท์ให้อยู่ในสถานะมเหสีเอกอย่างมีความสุขตลอดไป เพื่อที่พระองค์จะได้สบายใจหมดความกังวลใจว่าลูกจะลำบาก และอีกนัยหนึ่งคือทำวมคธให้นางจันท์แต่งงานกับท้าวชัยเสนเพราะเหตุผลทางการเมือง ซึ่งต้องการให้เมืองทั้งสองมีความเข้มแข็งและยิ่งใหญ่ แต่หากนางจันท์ลดสถานะลงมิได้เป็นมเหสีเอก ท้าวชัยเสนก็อาจจะไม่เคารพ และไม่เกรงใจทำวมคธ ทำให้สถานภาพที่มั่นคงของเมืองมคธสั่นคลอน จึงทำให้ทำวมคธคับแค้นใจอย่างยิ่ง

3.6.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค

การแก้ปัญหาตามวิถีแห่งมรรคคือ แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาให้ทำวมคธพ้นทุกข์ได้คือ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์อันเกิดจากความรักลูก

3.6.2.1 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์อันเกิดจากความรักลูก

ทำวมคธต้องเป็นทุกข์เพราะความคับแค้นใจท้าวชัยเสนแทนนางจันท์ จึงแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์ด้วยการยกทัพมาตีนครหัสตินาปุระ แต่กลับทำให้ทำวมคธต้องพบกับความทุกข์ที่เพิ่มขึ้น เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่า แนวทางปฏิบัติเพื่อทำให้ทำวมคธพ้นทุกข์มี 2 ข้อได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ **สัมมาสังกัปปะ**

3.6.2.1.1 สัมมาทิฏฐิ

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่า **สัมมาทิฏฐิ** หรือความเห็นชอบ หมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์ขสมุทัย ความรู้ในทุกข์ขนิโรธ ความรู้ในทุกข์ขนิโรธคมีนปฏิบัติ (2518:122) ทำวมคธเป็นทุกข์จากความรักลูกคือนางจันท์ และปรารถนาจะพ้นไปจาก

สภาวะที่ต้องทนเห็นนางจันทิเป็นทุกข์จากการที่ท้าวชัยเสนไม่รักไม่สนใจ ความทุกข์ของท้าวผดุงเริ่มขึ้นเมื่อได้รับสาส์นจากนางจันทิว่า ท้าวชัยเสนพามัทนากลับมาจากป่า และคอยดูแลเอาใจใส่โดยไม่สนใจนางจันทิเลย อีกทั้งยังพูดเหยียดหยามและดูหมิ่นศักดิ์ศรีของนาง ด้วยแรงแห่งรักที่มีต่อธิดาจึงทำให้ท้าวผดุงเกิด**วิภวตัณหา** คือจิตพยายามดิ้นรนเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ใจอันเนื่องมาจากความรักความห่วงใยที่มีต่อนางจันทิ เพราะจิตเป็นอกุศลประกอบด้วยโทสะ ทำให้ท้าวผดุงเดือดร้อนใจแทนนางจันทิจึงแก้ปัญหาด้วยการยกทัพมาตีนครหัสตินาปุระเพื่อหวังให้ท้าวชัยเสนหันมารัก ดูแลเอาใจใส่ และให้ความสำคัญแก่นางจันทิมากขึ้น แต่ไม่สมปรารถนาและเป็นทุกข์มากขึ้นเพราะท้าวผดุงถูกท้าวชัยเสนประหารชีวิต

ดังนั้นหากท้าวผดุงรู้ว่าทุกข์คือความรัก ความห่วงใยที่มีต่อนางจันทิ เหตุแห่งทุกข์คือ **วิภวตัณหา** แล้วปล่อยวางหรือละความห่วง กังวล ที่มีต่อนางจันทิโดยให้นางเรียนรู้ชีวิตและแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง ความทุกข์ของท้าวผดุงที่เกิดจากนางจันทิก็จะไม่เกิดขึ้น

3.6.2.1.2 สัมผัสกับปะ

สัมผัสกับปะ หรือ ความเห็นชอบ หมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 (2518:122) ท้าวผดุงมีทุกข์เพราะความรักและเป็นห่วงธิดายิ่งกว่าชีวิตของตนเองจึงก่อให้เกิด**มิจฉาสัมผัสกับปะ** คือ ดำริในการเบียดเบียนผู้อื่น เหตุแห่งทุกข์คือ**วิภวตัณหา** เมื่อท้าวผดุงทราบข่าวจากนางจันทิว่านางได้รับความทุกข์ทรมานจากความเจ็บแค้นใจที่ท้าวชัยเสนลำเอียงมอบความรักความเอาใจใส่ มัทนามากกว่านางจันทิ จึงยกทัพมาตีนครหัสตินาปุระของท้าวชัยเสน เพื่อให้ท้าวชัยเสนเห็นว่าหากไม่รักและดูแลนางจันทิ ท้าวชัยเสนจะต้องพบกับความเดือดร้อน โดยไม่คำนึงว่าการกระทำของพระองค์จะเป็นการเบียดเบียนท้าวชัยเสน มัทนา และชาวหัสตินาปุระให้ได้รับความทุกข์ร้อนอย่างไร ต้องการเพียงให้นางจันทิหลุดพ้นจากภาวะที่ทุกข์ระทม ตั้งใจปรารถนาของนางจันทิและท้าวผดุงเท่านั้น

ดังนั้นหากท้าวผดุงมองเห็นทุกข์ในการดำริในความเบียดเบียนผู้อื่น โดยละความห่วง กังวลที่มีต่อนางจันทิได้ ทุกข์ของท้าวผดุงอันเกิดจากนางจันทิก็จะหมดไป

3.7 ศุภางค์ : ทหารเอกผู้มีหัวใจภักดี

ศุภางค์เป็นตัวละครที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับความรัก และความทุกข์ ความเจ็บปวดจากความรัก โดยมีได้มาจากการกระทำของตนเอง แต่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในแผนการร้ายของนางจันทิ

ชื่อของศุภางค์มาจากคำว่า “ศุภางค” Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia 1999 : 1083) อธิบายไว้ว่า “ Subha, mf(ā)n. splendid , bright ,beautiful and handsome (often f. voc. suphe, “fair one in addressing a beautiful woman)” ดังนั้น “ศุภางค” จึงหมายถึง งดงาม สดใส สวยงาม รูปงาม และหล่อ

ศุภางค์เป็นนายทหารคนสนิทของท้าวชัยเสน มีจิตใจที่กล้าหาญ ซื่อสัตย์ และภักดีต่อท้าวชัยเสนอย่างยิ่ง ยอมถวายชีวิตแต่ท้าวชัยเสนด้วยการพลีชีพในสงครามเพื่อเป็นการพิสูจน์ให้ท้าวชัยเสนเห็นความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ความกตัญญู และความกล้าหาญ ดังที่นั่นทิววรรณะกล่าวกับท้าวชัยเสนว่า

นั่นทิววรรณะ ครั้นถึงเวลายุทธ์ ดนุเห็นศุภางค์ไซ้
 ออกนำหน้าพลไป และประยुทธะหน้าทัพ,
 เห็นพวกข้าศึกห้อม ณ ศุภางคะเหลือนับ,
 ทั้งพันทั้งแทงยับ และศุภางคะล้มตาย.
 สมใจที่ไฝมอบ ชิวะเป็นพะลีกาย
 ได้บาทแห่งภาสาย เพราะว่ามีนกะตัญญู.

(มัทนะพาธา : 355)

หลังจากที่ท้าวชัยเสนหลงเชื่อแผนการของนางจันทิที่ว่ามัทนาเป็นคู่กับศุภางค์ แล้วสั่งประหารศุภางค์ ทำให้ศุภางค์ต้องอยู่ในภาวะทหารเอกที่ทรยศหักหลังท้าวชัยเสน ศุภางค์ผิดหวังและเสียใจมาก จึงแสดงความกตัญญูด้วยการออกรบ แสดงให้เห็นว่าศุภางค์เป็นนายทหารที่ซื่อสัตย์ ยอมสละชีพในสนามรบเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อนายของตน ส่วนท้าวชัยเสนเองก็รักและไว้วางใจศุภางค์มาก เห็นได้จากความไว้วางใจให้ศุภางค์คอยอยู่ดูแล รักษาความปลอดภัยให้มัทนา ณ สนวนหลวงในขณะที่ท้าวชัยเสนออกรบ แต่ศุภางค์ปฏิเสธเพราะเห็นว่าไม่เหมาะสม ดังที่ศุภางค์กล่าววว่า

ศุภางค์ หากคิดมิตีแล้ว ก็จะมีลพระภาสาย
 โดยถ้อยทูโรบาย และสมัครพิทักษ์นาง;
 โดยเหตุพระองค์ทรง พระประสงคะมีอย่าง
 นั้นอยู่ก็เป็นทาง ดนุควรจะฉวยพลัน;

แต่ข้าสืบทอดกรง มิจะอยู่ ณ สนวนขวัญ
 อาจคูมิตีครัน, เพราะว่าจะคนจะนินทา.

(มัทนะพาธา : 337)

ความไว้วางใจของท้าวชัยเสนที่มีต่อศุภางค์จนถึงกับยอมให้ดูแลมัทนานี้เอง คือสิ่งที่นางจันท์นำมาใช้วางแผนการร้ายกำจัดมัทนา ด้วยการให้ศุภางค์ให้เป็นประโยชน์เพื่อแผนการจะได้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีและน่าเชื่อถือ นั่นคือการใส่ร้ายว่าศุภางค์เป็นชู้กับมัทนา จนทำให้ศุภางค์และมัทนาได้รับความทุกข์ระทมอย่างแสนสาหัส

3.7.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์

ศุภางค์ต้องพบกับความผิดหวังจากความรัก และความภักดีที่มีต่อท้าวชัยเสนเพราะท้าวชัยเสนเชื่อในแผนการร้ายของนางจันท์ที่มากกว่าเชื่อมั่นในความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดีของศุภางค์ ดังนั้นทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของศุภางค์จึงเกิดจากโมหะ

3.7.1.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากโมหะ

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากโมหะคือ ความหลง เป็นทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความยึดมั่นในความซื่อสัตย์ จงรักภักดีที่มีต่อท้าวชัยเสนอย่างไม่เสื่อมคลาย เมื่อท้าวชัยเสนไม่ไว้วางใจและไม่เชื่อใจเหมือนเช่นเดิมก็ไม่รู้เท่าทันในธรรมชาติของจิตมนุษย์ที่ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง กลับหลงคิดว่าท้าวชัยเสนจะเชื่อถือในตัวศุภางค์เช่นเดิมไม่เสื่อมคลายจึงทำให้ศุภางค์เป็นทุกข์ คือ โทมนัส และอุปายาส

3.7.1.1.1 โทมนัส

โทมนัส หรือความเสียใจ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่า หมายถึง ความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส (2518:115) ศุภางค์ต้องเป็นทุกข์จากความผิดหวังเมื่อเห็นว่าท้าวชัยเสนเริ่มมีใจเอนเอียงเชื่อแผนการร้ายของนางจันท์ ดังที่ศุภางค์กล่าวกับท้าวชัยเสนความว่า

ศุภางค์ อำเทวะช้านบ ณ พระบาทยุคลศรี,
 ขอจงพระภูมี กรุณา ณ ข้าไท ;

ในงานพระสงคราม ถูกตามเสด็จไป,
เหตุนั้นละฉันใด ดนุนี้จะคิดร้าย?

(มัทนะพาธา : 337)

แสดงให้เห็นว่าศุภางค์รู้สึกผิดหวัง และเจ็บปวดใจที่ท้าวชัยเสนมีความเชื่อใจ และไว้วางใจตนน้อยกว่าแผนลวงของนางจันทิ ทั้งที่ศุภางค์นั้นมอบความรักความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดีแก่ท้าวชัยเสนสุดหัวใจอย่างไม่คิดหวังชีวิตของตน แม้รู้ว่าสิ่งที่ทำเพื่อท้าวชัยเสนนั้นจะเสี่ยงอันตรายถึงชีวิตเช่นการทำศึกสงครามก็ตาม โดยพยายามกราบทูลให้ท้าวชัยเสนได้เห็นความจริงใจ ซื่อสัตย์ จงรักภักดีที่มีให้ท้าวชัยเสนตลอดมาดังประจักษ์พยานที่ปรากฏทั่วร่างกายของศุภางค์ ความว่า

ศุภางค์	ทั่วกายะข้านี้	ถูกมีเนบาดแผล
	เพื่อได้แสดงแก่	นระชนผียากดู;
	ทุกแผลก็สักขี	จะแสดงกตัญญู,
	บาดเจ็บก็โดยภู-	ธระใช้ประจัญศึก
	ในงานพระผ่านเฝ้า	บมิเคยจะหยุดนึก,
	ใช้ไหนก็ใจฮึก	บมิเคยจะกลัวใคร.

(มัทนะพาธา : 340)

ศุภางค์รักและภักดีต่อท้าวชัยเสนอย่างยิ่ง เห็นได้จากการยอมสละเลือดเนื้อ ของตนเพื่อท้าวชัยเสนอย่างไม่หวาดเกรง เมื่อต้องมาตกอยู่ในภาวะผู้ทรยศจึงทำให้ศุภางค์ผิดหวังและ เสียใจมาก ความผิดหวังและเสียใจของศุภางค์นี้เกิดจาก**วิภูตัตถะ**คือ ศุภางค์เป็นทหารเอกของท้าว ชัยเสนได้รับความรักความไว้วางใจให้กระทำการงานต่างๆเสมอมา แต่เมื่อศุภางค์ต้องตกเป็นเครื่องมือ ในการกำจัดมัทนาของนางจันทิ จากการได้รับความไว้วางใจกลายเป็นความระแวงแคลงใจจนถูกสั่ง ประหารชีวิตโดยไม่มีผิด แม้ในทิวรรณะจะไม่ประหารชีวิตศุภางค์ แต่ศุภางค์ก็ไม่ปรารถนาจะมี ชีวิตอยู่ต่อไปโดยไม่ได้รับความรัก และความเชื่อใจจากท้าวชัยเสนดั้งเดิม ศุภางค์ปรารถนาจะพ้นจาก สภาพของทหารเอกที่ถูกตราหน้าว่าทรยศ เมื่อไม่สามารถพิสูจน์ให้ท้าวชัยเสนเห็นความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดีได้จึงเลือกที่จะพลีชีพในสนามรบ ถวายชีวิตเพื่อป้องกันภัยจากศัตรูเพื่อแสดงความ กตัญญูเป็นครั้งสุดท้าย ดังความว่า

นั้นทิววรรณะ	ข้าบออกแก่เสนี	จะบปลงละชีวัน,
	เป็นแต่ให้เขานั้น	มละเขตประเทศนี้;
	เขาตอบว่าเขานั้น	ฤดีมัน ฌ ภัคดี,
	ต้องห่างจากทรงศีร์	ชีวะเขาบออยากครอง,
	ขอลาแล้วมุง	จะตรง ณ ที่กอง
	ทัพหลวงด้วยใจปอง	ฤดีแผ่รหัสอยู่
	จนถึงเวลาที่	จะประยุทระต่อสู้
	ศึกแล้วเขาเตรียมจู่	จะรบศะตรุพาล,
	เพื่อตายในที่รบ	อริอย่างทหารหาญ;
	ข้าพึ่งนึกสงสาร	ก็ประสาทะตามใจ.
	ครั้งถึงเวลายุทธ์	ตนุเห็นศุภางค์ไชร้
	ออกนำหน้าพลไป	และประยุทระหน้าทัพ,
	เห็นพวกข้าศึกห้อม	ณ ศุภางค์ทะเลอันับ,
	ทั้งพันทั้งแวงยับ	และศุภางค์ละล้มตาย.
	สมใจที่ไผ่มอบ	ชีวะเป็นพะสีกาย
	ได้บาทแห่งภาสาย	เพราะวะมันกะตัณญ.

(มัทนะพาธา: 354-355)

ศุภางค์ไม่ปรารถนาที่จะเผชิญหน้ากับสถานภาพของทหารเอกที่ถูกตราหน้าว่าทรยศ หักหลังจึงแสดงความกตัญญูด้วยการออกรบ เพื่อต้องการพ้นไปจากเหตุการณ์ที่ทำให้ทุกข์ใจ ซึ่งเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่เกิดจากโมหะหรือความหลงผิดว่าการยอมตายในสนามรบคือสิ่งที่ทำให้ตนพ้นจากความทุกข์และเป็นการพิสูจน์ความบริสุทธิ์

3.7.1.1.2 อุปายาส

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบาย **อุปายาส** ว่าหมายถึง ความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวัญญี ของผู้ประกอบด้วย ความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง (2518:116) ศุภางค์ต้องเป็นทุกข์จากความคับแค้นใจ เมื่อทำวชัยเสนสั่งให้ศุภางค์ไปตัดศีรษะมัทนา เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจ ดังความว่า

ศุภางค์	แต่ว่านครานี้	นรนาถะทรงใช้
	ให้ข้าพระบาทไป	และประหารพระชญา
	ผู้ปราศจากมล-	ทินะโทษฉะนี้เนา,
	ขอรับพระอาญา	เพราะมีอาจะรับใช้.
	อันชีวิตของข้า	จะพะวงก็หาไม่,
	ขอมอบถวายไว้	ณรัฐีละของบาท.

(มัทนะพาธา : 341)

ความผิดหวังและเจ็บแค้นใจของศุภางค์นี้เกิดจาก**วิภวตัณหา**คือ ศุภางค์ถูกท้าวชัยเสนบังคับให้กระทำในสิ่งที่ไม่สมควร ไม่ถูกต้อง ศุภางค์จึงไม่ปรารถนาที่จะเผชิญกับเหตุการณ์ดังกล่าว และต้องการหนีไปจากเหตุการณ์ที่ไม่พอใจนี้ เมื่อไม่สามารถแก้ไขได้จึงเป็นทุกข์และเจ็บแค้นใจมากยิ่งขึ้น ดังที่ศุภางค์กล่าวกับท้าวชัยเสนว่า

ศุภางค์	ไหนไหนจะตายแล้ว	ละก็ขอทำนูลนาถ,
	ผู้คิดอุบายกาจ	นะมิใช่พระเทวี
	ซึ่งตามเสด็จจาก	หิมะวันอรัญศรี;
	ต่อไปอะมรมี	วระทิพยะเนตรคง
	แผ่ผายขยายลัก-	ษณะผู้ขบถบ่ง
	ชัดเจนจะเห็นตรง	ฤจะคณนะคือใคร !

(มัทนะพาธา : 341)

คำกล่าวของศุภางค์แสดงให้เห็นจิตที่เกิดอกุศลเจตนาประกอบด้วยโทสะ จึงกล่าวประชดประชันความคิดและการกระทำของท้าวชัยเสนอย่างรุนแรงว่า หากท้าวชัยเสนทรงทราบความจริงเมื่อไรก็จะรู้แน่ๆว่าใครคือคนผิดที่แท้จริง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าศุภางค์เจ็บปวด และเจ็บแค้นใจในการกระทำที่ขาดวิจาร์ณญาณของท้าวชัยเสนอย่างยิ่ง

3.7.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค

การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคคือ แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริงซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาให้ศุภางค์พ้นทุกข์ได้คือ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากโมหะ

3.7.2.1 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากโมหะ

ท้าวชัยเสนเข้าใจศุภางค์ผิดเพราะหลงเชื่อแผนการร้ายของนางจันทิ ที่ใช้ศุภางค์ เป็นเครื่องมือในแผนกำจัดมัทนา ทำให้ศุภางค์ได้รับความทุกข์จากความผิดหวังที่ท้าวชัยเสนหลงกล นางจันทิ จึงพยายามแก้ปัญหาให้พ้นทุกข์ด้วยการอธิบายให้ท้าวชัยเสนเชื่อในความบริสุทธิ์ใจของตน แต่กลับทำให้ท้าวชัยเสนโกรธและศุภางค์ต้องพบกับความทุกข์ที่เพิ่มขึ้น เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการ แก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่า แนวทางปฏิบัติที่ทำให้ศุภางค์พ้นทุกข์มี 2 ข้อได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ**สัมมาสังกัปปะ**

3.7.2.1.1 สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิ คือหลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคข้อสำคัญ ซึ่งพระ อภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์อธิบายว่าหมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัยหรือเหตุแห่ง ทุกข์ ความรู้ในทุกข์นิโรธหรือความดับทุกข์ และความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาหรือแนวทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ (2518:122) ศุภางค์เป็นทุกข์จากความคับแค้นใจที่ท้าวชัยเสนเชื่อฝ่ายที่สร้างทำ อุบายใส่ความศุภางค์และมัทนาคือ นางจันทิ อราลี วิหุร และเกศินี อีกทั้งผิดหวังที่ท้าวชัยเสนหลงเชื่อ แผนการของนางจันทิมากกว่าทหารเอกผู้ซื่อสัตย์เช่นตน ความทุกข์ของศุภางค์เริ่มขึ้นเมื่อได้ฟังคำใส่ ความของวิหุร และเกศินี ว่ามัทนาจ้างมาทำเสน่ห์ให้ศุภางค์และมัทนารักกัน ยิ่งท้าวชัยเสนแสดงความ ระแวงแคลงใจด้วยการใช้ให้ศุภางค์ไปตัดศิระมะมัทนาเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจ ยิ่งทำให้ศุภางค์ผิดหวัง และเป็นทุกข์มากขึ้น ความผิดหวังอย่างรุนแรงของศุภางค์ก่อให้เกิด**วิภวตัณหา** คือจิตพยายามดิ้นรน เพื่อให้พ้นจากความทุกข์ตั้งใจปรารถนา เมื่อไม่สมปรารถนาจึงทุกข์ระทมยิ่งขึ้น เพราะจิตเป็นอกุศล ประกอบด้วยโทสะจึงทำให้ศุภางค์เจ็บแค้นท้าวชัยเสน ดังนั้นหากศุภางค์รู้ว่าทุกข์คือ ความคาดหวังว่า ท้าวชัยเสนจะต้องไว้วางใจ และเชื่อใจตนมากกว่าแผนการของนางจันทิ มีเหตุแห่งทุกข์คือ**วิภวตัณหา** เนื่องจากต้องการหนีไปจากสภาวะที่ท้าวชัยเสนไม่เชื่อใจทำให้เป็นทุกข์ แล้วปล่อยวาง ละความ คาดหวังที่มีต่อท้าวชัยเสน ด้วยการยอมรับและเข้าใจกฎของธรรมชาติว่าทุกสิ่งล้วนเปลี่ยนแปลงอยู่ ตลอดเวลา ไม่มีสิ่งใดมั่นคงถาวร โดยเฉพาะจิตใจของมนุษย์ แล้วความทุกข์ของศุภางค์ที่เกิดจาก ท้าวชัยเสนก็จะไม่เกิดขึ้น

3.7.2.1.2 สัมมาสังกัปปะ

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์ได้อธิบาย **สัมมาสังกัปปะ**ว่าหมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาทและความดำริในการไม่เบียดเบียน

(2518:122) ศุภางค์มีทุกข์เพราะความผิดหวังจึงก่อให้เกิด**มิจฉาสังกับปะ**คือดำริในความพยายามที่เคียดแค้น ชิงชัง เหตุแห่งทุกข์คือ**วิภวตัณหา** เมื่อศุภางค์แน่ใจว่าทำวชยเสนไม่เชื่อใจตนเอง จึงพยายามอธิบายให้ทำวชยเสนเข้าใจและเชื่อมั่นในตนเองดังเดิม แต่ทำวชยเสนไม่ฟังคำอธิบายใดและสั่งประหารศุภางค์ จากสถานภาพทหารเอกคนสนิทผู้ซื่อสัตย์ จงรักภักดี กลายเป็นนักโทษร้ายแรงที่ทรยศหักหลังทำวชยเสน ทำให้ศุภางค์คับแค้นใจที่ทำวชยเสนไม่เชื่อใจตน และเคียดแค้นชิงชังฝ่ายนางจันทิ อราลี วิฑูร และเกศินีที่ทำอุบายให้ต้องถูกเข้าใจผิด จึงทำให้ศุภางค์เกิดอกุศลเจตนาจิตประกอบด้วยโทสะ กล่าวประชดทำวชยเสนด้วยถ้อยคำรุนแรง และหาทางออกจากปัญหาด้วยการออกรบจนเสียชีวิตในวงล้อมของศัตรู

ดังนั้นหากศุภางค์มองเห็นทุกข์ในการดำริในความเคียดแค้นผู้อื่น โดยรู้จักปล่อยวางแล้วละความเชื่อมั่นว่าทำวชยเสนจะหนักแน่น และเชื่อใจตนบ้าง ความทุกข์ของศุภางค์ที่เกิดจากโมหะก็จะไม่เกิดขึ้น

3.8 อราลี : ผู้อัปลักษณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ

อราลีเป็นตัวละครสำคัญตัวหนึ่งเนื่องจากนางเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญทำให้มหัศจรรย์ต้องพลัดพรากจากทำวชยเสน และเกิดเรื่องราวความทุกข์ต่างๆ มากมาย เพราะนางคือผู้ที่คอยยุยงนางจันทิให้ทำการร้ายต่างๆ โดยนางเป็นผู้วางแผนการ

ชื่อของนางอราลีมาจากคำว่า “อราลี” Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia 1999 : 87) อธิบายไว้ว่า “arāla, mfn. (cf.arā,fr. √ ४; Intens. For arāra?), crooked, curved, Uttarar, (an-, neg. “straight”), &c.; crisped or curled (as hair), Ragh. &c.; (gana sārṅgaravāddi, q.v.) “Crispus,” N. of a Vedic teacher, VBr.; (as), m. a bent or crooked arm or hand ” ดังนั้น “อราลี” จึงหมายถึง คดโค้ง เส้นโค้ง ค่อม เมื่อเต็ม อี เข้าไปจึงเป็นเพศหญิง หมายถึงผู้หญิงคดโกง

อราลีเป็นนางข้าหลวงของนางจันทิ มีรูปร่างอัปลักษณ์พิการหลังค่อม ขาบิด แขนเปี้ยว และมีจิตใจชั่วร้าย ดังที่ศุภางค์กล่าวว่า

ศุภางค์ อันตัวนางไซ้ไร พิการทั้งกายและจิต!
 หลังค่อมค่อมคูดูผิด มนุษย์ขาบิด แขนเปี้ยวบเหมือน
 ธรรมดา, ตัวคดใจคดอิจฉา แยางมุสา ใครใครยอม

รู้ที่ว่าง; รูปชั่วตัวแสนน่าชัง แล้วนางก็ยังไม่รู้
สำนึกตัวเลย.

(มัทนะพาธา : 315)

จากคำกล่าวของศุภางค์เป็นการย้ำลักษณะของนางอราลีให้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า นางเป็นผู้ที่
“ตัวคดใจคด” คืออัปลักษณะทั้งร่างกายและจิตใจ นอกจากนี้ยังมีลักษณะนิสัยที่เย่อหยิ่ง อวดดี ดังที่
ศุภางค์กล่าวว่า

ศุภางค์ นางอราลีนี้เออ อวดดีเหยอ หยิ่งเย่อเหมือนอย่าง
คางคก, ขาตินางยางหัวไม่ตก ก็คงผงก ผงาดบังอาจ
เอิบใจ.

(มัทนะพาธา : 316)

การเป็นผู้มีจิตใจชั่วร้ายทำให้อราลีคิดแผนการเลวร้ายต่างๆ เพื่อช่วยเหลือนางจันตีเจ้านาย
อันเป็นที่รักให้ได้พบกับความสุขสมหวัง แต่ความหวังดีของนางกลับกลายเป็นการนำความทุกข์ ความ
เดือดร้อนมาสู่ตัวนาง นางจันตีและบุคคลอื่น

3.8.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์

ความทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของนางอราลิล้วนมาจากความรัก ความภักดีต่อนางจันตีผู้เป็น
นาย เมื่อเห็นนางจันตีเป็นทุกข์อราลิจึงทุกข์ตามไปด้วยและพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อกำจัดปัญหาให้
นางจันตี ความทุกข์ใจเพราะความรักและหวังดีต่อนายทำให้อราลีขาดความคิดเห็นที่ถูกต้องในทุกข์
และเหตุแห่งทุกข์นั้น ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของอราลาคือทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก

3.8.1.1 ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก

ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรักของอราลี เกิดจากความรัก ความภักดีที่มี
ต่อนางจันตีอย่างจริงใจจึงทำให้เป็นทุกข์คือ **อุปายาส**

3.8.1.1.1 อุปายาส

อุปายาส หรือความคับแค้นใจ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 วิภังคปกรณ์อธิบาย
ว่าหมายถึงความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อม

ญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกียรติยศ ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวาญญิต ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง (2518:116) นางอราลีต้องเป็นทุกข์จากความคับแค้นใจแทนนางจันตี เมื่อรู้ข่าวว่าทำวชัยเสนพามัทนา กลับมาอยู่ที่ตำหนักกลางสวนหลวง จึงมาสืบข่าวให้นางจันตีแต่นางกลับได้รับความคับแค้นใจเพิ่มมากขึ้นเมื่อถูกศุภางค์ทหารเอกของทำวชัยเสนขัดขวาง

ความคับแค้นใจของนางอราลีเกิดจากตัณหาประเภทภวตัณหา คือ อราลีต้องการปกป้องนางจันตีให้มั่นคงอยู่ในสถานภาพมเหสีต่อไปด้วยความจงรักภักดีและ เพื่อผลพลอยได้ที่นางจะได้คงอยู่ในสถานภาพคนสนิทของมเหสีเอกตลอดไปเช่นกัน แต่หากทำวชัยเสนยกมัทนาขึ้นมาแทนที่สถานภาพของนางจันตีก็ต้องเปลี่ยนไป และอราลีจะไม่ได้เป็นคนสนิทของมเหสีเอกเช่นเดิม จึงทำให้นางเป็นทุกข์เพราะความคับแค้นใจแทนนางจันตี

ความรัก ความภักดีที่อราลีมีต่อนางจันตีนั้น ทำให้นางเกิดความคับแค้นใจแทนถึงเห็นนางจันตีเป็นทุกข์ อราลีก็ยิ่งพยายามหาทางช่วยให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ด้วยการคิดแผนชั่วร้ายให้นางจันตีกำจัดมัทนา ดังความว่า

อราลี	ฉะนั้นเสด็จกลับ	พระนิวาสะโดยพลัน,
	และถึงกระหม่อมฉัน	ก็จะทูลอุบายดี,
	และคงจะทรงข้า-	นะอมิตฺตลະเทวี.

(มัทนะพาธา : 326)

แสดงให้เห็นว่าอราลีรักและภักดีต่อนางจันตีมาก จึงพยายามหาหนทางเพื่อกำจัดอุปสรรคต่างๆ ให้นางจันตีสบายใจ ซึ่งส่วนหนึ่งที่ทำให้อราลีมีจิตใจที่ชั่วร้ายนี้อาจเป็นเพราะนางมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ หลังค่อม แขนขาบิดเบี้ยว ปมด้อยด้านร่างกายจึงส่งผลให้เกิดปมด้อยในจิตใจ กลายเป็นคนที่มีจิตใจชั่วร้าย อัปลักษณ์เช่นเดียวกับรูปร่างหน้าตา เมื่อได้มาเห็นมัทนาซึ่งมีรูปโฉมงดงามก็เกิดความอิจฉาไม่อยากจะเห็นคนอื่นได้ดีเกินตัว และยังเห็นนางจันตีเป็นทุกข์เพราะมัทนาก็ยิ่งคับแค้นใจตาม ความคับแค้นใจที่เห็นนางจันตีเป็นทุกข์ ทำให้อราลีสามารถทำได้ทุกอย่าง แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่ชั่วร้ายเพียงใดเพื่อต้องการให้นางจันตีคลายทุกข์ดังเช่นตอนที่นางอราลีชู้พร้าหมณ์วิฑูรให้ร่วมมือกระทำแผนชั่ว คือการใส่ร้ายมัทนาว่าทำเสน่ห์ ความว่า

อราลี	ถึงเฒ่าท่านอาจารย์	ฤก็บุตรและหลานมี,
	ยามเห็นโอกาสดี	บมิควรจะทิ้งนา.

แลขอจงจำไว้	ฉิมีรับพระบัญชา,
อาจต้องยากแค้นสา-	หะแท่นะอาจารย์.
อาจมีผู้โจทก์ว่า	มะคะธาธิราชท่าน
ใช้ให้ท่านอาจารย์	จระสู่พระธานี,
เพื่อให้ทำกิจจา-	ระบุรุษ ณ ที่นี้;
เช่นนั้นท่านยอดซี	ก็จะยากลำบากใจ!

(มีทนะพาธา : 330-331)

ความคับแค้นใจที่มีต่อมัทนาผู้เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ของนางจันตี ทำให้อราลี ยินดีกระทำการชั่วร้ายซ้ำแล้วซ้ำอีกนั่นคือ การวางแผนการชั่วร้าย และการขู่กรรโชกให้พราหมณ์วิฑูร ร่วมมือในแผนการที่นางคิดขึ้นเพื่อกำจัดมัทนาให้พ้นจากชีวิตของนางจันตีนาถผู้เป็นที่รัก นอกจากนี้ อราลียังวางแผนให้นางจันตีแสดงละครต่อหน้าท้าวชัยเสน ด้วยหวังว่าท้าวชัยเสนจะเห็นความสำคัญ ของนางจันตีมากขึ้น ดังความว่า

อราลี	พระนางต้องแอบก่อนดี.
ต่อเมื่อเห็นเหมาะท่วงที,	เสด็จมานี้, ประหนึ่งว่าฟัง
ทรงทราบ ว่าเขานี้คิดการหยาบ,	และเพื่อบาราบ จึง
ผู้เสด็จออกมา.	

(มีทนะพาธา : 331-332)

อราลีรักและปรารถนาจะให้นางจันตีมีความสุขสมหวังในความรักที่มีต่อ ท้าวชัยเสน จึงทำให้นางรู้สึกเจ็บแค้นใจแทนนาย และยอมทำทุกอย่างเพื่อให้นางจันตีมีความสุขซึ่ง ความคับแค้นใจของอราลีนี้เกิดจากอกุศลเจตนา จิตประกอบด้วยโทษะมี **พยาบาทวิตก** คือ ความนึก คิดในทางแค้นเคืองจึงวางแผนชั่วร้ายเพื่อทำลายศัตรูหัวใจของนายผู้เป็นที่รัก

3.8.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค

การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคคือ แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ซึ่ง สามารถนำมาแก้ปัญหาให้อราลีพ้นทุกข์ได้คือ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความรัก

3.8.2.1 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความรัก

อรสาต้องเป็นทุกข์เพราะความรักที่มีต่อนางจันตี อยากให้นางผู้เป็นที่รักมีความสุข จึงพยายามแก้ปัญหาเพื่อให้ตนเองพ้นทุกข์จากผู้ที่ทำให้นางจันตีและอรสาดีับแค้นใจ ด้วยการวางแผนใส่ร้ายมัทนาผู้เป็นศัตรูหัวใจของนายผู้เป็นที่รัก แต่กลับทำให้อรสาต้องพบกับความทุกข์ที่เพิ่มขึ้น เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่า แนวทางปฏิบัติที่ทำให้อรสาพ้นทุกข์มี 3 ข้อได้แก่ **สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ และสัมมาวาจา**

3.8.2.1.1 สัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิ หรือ ความเห็นชอบ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 วิภังคปกรณ์ อธิบายว่าหมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัยหรือเหตุแห่งทุกข์ ความรู้ในทุกข์นิโรธหรือความดับทุกข์ และความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาหรือแนวทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์(2518:122) อรสาเป็นทุกข์จากความหึงวีย ความหวังดีที่มีต่อนางจันตีนายผู้เป็นที่รัก ความทุกข์ของอรสาเริ่มขึ้นเมื่อทำวชัสนพามัทนาเข้ามาอยู่ในวัง และหลงใหลมัทนาไม่สนใจไยดีนางจันตีเลย ทำให้นางจันตีต้องเป็นทุกข์เพราะความเสียใจ เจ็บแค้นใจ ความแค้นเคืองแทนนางจันตีและความไม่พอใจที่ทำวชัสนพามัทนามากกว่านายของตน เนื่องจาก**ภวตัณหา**คือ จิตพยายามดิ้นรน กระวนกระวาย เพื่อต้องการให้นางจันตีนายผู้เป็นที่รักพ้นทุกข์จากมัทนาและอยู่ในฐานะมเหสีเอกตลอดไป ก่อให้เกิด**วิภวตัณหา**คือ พยายามทำทุกวิถีทางให้นางจันตีมีความสุข เพื่อที่นางจะได้หลุดพ้นจากสภาวะทุกข์ใจที่ต้องทนเห็นนางจันตีเป็นทุกข์ แต่เหตุการณ์ต่างๆ ไม่เป็นไปดั่งใจปรารถนาจึงเป็นทุกข์ เมื่อสุดท้ายทำวชัสนพารู้แผนการร้ายที่นางจันตีและอรสาได้ร่วมกันทำ จึงโกรธและชิงชังนางจันตีมากขึ้นจนถูกเนรเทศออกจากเมืองพร้อมเคียวทำวมคธ และอรสาถูกลงโทษด้วยการถูกเชี่ยน ตัดจมูก ตัดหู สักหน้าผากประจาน และถูกเนรเทศออกจากเมือง ดังนั้นหากอรสาถือว่าทุกข์คือความรัก ความหวังดีที่มีต่อนางจันตีในทางที่ไม่ถูกต้อง เหตุแห่งทุกข์คือ **ภวตัณหา**และ**วิภวตัณหา** แล้วปล่อยวางต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ความทุกข์ของอรสาที่เกิดจากความหึงวีย ความหวังดีที่มีต่อนางจันตีก็จะไม่เกิดขึ้น

3.8.2.1.2 สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ หรือความดำริชอบ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2 วิภังคปกรณ์ ได้อธิบายว่าหมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาบาทและความดำริในการไม่เบียดเบียน (2518:122) อรสาทุกข์เพราะความหึงวีย ความหวังดีที่มีต่อนางจันตี จึงก่อให้เกิด**มิจฉาสังกัปปะ**คือ ดำริในความพยายาบาท และเบียดเบียนผู้อื่น อันเนื่องมาจากความแค้นใจทำว

ชัยชนะที่ไม่เห็นความสำคัญของนางจันตีเทียบเท่าหรือมากกว่ามัทนา และความแค้นใจศูภางค์ที่ขัดขวางไม่ให้นางสืบเรื่องมัทนา เหตุแห่งทุกข์คือ**ภวตัณหา** เนื่องจากต้องการทำให้นางจันตีคงอยู่ในสถานภาพมเหสีเอกของท้าวชัยชนะตลอดไป เพื่อที่อราลีจะได้อยู่ในสถานะคนสนิท ได้คอยดูแลรับใช้นางจันตีนายผู้เป็นที่รักต่อไปและ**วิภวตัณหา**คือไม่พอใจ ไม่ชอบใจในสภาวะที่นางจันตีต้องเผชิญกับความทุกข์ใจ เพราะท้าวชัยชนะรักมัทนามากกว่าและกำลังจะต้องเผชิญกับความเสื่อมยศหากท้าวชัยชนะยกมัทนาขึ้นเป็นมเหสีเอก จึงต้องการให้นางจันตีมีความสุข โดยวางแผนกำจัดมัทนา ซึ่งการกระทำที่มาจากความรัก ความหวังดีของอราลีที่มีต่อนางจันตีเป็นการกระทำที่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์กาย ทุกข์ใจมิใช่เพียงมัทนาเท่านั้น แต่ผลของการกระทำยังกระทบต่อบุคคลรอบข้างมากมาย รวมถึงตัวนางอราลี และนางจันตีนายผู้เป็นที่รักของนาง ดังนั้นหากอราลีรู้ว่าการดำเนินความพยายาม และความดำริในการเบียดเบียนผู้อื่นนำมาซึ่งทุกข์ที่เพิ่มขึ้น แล้วรู้จักปล่อยวางต่อเรื่องราวทุกอย่างที่เกิดขึ้นกับนางจันตี โดยปล่อยให้เป็นไปตามโชคชะตาของนางจันตี ทุกข์ของอราลีอันเกิดจากความรัก ความหวังดีที่มีต่อนางจันตีก็จะหมดไป

3.8.2.1.3 สัมมาวาจา

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่2อธิบายว่า **สัมมาวาจา** หรือการเจรจาชอบ หมายถึง ความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดคำหยาบ และความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (2518:122) การที่อราลีต้องพบกับความทุกข์ ความคับแค้นใจที่เพิ่มขึ้นนั้นส่วนหนึ่งมาจากการไม่มี**สัมมาวาจา** ซึ่งงดเว้นจากการพูดคำหยาบอันเนื่องมาจาก**วิภวตัณหา** คือต้องการให้นางจันตีพ้นจากสภาวะทุกข์ใจ จึงมาที่สวนหลวงเพื่อสืบข่าวมัทนา แต่ถูกศูภางค์ขัดขวางจึงต่อว่าศูภางค์ด้วยถ้อยคำหยาบคาย เพราะโทสะเข้าครอบงำจิตใจ ดังความว่า

อราลี ชะชะอุแม่เจ้าเอ๊ย! ช่างพูดเพี้ยเพี้ย นะท่านศูภางค์
 เสนา; อวดดีนักเพราะช่างหา หญิงสวยสวยมา
 บำเรอ พระมิ่งโมลี! นี่ไปหาโสภณี มาชอนไว้ที่
 ตำแหน่งในราชอุทยาน,

(มัทนะพาธา : 316)

จากคำกล่าวของนางอราลีแสดงให้เห็นว่า นางคับแค้นใจศูภางค์แทนนางจันตีที่คอยปกปิดไม่ให้นางสืบข่าวได้ว่า ท้าวชัยชนะพาหญิงใดมาชอนไว้ ณ สวนหลวง อราลีจึงต่อว่า

ศุภางค์ด้วยถ้อยคำรุนแรงและหยาบคายอย่างไม่เกรงกลัวว่าศุภางค์อวดดี คอยหาหญิงงามมาคอย
ปรนนิบัติทำวช้ยแสนอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้นหากอราลีเห็นว่าการไม่มีสัมมาวาจา ของดเว้นจากการพูดคำหยาบ
นำมาซึ่งความทุกข์ อราลีก็จะมีสติยั้งคิด ไม่ใช่คำพูดหยาบคายทำให้ศุภางค์โกรธและตอบโต้นางด้วย
ถ้อยคำรุนแรง อันเป็นเหตุให้อราลียิ่งเจ็บแค้นใจเอง และเจ็บแค้นแทนนางจัดทีมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะทำให้
ทุกข์อันเกิดจากความรักที่มีต่อนางจัดทีเบาบางลงหรืออาจจะไม่เกิดขึ้น

3.9 ปริยัมวะทา : นางข้าหลวงผู้มีใจภักดี

ปริยัมวะทาเป็นตัวละครที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับเรื่องราวความรัก ความทุกข์ และความ
เจ็บปวดจากความรัก โดยมีได้มาจากการกระทำของตนเอง แต่เกิดจากความรัก ความซื่อสัตย์ที่มี
ต่อมัทนานายผู้เป็นที่รัก

ชื่อของปริยัมวะทามาจากคำว่า “ปริยยะ” Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia
1999 : 624) อธิบายไว้ว่า“piya, beloved, dear, desired ” ดังนั้น “ปริยยะ” หมายถึง อันเป็นที่รัก อัน
เป็นที่ใคร่ และคำว่า “วท” Sanskrit – English Dictionary (Williams Monia1999 : 471)อธิบายไว้ว่า
“wata, able to speak, speaking well or sensibly ” ดังนั้น “วท” จึงหมายถึง พูดดี สามารถพูด เมื่อนำ
มารวมกัน ปริยัมวะทา จึงหมายถึง ผู้มีคำพูดดี

ปริยัมวะทาเป็นข้าหลวงที่คอยรับใช้มัทนาอยู่ ณ ตำหนักกลางสวนหลวง เมื่อครั้งที่มัทนาถูก
ใส่ร้ายว่าจ้างพราหมณ์มาทำเสน่ห์ ปริยัมวะทาแสดงความจงรักภักดีต่อมัทนาด้วยการพูดปกป้อง และ
ยืนยันความบริสุทธิ์ของมัทนาว่ามีได้ใช้ให้นางไปตามพราหมณ์วิฑูรมาทำพิธีเสน่ห์ ด้วยการถกเถียงกับ
เกศินีผู้ที่นางจัดทีจ้างมา ความว่า

ปริยัมวะทา	เอ๊ะ! นางข้าหลวงคนไหน?
นันทิวรรธนะ	(ที่เกศินี) นางคนนี้ไซ้ไร.
ปริยัมวะทา	เอ๊ะ! คุณ่าสงสัยนัก!
	นางไม่เคยอยู่ตำหนัก ขององค์นงลักษณ์, และ มิได้เคยเป็นข้า.
นันทิวรรธนะ	นางโน่นจงให้การมา
เกศินี	คำให้การข้า ก็ยื่นอยู่อย่างเดิมไซ้ไร คุณปริยัม- วะทาใช้ ให้ข้านี้ไป ตามพราหมณ์มาทำพิธี
ปริยัมวะทา	เอ๊ะ! กล่าวอะไรเช่นนั้น? จะทำพิธี ทำไม่เพื่อ เหตุดังฤา?
เกศินี	คุณไม่ต้องทำไซ้สือ ดิฉันลึถือ ว่าคุณเป็นมด

- เป็นนาย, ถึงคราอับจบก็หมาย จะฟังคุณนาย,
กลับปฏิเสธเช่นนี้,
- ปรีyamะทา นายนี้มูสาสิ้นดี!
- นันทิวรรณะ ข้าต้องขอที่ อย่างกล่าวพระสุวาจา.
นางทาสีให้การว่า กำลังทำอา – ถรรพณ์เพื่อ
ประทุษฐาน, อีกเพื่อให้เยวระมัลย์ กับขุน
ทหาร ได้ร่วมสเน่ห์สุมใจ.
- ปรีyamะทา หากพรหมณ์ทำเช่นนั้นไซ้ ละก็มีไซ้ เพราะว่า
ดิฉันสั่งแท้.
- นันทิวรรณะ เขากล่าวโทษคุณแต่เพียง ว่าสาระแน สั่งแทน
ผู้อื่นอีกต่อ.
- ปรีyamะทา จะแทนใครได้อีกหนอ?
- นันทิวรรณะ นันลเป็นข้อ ที่อยากจะถามต่อไป.
- ปรีyamะทา ดิฉันมิได้รับใช้ผู้หนึ่งผู้ใด ให้คิดซึ่งกิจเลวทราม,
มิได้ใช้ใครไปตาม ตาหมอเฒ่าพรหมณ์, ไม่
เคยรู้จักขรัวครู ดิฉันเป็นข้าพระภู – มินาถก็อยู่
เป็นสุขทุกเมื่อเกษมศานต์.

(มัทนะพาธา : 338-339)

แสดงให้เห็นว่าปรีyamะทายินดีที่จะปกป้องเกียรติ ศักดิ์ศรี และความบริสุทธิ์ให้แก่มัทนา
นายที่นางรักอย่างสุดความสามารถด้วยการพยายามชี้แจงว่า นางเกศินีไม่เคยเป็นข้ารับใช้ของมัทนา
และนางก็ไม่ได้รับคำสั่งจากมัทนาหรือใครให้ไปตามพรหมณ์วิฑูร เมื่อมัทนาต้องพลัดพรากจากท้าว
ชัยเสน กลับไปอยู่ป่าหิมะวัน นางปรีyamะทาขอตามไปปรนนิบัติดูแลมัทนาด้วยความซื่อสัตย์ และ
จงรักภักดีต่อมัทนาอย่างยิ่ง ดังตอนที่มัทนาทำพิธีพลีกรรมเพื่อให้สุเทพธณ์กลับมาจับไปสวรรค
ปรีyamะทาก็แสดงออกด้วยความภักดีว่าไม่ยอมให้มัทนาไป ความว่า

- ปรีyamะทา กระหม่อมฉันจะทูลสา- ระภาพตรง ณ จริงใจ,
กระหม่อมฉันมิอยากให้ พระลี้ประสิทธิ์ผล;
เพราะหากว่าพระลี้เสร็จ เสด็จกลับ ณ เบื้องบน,
กระหม่อมฉันจะต้องทน ระทมทุกข์ระหงอยเหงา.
เพราะทุกวาร์ก็บานใจ และรับใช้พระแม่เจ้า,
บำเรอบาทะคำเข้า บเคยคลาดและคลาไถล.

พระแม่โปรดกระหม่อมฉัน ก็อย่าพลันเสด็จไป
จะทรงทิ้งสะซีให้ อนาคตไฉ่สงสาร.

(มัทนะพาธา : 361)

จากคำกล่าวของปรียมะทาแสดงให้เห็นว่านางเต็มใจ และมีความสุขเมื่อได้ปรนนิบัติรับใช้มัทนา และรู้สึกอาลัยอาวรณ์เมื่อรู้ว่ามัทนาจะจากไป ซึ่งบ่งบอกชัดเจนว่าปรียมะทามีความรัก ความจงรักภักดีต่อมัทนาอย่างจริงใจด้วยไม่ยอมให้มัทนากลับไปสวรรค์เพราะอยากอยู่ปรนนิบัตินาง ตลอดไป

3.9.1 ทุข์และเหตุแห่งทุข์

ความทุข์และเหตุแห่งทุข์ของปรียมะทาเกิดจากความจงรักภักดีที่มีต่อมัทนา โดยขาดความเห็นที่ถูกต้องในทุข์และเหตุแห่งทุข์นั้น ทุข์และเหตุแห่งทุข์ของปรียมะทา คือ ทุข์และเหตุแห่งทุข์อันเกิดจากความจงรักภักดี

3.9.1.1 ทุข์และเหตุแห่งทุข์อันเกิดจากความจงรักภักดี

ทุข์และเหตุแห่งทุข์อันเกิดจากความจงรักภักดี มาจากความรักที่ปรียมะทามีต่อมัทนานายผู้เป็นที่รัก จึงทำให้ปรียมะทาเป็นทุข์คือ **โสกะปริเทวะ**

3.9.1.1.1 โสกะปริเทวะ

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์ อธิบาย**โสกะ**ไว้ดังนี้ (2518:115)
“ความโสกเศร้า กิริยาโสกเศร้า สภาพโสกเศร้า ความแห้งผากภายใน ความแห้งกรอบภายใน ความเกรี้ยวใจ ความโทมนัส ลูกศรคือความโสก ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวฐิติ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุข์อย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่าโสกะ” และอธิบายว่า**ปริเทวะ** หรือ ความร่ำไรร่ำพันเป็นทุข์ประเภทหนึ่งตามหลักอริยสัจสี่ ซึ่งพระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังคปกรณ์ได้อธิบาย **ปริเทวะ** หมายถึง (2518:115)

ความร้อ่งให้ ความคร่ำครวญ กิริยาร้อ่งให้ กิริยาคร่ำครวญ สภาพร้อ่งให้ สภาพคร่ำครวญ ความบ่นถึง ความร่ำเพื่อ ความร่ำให้ ความพิไรร่ำ กิริยาพิไรร่ำ สภาพพิไรร่ำ ของผู้ที่ถูกกระทบ ด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวฐิติ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุข์อย่างใดอย่างหนึ่ง

ทุกข์ของปริยัมวะทา คือ **โสกะปริเทวะ** เป็นความทุกข์ที่ทำให้โสกะเศร้าจนกระทั่งต้องแสดงกิริยาร้องไห้คร่ำครวญ ปริยัมวะทาต้องคร่ำครวญด้วยความทุกข์ทรมานใจ หลังจากที่มีทนาถุกสุเทษณ์สาปให้กลายเป็นดอกกุหลาบตลอดกาล เหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นโดยที่ปริยัมวะทาไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจไว้ก่อนว่ามีทนาจะทิ้งนางให้อยู่เพียงลำพังจึงทำให้ปริยัมวะทาทุกข์ใจอย่างยิ่ง ดังที่ปริยัมวะทากล่าวว่า

ปริยัมวะทา	พระปิยะเทวีจะไป	ก็ใจจะขาด;
	ผิวจะตามยุคะละบาท	มิซัดและขวาง,
	จะตริจะตามบะทะดำเนิน	บเห็นบห่าง
	และปฏิบัติประดุจะอย่าง	อดีตะกาล.
	ชะชะพระมัจจุฤกระไร	หทัยธพาล,
	ก็คณนี้สิมิประหาร,	ประหารพระแม่.
	ทุขะระทมกะมลละเปลี่ยว	จะเหลียวจะแล
	กับประสพสุขะณแด	จะพึง ณ ใคร?

(มัทนะพาธา : 369)

ปริยัมวะทาพำรำพันถึงมีทนาด้วยความโสกะเศร้า เสียใจเพราะความอาลัยรักที่มีทนาจากไปอย่างกระชั้นหัน และหลังจากที่ท้าวชัยเสนเสด็จมารับมีทนาแล้วพบว่านางกลายเป็นดอกกุหลาบ ปริยัมวะทาได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้แก่ท้าวชัยเสนฟัง รวมถึงความโสกะเศร้าที่มีต่อการจากไปของมีทนาด้วย ความว่า

ปริยัมวะทา	คณก็แสนกลมละโสก	วิโยคและศีลย์,
	เพราะบมิรู้และบมิทัน	จะเตรียมหทัย;
	ผิดนุรู้ระหะความ	จะตามพระไป
	และปฏิบัติพระอรไท	บคิดระอา,
	เพราะคณรักปิยะนะรี	ฉะนั้นและถ้ำ
	ชีวะคณจะมระณา	บหวงบแหน.
	พระปิยะมาตุพระเสด็จ	ประเวศ ณ แมน
	คณจะมีสุขะ ณ แदन	มะนุษย์ไฉน ?

(มัทนะพาธา : 374)

ความโศกเศร้า การคร่ำครวญเพราะเสียใจในการจากไปของมัทนาแสดงให้เห็นว่า จิตของปรีyamะทาถูกครอบงำด้วย**ภวตันทา**คือ ยึดมั่นถือมั่นในตัวมัทนาว่าเป็นเจ้านายที่นางรักและภักดี จึงอยากคงอยู่ในสถานะที่จะได้ปรนนิบัติดูแลมัทนาตลอดไป แต่เมื่อมัทนาถูกสาปให้กลายเป็นดอกไม้กลาบาจึงมิได้อยู่ในสถานะนายที่ปรีyamะทาจะยึดมั่นได้อีก นางจึงเป็นทุกข์ระทมอย่างยิ่ง

3.9.2 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค

การแก้ปัญหาตามวิถีแห่งมรรคคือ แนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ซึ่งสามารถนำมาแก้ปัญหาให้ปรีyamะทาพ้นทุกข์ได้คือ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความจงรักภักดี

3.9.2.1 การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความจงรักภักดี

ปรีyamะทาต้องเป็นทุกข์เพราะความยึดมั่นถือมั่นในความรัก ความภักดีที่มีต่อมัทนา จึงหาทางพ้นทุกข์ด้วยการขอให้มัทนาพาไปอยู่ด้วยในทุกที่ที่มัทนาไป แต่เมื่อไม่เป็นไปตามที่ตั้งใจ ปรีyamะทาจึงเป็นทุกข์มาก เมื่อวิเคราะห์ตามแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคพบว่า แนวทางปฏิบัติเพื่อให้พ้นทุกข์ของปรีyamะทาได้แก่ **สัมมาทิฐิ**

3.9.2.1.1 สัมมาทิฐิ

พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 อธิบายว่าสัมมาทิฐิ คือ หลักปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคข้อสำคัญ หมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (2518:122) ปรีyamะทาเป็นทุกข์จากความโศกเศร้าเสียใจในการจากไปของมัทนา และปรารถนาให้ตนคงอยู่ในสถานะของผู้ที่ได้ปรนนิบัติดูแลมัทนาตลอดไป จึงทำให้เกิดตันทาประเภท **ภวตันทา** คือจิตพยายามดิ้นรน กระวนกระวายเพื่อให้คงอยู่ในสภาวะที่ตนพึงพอใจ ด้วยจิตที่มีแต่ความจงรักภักดีและห่วงใยมัทนาด้วยความจริงใจ เมื่อรู้ว่ามัทนาจะจากไปโดยที่นางไม่มีโอกาสได้ไปดูแลรับใช้ดังปรารถนา จึงทำให้ปรีyamะทาเป็นทุกข์ ดังนั้นหากปรีyamะทารู้ว่าความรักความห่วงใยที่มีต่อมัทนานำมาซึ่งความทุกข์ เหตุแห่งทุกข์คือ**ภวตันทา** เนื่องจากอยากให้สภาวะที่นางคอยดูแล ปรนนิบัติรับใช้มัทนาคงอยู่ตลอดไป แล้วปล่อยวางทำใจยอมรับเหตุการณ์ต่างๆ ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นคือชะตากรรมของมัทนาที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ต้องยอมรับและทำความเข้าใจ แล้วความทุกข์ของปรีyamะทาอันเกิดจากความจงรักภักดีต่อมัทนาก็จะไม่เกิด

บทที่ 4

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

การวิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตามหลักอริยสัจสี่ จำนวน 9 ตัว ได้แก่ มัทนา ท้าวชัยเสน สุเทษณ์ นางจันท์ พระกาละทรรคิน ท้าวมคธ ศุภางค์ อราลี และ ปริยมะวา สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาทุกตัวได้รับความทุกข์ ความเจ็บปวด จากความรัก โดยตัวละครสำคัญ 4 ตัว ได้แก่ มัทนา ท้าวชัยเสน สุเทษณ์ และนางจันท์ มีความรัก อันเนื่องมาจากความเสน่หา ตัวละครเอกของเรื่องคือมัทนามีทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ 2 ประการคือ ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความยึดมั่นถือมั่นในความไม่รัก และทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความยึดมั่นถือมั่นในรัก ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความไม่รักมาจากการที่มัทนา เป็น “ผู้ถูกรัก” เพียงฝ่ายเดียวจากผู้ที่ไม่รักไม่ปรารถนา จึงทำให้เกิดทุกข์ประเภท**อัปปีเยหิ-สัมปิโยค** การประสบกับผู้ที่ไม่รักไม่ปรารถนาเป็นทุกข์ มีเหตุแห่งทุกข์คือ **วิฆวตัณหา** อันเป็น ความต้องการภาวะพรากพ้น ดับสิ้น ขาดสูญจากผู้ที่ไม่รักไม่ปรารถนา ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรักมาจากการที่มัทนาเป็น “ผู้รัก” แล้วผิดหวังในความรัก จึงทำให้เกิดทุกข์คือ **ปิเยหิวิปปโยค** การพลัดพรากจากผู้เป็นที่รักเป็นทุกข์ มีเหตุแห่งทุกข์คือ**กามตัณหา** อันเป็น ความอยากในกาม ซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย สัมผัสทางใจ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิธีแห่งมรรคมี 2 ประการคือ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความไม่รัก มีแนวทางปฏิบัติ 4 ประการได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา และ สัมมาวายามะ** การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความรัก มีแนวทางปฏิบัติ 3 ประการได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ และสัมมาวายามะ**

ท้าวชัยเสนเป็นกษัตริย์ผู้มีจิตใจโลเลและอ่อนแอมีทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ 2 ประการคือ ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก และทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความหึงหวง ทุกข์ และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรักมาจากการที่ท้าวชัยเสนมึจิตใจไม่หนักแน่นต่อคนรัก จึงทำให้เกิดทุกข์ 3 ประการคือ**อุปายาส** ความคับแค้นใจ **โทมนัส** ความเสียใจ ความเจ็บปวดรวดร้าวใจ และ **ปิเยหิวิปปโยค** การพลัดพรากจากผู้เป็นที่รักเป็นทุกข์ มีเหตุแห่งทุกข์คือ **กามตัณหา** อันเป็น ความอยากในกาม ซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย สัมผัสทางใจ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความหึงหวงมาจากการที่ท้าวชัยเสนไม่เชื่อใจในความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดีของศุภางค์ทหารเอก จึงทำให้เกิดทุกข์ 2 ประการคือ **อุปายาส** ความคับแค้นใจ และ **โทมนัส** ความเสียใจ ความเจ็บปวดรวดร้าวใจ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิธีแห่งมรรค

มี 2 ประการคือ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์จากความรัก มีแนวทางปฏิบัติ 2 ประการได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ**สัมมาสังกัปปะ** การแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์จากความหึงหวงมี 2 ข้อ เช่นเดียวกัน ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ**สัมมาสังกัปปะ**

สุเทษณ์มหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ดำรงตนอยู่ในธรรมอันประเสริฐคือพรหมวิหาร 4 แต่มีอาจสมหวังในความรักมีทุกข์และเหตุแห่งทุกข์คือ ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากการไม่ได้ในสิ่งที่รัก นั่นคือมัทนา จึงทำให้เกิดทุกข์ 2 ประการคือ **ยัมปิจัจฉนลภิตัมปิ** ทุกข์ที่เกิดจากการไม่ได้ในสิ่งปรารถนา และ**อุปายาส** ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ มีเหตุแห่งทุกข์คือ **กามตัณหา** อันเป็นความอยากในกาม ซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย สัมผัสทางใจ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ แนวทางปฏิบัติ ที่ทำให้สุเทษณ์พ้นทุกข์มี 3 ประการได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** **สัมมาสังกัปปะ** และ**สัมมาวายามะ** การดำรงตนอยู่ในพรหมวิหาร 4 ทำให้สุเทษณ์สามารถละอกุศล และเพียรสร้างกุศลให้เกิดขึ้นในใจ เพื่อให้ตนเองพ้นทุกข์ได้ ดังที่สุเทษณ์ให้อภัย และระงับความโกรธของตนได้ อีกทั้งหาทางช่วยมัทนาให้พ้นทุกข์โดยให้มัทนากลายร่างเป็นดอกกุหลาบในวันจันทร์ เพื่อไม่ต้องเป็นทุกข์เพราะรักอีก

นางจันท์ผู้มีโทสะเป็นนิจมีทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความอิจฉาริษยา ซึ่งมาจากการขาดสติยังคิดให้ถูกต้องและรอบคอบก่อนตัดสินใจในทำสิ่งต่างๆ จึงทำให้เกิดทุกข์คือ **อุปายาส** ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ มีเหตุแห่งทุกข์คือ **กามตัณหา** อันเกิดจากความรักและหลงใหลในท้าวชัยเสน ไม่ต้องการให้ไปรักหญิงอื่น และ**ภวตัณหา** อันเกิดจากต้องการคงสถานะมเหสีเอกตลอดไป นางจันท์ที่ไม่ใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาจึงไม่อาจพ้นทุกข์ มีแนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค 3 ประการได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** **สัมมาสังกัปปะ** และ**สัมมาวายามะ**

พระกาละทรรคินผู้นำดอกกุหลาบมัทนามาดูแลเลี้ยงดูเป็นลูก มีทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รักซึ่งมาจากความรัก ความหึงหวงที่มีต่อมัทนา เกิดทุกข์คือ **ปิเยหิวิปปโยค** การพลัดพรากจากผู้เป็นที่รักเป็นทุกข์ มีเหตุแห่งทุกข์คือ **วิภวตัณหา** อันเกิดจากความต้องการให้ตนพรากพ้นไปจากความทุกข์ใจเมื่อรู้ว่ามัทนาจะต้องจากไปพบกับความทุกข์ ความลำบาก การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคของพระกาละทรรคินมี 2 ประการ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ**สัมมาวายามะ**

ท้าวมคธบิดาผู้รักลูกยิ่งชีวิตมีทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรักลูกคือนางจันท์ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ของท้าวมคธมาจากความรัก ความหึงหวงที่มีต่อนางจันท์ จึงทำให้เกิดทุกข์คือ **อุปายาส** ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ มีเหตุแห่งทุกข์คือ **วิภวตัณหา** อันเกิดจากต้องการปกป้องนางจันท์ให้อยู่ในสถานะมเหสีเอกอย่างมีความสุขตลอดไป เพื่อที่พระองค์จะได้สบายใจและหมดกังวลใจว่าลูกจะลำบาก การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค มีแนวทางปฏิบัติ 2 ประการ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ**สัมมาสังกัปปะ**

ศุภางค์ทหารเอกผู้มีหัวใจรักดีมีทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากโมหะคือความหลง เป็นทุกข์และเหตุแห่งทุกข์จากความยึดมั่นในความรัก ความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดีที่มีต่อท้าวชัยเสนจึงทำให้เกิดทุกข์คือ **โทมนัส** และ**อุปายาส** ความคับแค้นใจ มีเหตุแห่งทุกข์คือ **วิภวตัณหา** อันเกิดจากการอยากพรากพันไปจากภาวะที่ท้าวชัยเสนไม่เชื่อใจ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค มีแนวทางปฏิบัติ 2 ประการได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** และ**สัมมาสังกัปปะ**

อรราชีนางจอมผู้ปล้ำกษัตริย์ทั้งร่างกายและจิตใจมีทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความรัก ซึ่งมาจากความรัก ความภักดีที่มีต่อนางจันตีจึงทำให้เกิดทุกข์คือ**อุปายาส** ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ มีเหตุแห่งทุกข์คือ **ภวตัณหา** อันเกิดจากต้องการปกป้องนางจันตีให้มั่นคงอยู่ในสถานะภรรยาคนเดียวของท้าวชัยเสนตลอดไป เพื่อที่นางจะได้คงอยู่ในสถานะภรรยาคนสนิทของมเหสีเอกตลอดไปเช่นกัน การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรค มีแนวทางปฏิบัติ 3 ประการได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** **สัมมาสังกัปปะ** และ**สัมมาวาจา**

ปริยัมวะทานางข้าหลวงผู้มีใจรักดีต่อมัทนามีทุกข์และเหตุแห่งทุกข์อันเกิดจากความจงรักภักดีซึ่งมาจากความรัก ความภักดีที่มีต่อมัทนานายผู้เป็นที่รัก จึงทำให้เกิดทุกข์คือ**โสกะปริเทวะ** ความโศกเศร้าคร่ำครวญรำไห้ มีเหตุแห่งทุกข์คือ**ภวตัณหา** อันเกิดจากความไม่ต้องการให้มัทนาจากไป ด้วยเป็นห่วงว่ามัทนาจะพบกับความลำบากเมื่อต้องไปอยู่ในที่ที่ไม่มีนางคอยปรนนิบัติรับใช้ การแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์ตามวิถีแห่งมรรคของปริยัมวะทา มีแนวทางปฏิบัติ 1 ประการได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ**

ความทุกข์ของตัวละครสำคัญ 4 ตัว คือ มัทนา ท้าวชัยเสน สุเทษณ์ และนางจันตี เกิดจากความรัก ความปรารถนา แบบมีกิเลส จึงทำให้วนเวียนอยู่ในทุกข์อย่างไม่รู้จบสิ้น มีเพียงสุเทษณ์เท่านั้นที่เริ่มแรกมีมูลเหตุแห่งทุกข์มาจากความรักแบบเสน่หา แต่ด้วยเพราะสุเทษณ์คือมหาเทพผู้ดำรงตนอยู่ใน พรหมวิหาร 4 จึงทำให้อกุศลในจิตเบาบาง ซึ่งถือเป็นตัวละครแบบอย่างที่กำลังสอนให้เห็นวิธีปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์จาก**โลกียะ** ไปสู่**โลกุตระ**

สำหรับตัวละครรอง 5 ตัว คือ พระกาละทรรคิน ท้าวมคธ ศุภางค์ อรราชิ และ ปริยัมวะทา เป็นทุกข์เพราะความรัก ความปรารถนา ที่ท่วมท้นและหวังดีมากเกินไป หรือเป็นความรักที่ขาดปัญญาจนทำให้เป็นทุกข์ ซึ่งความทุกข์ของตัวละครทั้ง 9 ตัว ล้วนแต่มาจากความไม่ได้ตั้งใจ ปรารถนาหรือตัณหา ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะความทุกข์นั้นจะเกิดจากความรักแบบมีกิเลส หรือความรักที่ขาดปัญญา

อภิปรายผล

บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา เป็นวรรณคดีที่นำเสนอให้เห็นทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และการแก้ปัญหาเพื่อให้พ้นทุกข์จากต้นหาในจิตใจของมนุษย์ ด้วยวิธีการที่ไม่ถูกต้องตามหลัก อริยสัจสี่ ผ่านตัวละครสำคัญทั้ง 9 ตัวได้แก่ มัทนา ท้าวชัยเสน สุเทษณ์ นางจันตี พระกาละทรคิน ท้าวมคธ ศุภางค์ อราลี และปริยัมวะทา การแก้ปัญหาแบบปุถุชนดังกล่าวทำให้ตัวละครทุกตัวไม่สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างแท้จริง แต่กลับต้องพบกับความทุกข์ที่รุนแรงมากยิ่งขึ้น

นอกจากจะมีสำนวนภาษาที่มีความประณีต ไพเราะ จนได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสร ให้เป็นวรรณคดีขึ้นเอกของคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแฝงหลักธรรม และแนวคิดทางพุทธศาสนา อันเป็นหัวใจสำคัญของหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ หลักอริยสัจสี่ไว้อย่างลึกซึ้ง แฝบยล โดยไม่เสียอรรถรสของวรรณคดีหรือทำลายความไพเราะของคำประพันธ์ ทำให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ ซึมซับธรรมะ หรือ ปฏิบัติตามธรรมชาติของชีวิต และหลักการดำเนินชีวิตให้พ้นจากความทุกข์ที่ถูกต้องอย่างแท้จริง อีกนัยหนึ่งผู้วิจัยเห็นว่า วรรณคดี วรรณกรรมนอกจากจะนำเสนอความสนุกสนาน และความไพเราะแล้ว ผู้ประพันธ์ยังแทรกคุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรมให้แก่ผู้อ่าน และต้องการให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ถึงผลดีของการมีธรรมะ และผลเสียของการขาดธรรมะในการดำเนินชีวิต ผ่านบทบาทตัวละครได้อย่างกลมกลืน ทั้งนี้ผู้อ่านต้องอาศัยการอ่านตีความอย่างลึกซึ้งจึงจะเข้าใจสารนั้นได้

มัทนะพานำเสนอแนวคิดและวิธีการปฏิบัติให้หลุดพ้นจากอกุศล อันทำให้เกิดความรักแบบโลกียะ ไปสู่ความรักแบบโลกุตระผ่านตัวละครสำคัญคือสุเทษณ์ ซึ่งสามารถละอกุศลให้เบาบางลงด้วยการใช้ศีล และธรรมะระงับโทสะ ใช้ทานระงับโลภะ และใช้ปัญญาระงับโมหะ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่นำเสนอธรรมะและแนวทางปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ได้อย่างน่าสนใจ ชวนติดตาม และเห็นภาพชัดเจนได้อย่างลึกซึ้ง แฝบยล

การสร้างตัวละครสุเทษณ์ได้อย่างประณีต ลึกซึ้ง และแฝบคายเช่นนี้ แสดงถึงพระอัจฉริยภาพใน “พระมหาธีรราชเจ้า” ของปวงชนชาวไทย ซึ่งทรงให้ปัญญาแก่พสกนิกรของพระองค์ท่าน ทำให้เกิดการตระหนักรู้และเห็นคุณค่าของบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาได้ดียิ่งขึ้น สุเทษณ์จึงเป็นตัวละครที่มีบทบาทเด่นและสำคัญที่สุดของเรื่องเมื่อวิเคราะห์ตามหลักอริยสัจสี่

งานวิจัยนี้ทำให้เกิดความคิดใหม่ในการอ่านบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา นั่นคือการมองตัวละครสุเทษณ์ในทัศนะที่ต่างไปจากเดิม จากที่ผู้อ่านวรรณคดีไทยส่วนใหญ่เห็นว่า

สุเทพณ์คือตัวละครฝ่ายร้ายที่มีแต่ความโหดร้าย และเห็นแก่ตัว เป็นฝ่ายตรงข้ามกับท้าวชัยเสน เมื่อมัทนาไม่รักสุเทพณ์ สุเทพณ์จึงใช้อำนาจสถาปมัทนาให้กลายเป็นดอกกุหลาบเพื่อให้ไม่สมหวังในความรักรักกับท้าวชัยเสน แต่เมื่อพิจารณาการกระทำของสุเทพณ์อย่างละเอียดถี่ถ้วนตามหลัก อริยสัจสี่แล้วพบว่าสุเทพณ์มีความเป็นสุภาพบุรุษ และมีคุณธรรม เสียสละความสุข ความพอใจส่วนตัว เพื่อมัทนาหญิงที่ตนรักอย่างจริงใจ ละกุศลคือตัณหาออกจากจิตใจ การสถาปมัทนาให้กลายเป็นดอกกุหลาบชั่ววินินตร์ เพื่อปกป้องนางจากความทุกข์ทรมานด้วยใจเมตตากรุณา ยิ่งเพื่อจะได้ไม่ต้องพบกับความรักอันทำให้เกิดทุกข์ สุเทพณ์จึงเป็นตัวละครเพียงตัวเดียวที่พบหนทางพ้นทุกข์ นำพาตนเอง และบุคคลอันเป็นที่รักไปสู่ความสุขแห่งโลกุตระธรรม ด้วยใจที่สงบ และเป็นสุขอย่างแท้จริง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นเป็นการเน้นย้ำว่าบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาเป็นวรรณคดีชิ้นเอกของไทยที่ดีเด่นทั้งทางด้านการใช้ภาษาที่ไพเราะ และการนำเสนอแนวคิดที่แฝงหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ได้อย่างลึกซึ้ง ประณีต จึงทำให้บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ได้รับการสืบทอดเป็นมรดกทางวรรณศิลป์อันมีคุณค่ายิ่งต่อแวดวงวรรณคดีไทยมาจนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

ควรนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาข้ออื่นๆ มาวิเคราะห์บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา เช่น หลักปฏิจาสมุปบาท ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจการกระทำของตัวละครอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ควรนำหลักธรรมในพุทธศาสนาไปวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องอื่นๆ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กองตำราธรรมทาน. (2527). *อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ.
- _____. (2527). *อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ธรรมทาน-มูลนิธิ.
- กุหลาบ ไม้เรียง. (2489). *วิจารณ์เรื่องมัทนะพาธาหรือตำนานดอกกุหลาบบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ณัฐสุรี บุญกิติเจริญ. (2545). *ความสำคัญของการเวียนว่ายตายเกิดในพุทธจริยศาสตร์เถรวาท*. วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ปรัชญา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ธงชัย หวานแก้ว. (2522). *การปลูกฝังความรักชาติตามที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม.(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ธิดา วัฒนกุล. (2519). *แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม.(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ประยูร พิศนาคะ และเกรียงไกร พิศนาคะ. (2512). *รักในวรรณคดี*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหารัชมงคลการพิมพ์.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. (2545). *มนุษย์กับศาสนา*. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2543). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- _____. (2543). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย
- _____. (2546). *พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- พระภิกษุปาสาทิโก. (2514). *อริยสัจ 4 ปัญญาทาน-ชั้นธกถา*. ม.ป.พ.

- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 13 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 5 มัชฌิมนิกาย มัชฌิม
 ปัณณาสก. (2518). กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์ในปีฉลอง
 รัชดาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 25 พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 17 ขุททกนิกาย อัมมปทา.
 (2518). กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์ในปีฉลองรัชดาภิเษก
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 35 พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2. (2518). กรมการ
 ศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์ในปีฉลองรัชดาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ 9.
- พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทาวรรค เล่มที่ 7 ภาคที่ 1. (2529). มหามกุฏ
 ราชวิทยาลัยสร้างน้อมเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหิต-
 ลาดิเบศร รามาธิบดี จีกรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร เนื่องในวโรกาส
 เฉลิมพระชนมพรรษาครบ 5 รอบพระนักษัตร 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2530.
- พระศรีธรรมมงคลบัณฑิต. (2545). *ศึกษาการประยุกต์ใช้วิธีการตามหลักอริยสัจสี่แก้ปัญหา
 สังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์*. วิทยานิพนธ์ ศ.ศ.ม.(พุทธศาสนศึกษา). บัณฑิต
 วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 2 วิภังค์ ภาคที่ 1 และอรรถกถา. (2528). มหามกุฏราชวิทยาลัย
 สร้างน้อมเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาดิเบศร
 รามาธิบดี จีกรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร เนื่องในวโรกาส เฉลิมพระ-
 ชนมพรรษาครบ 5 รอบพระนักษัตร 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2530.
- พุทธทาสภิกขุ. (2503). *คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : (ม.ป.พ.).
- รามธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ. (2509).
*ศกุนตลา มัทนะพาธาทำวแสนปม ประมวลสุภาษิต พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระ
 รามาธิบดีสินทร มหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : โปธิ์สามต้น
 การพิมพ์.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2544). ความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากความรัก. ใน *วรรณคดีศึกษา*.
 หน้า 167-171. กรุงเทพฯ: ธาปกรณ์.
- วราภรณ์ บำรุงกุล. (2522). *วิเคราะห์เรื่องพระลอ เงาะป่า และมัทนะพาธา ตามทฤษฎีโศก-
 นาฏกรรมของอริสโตเติล*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ:
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- วศิน อินทสระ. (2537). *สัจจะอันประเสริฐ*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : คอนเซ็ปต์ไอนด์.

- วิภา กงกะนันท์. (2522). *วรรณคดีศึกษา*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- วิสิทธิ์ วัลย์วงศ์. (2533). *มนต์เสน่ห์เรื่องความเป็นอนัตตาของนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท*.
วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ปรัชญา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ถ่ายเอกสาร.
- สนม ครุฑเมือง. (2527). *ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีไทยและภาษาตะวันออก*. พิษณุโลก:
ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ พิษณุโลก.
- สมถวิล คัมภักดี. (2529). *การวิเคราะห์ลักษณะโครงเรื่องของบทละครพูดพระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. ปรินญานิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย).
กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- สมภาร พรหมทา. (2543). *ทุกขในพุทธปรัชญา : มุมมองจากลัทธิदारวิน*. กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สุพจน์ จิตสุทธิญาณ. (2513). *เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ อ.ม.
(ปรัชญา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สุมาลี ลิ้มประเสริฐ. (2538). *ตัวละครหญิงในบทละครพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : สื่อในการอบรมหญิงไทย*. ปรินญานิพนธ์ อ.ม.(ภาษาไทย).
กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- อรอุษา สุวรรณประเทศ. (2542). *มัทนะพาธา : การผสมผสานที่กลมกลืนระหว่าง
ความเป็นตะวันออกและตะวันตก*. ใน *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย*.
หน้า 145-161. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อาเศียร หนูสิทธิ์. (2534). *วิเคราะห์เกร็ดคำในคัมภีร์พระไตรปิฎก*. วิทยานิพนธ์
อ.ม.(ปรัชญา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- Williams, Monier Monier Sir. (1999). *Sanskrit – English Dictionary*. 15th ed.
Delhi : Motilal Banarsidass.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวกนกกาญจน์ นุญกุล
วันเดือนปีเกิด	9 มกราคม พ.ศ. 2524
สถานที่เกิด	จังหวัดชลบุรี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	62 ถนนจางูวร อำเภอบ้านฉาง จังหวัดชลบุรี 20140
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2542	มัธยมศึกษาตอนปลาย จาก โรงเรียนพนัสพิทยาคาร จังหวัดชลบุรี
พ.ศ. 2546	การศึกษาระดับบัณฑิต (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยบูรพา
พ.ศ. 2551	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ